

ПАРАС ШЕВЧЕНКО

ПОЕЗІЯ

ВИДАВНИЦТВО
ЮРІЯ ТИЩЕНКА
ПРАГА

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА „ЮТ“ — Ч. 6

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ПОЕЗІЯ

ПРАГА 1944

ВИДАВНИЦТВО ЮРІЯ ТИЩЕНКА

Окладинка артиста маляра
В. МАСЮТИНА

Друковано 5000 примірників

Друкарня «Книгтиск», Прага XIII, Самова 12.

В І Д В И Д А В Н И Ц Т В А

В цей тяжкий та відповідальний час життя українського народу широкий, масовий читач його не може в повній мірі задовольнити свої нормальної потреби в так необхідній йому книзі, як збірка поетичної творчості — його моральної опори — Тараса Шевченка. Від довшого часу її не вистарчав на книгарській полиці, не вважючи й на заходи кількох видавництв щодо її перевидання. Нема її на рідних землях, звільнених від ворога і його опіки, нема й на еміграції, де умови передруку цієї книги наче б більш сприятливі та можливі.

Бачучи такий стан, наше Видавництво задумало прилагодити однотомове видання української поетичної творчості Великого Поета. І то саме для широкого читача, щоб задовольнити його художньо-естетичні та національно-громадські потреби. Задумало, відчуючи незвичайну відповідальність свого наміру та знаючи труднощі, зв'язані з його виконанням саме в цей час. В час, коли на рідних землях ворог знищив усі найцінніші джерела та необхідні для наукової праці матеріали, а на еміграції не завжди навіть можна дістати кращі, дійсно науково-опрацьовані видання творів Т. Шевченка та відповідну шевченкознавчу літературу. В той час, коли читач безперечно вже має повне право дістати певний, усталений, правдивий текст творів Т. Шевченка, а не в кожному новому виданні інший, залежний від смаку та вибору редакторів чи видавців.

Реалізуючи наш задум, ми виходили з того засновку, що всі досюгочасні методологічні та едиційно-практичні досяги шевченкознавства мусять бути тою основною базою, на якій єдино можна та необхідно продовжувати дальшу роботу перевидання. Тому то своїм скромним виданням ми не вносимо ніяких новин, не розв'язуємо жадних нових проблем, тільки пробуємо дати посильний підсумок досягненого шевченкознавством як в опрацьованні тексту, так і в його впорядкуванні, а ще більше в низці багатьох інших проблем, піднесених кількома науково-критичними виданнями української поетичної творчості Т. Шевченка.

В опрацьовуванні тексту нашого видання ми користувались досвідом низки найкращих критично-наукових видань біжучого століття, в тому працею трьох академічних видань (1927., 1934. і 1939.) та пильною роботою Варшавського Українського Наукового Інституту, як і відповідною текстологічною літературою, що нагромадилась за довгі часи наукової праці над творчістю Т. Шевченка. І всі проблеми, поставлені і розв'язані тим чи іншим виданням та відповідною шевченкознавчою літературою щодо організації текстів Т. Шевченка, в нас прийняті як необхідний факт та відповідно реалізуються. Так, напр., проблема назви збірки творів та їх кодифікації, що відповідають саме волі автора; проблема повноти збірки, а разом з тим і увільнення від чужих творів; уникнення будь-якого співробітництва та виправок автора, далі проблема датування творів, опрацьовання основного тексту

та його варіантів, проблема кон'єктур, мови творів, їх пунктуації, наголосу, навіть, конфігурації творів.

В основу нашого видання взято тексти останнього видання, що видав на Україні в 1939. році Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка при Академії Наук УРСР в двох томах під головною редакцією проф. Б. Якубського. В це видання увійшли всі новознайдені твори поета. Редакція цього видання через спеціальну редакційну комісію та низку відповідних фахових співробітників проробила за новою всю підготовчу для видання роботу, не беручи на вір у найменшій дрібниці. Отже, всі тексти цього видання були заново перевірені за автографами, як також авторитетними друкованими джерелами, які то матеріали були зібрані в названій вище Інституті АН у той час, а які після відступу большевиків з Києва були ними вивезені. Таким чином це видання є безперечно найповнішим (особливо збіркою варіантів, переданих з майже дипломатичною точністю), правдиво-шевченківським текстом його збірки української поетичної творчості. Але в той же час силою обставин є це, кажемо сміливо, вже останній можливий і найкраще опрацьований і виданий, сказати би, канонічний текст творів Т. Шевченка. Останній — не лише з необхідності тільки, але безперечно й щодо солідності і докладності, як правдиве останнє слово шевченкознавства за сто років існування й видання тих творів.

Віддаючи точно текст поезій Т. Шевченка за цим виданням з його пунктуацією, наголосами, навіть зі збереженням лексики поета, часто і його особливостями діалектологічними і правописними, тут так само збережено всі рядки крапок, що знаходяться в автографах, а додані з необхідності окремі літери чи й слова в текстах подано в квадратних дужках.

Дати часу і місця написання творів подано так само за академічним виданням, при чім всі дати взяті не з автографів, за якими друкується текст, подано в квадратних дужках. Під тими ж текстами, які друкуються за пізнішою авторовою редакцією, подано подвійну дату — дату написання і дату переробки твору.

Єдине, чим наше видання відрізняється від нашого оригіналу, так це композиція творів Т. Шевченка, яка переведена тут не за хронологічним принципом, а з певної доцільності в нашій м'ясовій виданні за т. зв., а л б о м н и м принципом, чи цикловим, як то переведено було в деяких попередніх виданнях для широкого читача (напр., ВУАН — 1927., ЛіМ — 1934., П. Зайцева — 1934—1939. та Л. Білецького — 1940.). Увесь поданий нами матеріал ми впорядкували в одиннадцяти розділах, подаючи в кожному з них окремі поезії, по можливості, в хронологічному порядку, як то робив часто сам поет у своїх альбомах «Три літа», чи в «Малій» та «Більшій книжці». В назвах наших розділів чи циклів ми лише децю відступили від уже вживаних в практиці досі:

- I. «Кобзар»,
- II. «Гайдамаки»,
- III. «Гамалія»,
- IV. Поезії ранньої доби (1837—1842.),
- V. «Три літа»,
- VI. «Другий Кобзар»,
- VII. «В казематі»,
- VIII. «Невольничя поезія»,
- IX. «На волі»,

*Х. Поезії принагідні, невикінчені та уривки,
ХІ. Інші редакції та варіанти.*

Наш одностомник складається з автобіографічних матеріалів Т. Шевченка, друкованих українською мовою (за виданням Варшавського Українського Наукового Інституту) та біографічної канви, основного тексту українських поезій Т. Шевченка та більш опрацьованих і цікавих варіантів до них. Нарешті, хронологічного та алфавітного покажчиків творів.

Видання наше ми хотіли якнайкраще оформити зовнішньо, але в сучасних умовах ми змушені обмежитися тільки мистецькою окладинкою роботи арт. маляра, акад. Василя Масютина та деякими автопортретами поета.

Редакційну роботу перевів Павло Богацький у співробітництві з дир. Володимиром Дорошенком.

ПРАГА, 1944. року.

В и д а в н и ц т в о «ЮТ».

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРИС Т. ШЕВЧЕНКА.

Тарас Шевченко — син кріпака Григорія Шевченка. Народився року 1814, лютого 25 в селі Керелівці Звинигородського повіту, Київської губернії в маєтку дідича Василя Василевича Енгельгардта. На восьмому році стративши батька й матір, притулився він у школі в дяка за школяра-попихача. По много-труднім двохлітнім іспитанні подужав він Граматку, Часловець і, наслідок, Псалтир. Дяк, упевнившись у досужестві свого школяра-попихача, посилав його вомісто себе читати Псалтир по усопших душах кріпацьких, за що й платив йому десятую копійку, «яко поощреніє». Та не зважаючи на таку принадну для нього увагу суворого спартанця-вчителя, в один із многих днів (і ночей), коли спартанець-вчитель з другом своїм Йоною Лимарем були, як ніч, п'яні, школяр-попихач, без жалю обнаживши задня свого наставника й добродія, вписав йому добру порцію березової каші та, помстившись донесочу і вкравши якусь книжечку з кунштниками, тієї самої ночі втік до містечка Лисянки, де й знайшов собі вчителя-малюва — отця диякона, теж спартанця. Терпляче носив школяр-приблуда три дні відрами воду з Тикича й розтирав мідянку на блясі, та на четвертий день утік. Утік він до села Тарасівки до дяка-малюва, славного в околиці тим, що малював великомученика Никиту та Івана-Воїна: останньому для більшого ефекту примальовував він на лівому рукаві дві салдатські нашивки. Отож до цього апеллеса і звернувся школяр-приблуда з твердим наміром перетерпіти всі проби, аби хоч крихту навчитися його великого мистецтва. Та ба! Апеллес, оглянувши уважно ліву долоню приблуди, відмовив йому, як одрізав, не бачучи в ньому хисту не те що до малювання чи шевства, ниже до бондарства. Згубивши зовсім надію хоч абияким малювання стати, з розбитим серцем повернувся приблуда до свого рідного села з наміром стати за погонича або пасти громадську ватагу та, доглядаючи вівці та свині, читати крадену книжку з кунштниками.

Та й цього не сталося. Дідичеві Павлу Василевичу Енгельгардтові, що саме тоді одідичив маєток батька свого, як нешлюбний його син, треба було меткого хлопця, і обідраний школяр-приблуда потрапив просто в пістрову куртку, у такі самі шаравари та, наслідок, у покоєві козачки.

Бувши козачком, він нишком зрисував украденим у конторщика олівцем образи суздальської школи, що прикрашували панські покої. Мандруючи з обозом за своїм дідичем до Києва, Вильна та до Петербургу, крав він по заїздах портрети різних історичних героїв, як от: Солов'я-розбійника, Кульнева, Кутузова, козака Платова та інших, маючи думку достеменно скопіювати їх на дозвіллі.

Нагода й дозвілля випали в Вильні. Се було 1829 року, грудня 6. Пан та пані поїхали в ресурси на балъ. У домі все затихло, поснуло, тоді він розгорнув крадені скарби та, вибравши з них козака Платова, почав з побожною пильністю копіювати. Уже дійшов був до маленьких козачків, що гарцюють коло дужих копит коня козака Платова, аж ось розчинилися двері, — пан і пані повернулися з балю. Розлючений пан нам'яв йому вуха, надавав ляпасів — за те, мовляв, що міг він не

тільки дім, а й ціле місто спалити. Другого дня пан казав кучерові Сидоркові відшмагати його гарненько, що й «було ісполнено сугубо».

Року 1832 в С.-Петербурзі, на невідступну його просьбу, дідич законтрактував його на чотири роки «разних живописних дел цеховому мастеру», такому собі Ширяєву. Ширяєв був загарливіший за всякого дяка-спартанця. Та не вважаючи ні на які утиски, ясними літніми ночами втікав він до Літнього Саду зрисовувати там бридкі незграбні статуї, — достойну прикрасу Петровського саду. В цьому саді та в той самий час почав він і свої віршотворні етюди. Із численних спроб надрюкував він згодом тільки одну баладу «Причинна». Підчас одного з таких сеансів спізнався він із художником Іваном Максимовичем Сошенком. З ним він і досі в найщиріших братерських відносинах. За порадою Сошенка почав він малювати портрети з натури акварелею. Для численних спроб терпеливо служив йому за модель земляк його й друг — Іван козак Нечипоренко, дворак того ж таки Енгельгардта. Якось той самий Енгельгардт побачив у Нечипоренка роботу свого кріпака-артиста, що йому, мабуть, дуже вподобалась, бо він почав загадувати йому списувати портрети з своїх улюблених коханок, за що часом і нагрожував його «рублем сребра» — не більше.

В 1837 році І. М. Сошенко представив його конференц-секретареві А(кадемії) Мистецтв В. І. Григоровичу, маючи на думці визволити його з лихої долі. В. І. Григорович просив за нього В. А. Жуковського, а В. А. Жуковський, довідавшись попередку від дідича про ціну, просив К. П. Брюлова намалювати його, В. А. Жуковського, портрет для імператорської фамілії, щоб пустити його на лотерію серед царської родини. Великий Брюлов охоче погодився. Портрет намальовано. В. А. Жуковський за допомогою графа М. Ю. Вельгорського улаштував лотерію на 2500 карбованців асигнаціями. За сю ціну куплено свободу Т(араса) Ш(евченка) року 1838, квітня 22.

З того самого дня почав він одвідувати кляси А(кадемії) Мистецтв і незабаром став одним із улюблених учнів-товаришів великого Карла Брюлова.

Року 1844 заслужив він звання «свободного художника», а 1847 року був арештований разом із Костомаровим, Кулішем та багатьома іншими через донос студента К(иївського) У(ніверситету) Петрова, а 30. травня того самого року з каземату «Третьяго Отделенія» Т. Г. Шевченка заслали до Орської кріпости й потім до форту Новопетровського «с строжайшим запрещением писать и рисовать».*)

Року 1858 серпня 22 на заступництво графині Настасії Іванівни Толстої звільнили його з Новопетровського форту та на її ж заступництво «Всемиловейше повелено быть ему под надзором полиции и заниматься своим художеством».

Року 1859 влітку, по довгій і тяжкій розлуці, побачив він свій прекрасний рідний край, кріпаків-братів і сестру та восени щасливо повернувся до Академії Мистецтв, де, завдяки особам, що нею правлять, із замилюванням правдивого художника займається гравюрою аква-тінта та аква-форта.

По довгих дволітніх проволоках Головний Цензурний Комітет дозволив йому надрюкувати тільки ті з його творів, що були дрюковані до 1847 року, викресливши з них десятки сторінок (прогрес!).

1860 року,
в першій половині січня.

* Без суда і слідства розіслали їх по різних фортецях. (Прим. Шевченка).

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЛИСТ Т. ШЕВЧЕНКА

до

редактора часопису «Народное Чтение»

О. О. Оболенського.

Шановний Добродію

Олександрє Олександровичу!

Я цілком спочуваю Вашому бажанню познайомити читачів «Народного Чтения» з історією життя людей, що своїми талантами й ділами визначилися серед темної й безсловесної маси простолюддя. Відомості такі, на мою думку, приведуть багатьох до усвідомлення своєї людської гідності, без чого успішний громадський розвиток нижчих верств населення Росії — неможливий. Моя власна доля, правдиво освітлена, могла б навести не тільки простолюдця, але й тих, од кого простолюдець цілком залежить, на глибокі міркування, корисні для обох сторін. Ось чому я відважуюсь одслонити перед цілим світом кілька сумних фактів свого життя. Я бажав би розповісти про них у такій повноті, в якій покійний С. Т. Аксаков описав свої дитячі й юнацькі літа, тим більше, що історія мого життя — частина історії мого рідного краю. Та мені не вистане духу, щоб входити в усі його подробиці. Це могла б зробити людина, яка сама осягнула душевний спокій та яку зовнішні обставини заспокоїли щодо долі подібних до неї. Все, що можу тепер зробити, щоб виконати Ваше бажання, це — оповісти Вам у коротких словах фактичний хід мого життя. Коли Ви прочитаєте ці рядки, Ви, сподіваюся, виправдаєте почуття, від якого стискається моє серце й дубіє рука.

Я — син селянина-кріпака Григорія Шевченка. Народився 1814 року лютого 25 в селі Керелівці, звингородського повіту, київської губернії, в маєтку одного діди́ча. Втративши батька й матір на восьмому році життя, притулився я у школі в приходського дяка за школяра-попихача. Школярі ці в дяків — те саме, що хлопчики, яких батьки або інша яка влада віддають у науку до ремісників. Права майстра над ними не мають ніяких окреслених меж: вони його повні раби. Виконувати всі домові роботи та всі можливі забаганки самого господаря та членів його родини — це їх безумовний обов'язок. Вашій фантазії zostавляю уявити, чого міг вимагати від мене дяк — завважте, гіркий п'яниця, — і що я мусів виконувати покірно, як раб, не маючи ані одної істоти в світі, що дбала б або могла дбати про мою долю. Та хоч як там було, а за два роки тяжкого життя в так званій школі вивчив я Граматку, Часловець і вкінці Псалтир. Під кінець мого шкільного курсу дяк посилав мене, замість себе, читати Псалтир по усопших кріпацьких душах і ласкаво платив мені за те десятку копійку, «яко поощреніє». Поміч моя давала змогу моему суровому вчителеві ще більше, ніж перед тим, віддаватися улюбленому своєму зайняттю, разом із своїм другом Йоною Лимарем, так що, вертаючись із свого молитвословного подвигу, я мало не завжди заставав їх п'яних, як ніч. Дяк мій по-

водився жорстоко не зо мною одним, а й з іншими школярами, і всі ми його глибоко ненавиділи. Безглузда дякова причіпливість зробила нас підступними й мстивими щодо нього. Ошукували ми його при кожній нагоді й робили йому всякі, які могли, капості. Цей перший деспот, на якого я натрапив у своєму житті, на все життя прищепив мені глибоку відразу й погорду до всякого насильства одної людини над другою. Мільон разів цей виплодок деспотичних семінарій ображав моє дитяче серце, і я вкінці учинив з ним те, що взагалі чинять безборонні люди, коли їм терпець увірветься, — помстився й утік. Якимось напіткавши його непритомно-п'яного, я вжив проти нього його власної зброї — різок і, скільки сил дитячих вистарчило, заплатив йому за всі його люті вчинки. З усіх пожитків п'яниці-дяка найдорогоціннішою річчю завжди здавалася мені якась книжечка з «кунштиками», себто ритованими образками, певне найгіршої роботи. Я не взяв за гріх або не встоявся перед спокусою — вкрав цю дорогоцінність і вночі втік до містечка Лисянки.

Там я знайшов собі нового вчителя в особі маляра-диякона, який, як я скоро переконався, своїми правилами та звичаями дуже мало відрізнявся від мого попереднього наставника. Три дні терпеливо носив я на гору відрами воду з річки Тикича та розтирав на блясі фарбу-мідянку. На четвертий день терпцю мого не стало, і я втік до села Тарасівки до дяка-маляра, славного в околиці тим, що малював великомученика Никиту та Івана Воїна. Отож до цього апеллеса і звернувся я з твердим наміром перетерпіти всі проби, нерозлучні, як думав я тоді, з усякою наукою. Гаряче бажав я хоч у найменшій мірі засвоїти собі його велике мистецтво. Та ба! Апеллес оглянув уважно мою ліву руку й одмовив мені, як одрізав. Він сказав мені, на мій великий жаль, що я не маю хисту ні до чого, — навіть до шевства або бондарства. Згубивши зовсім надію стати коли-небудь хоч абияким малярем, із розбитим серцем вернувся я до рідного села. Мав я на увазі скромну долю, яку уява моя наділяла проте якоюсь простодушною принадністю: хотів я стати, як каже Гомер, «пастирем стад непорочних» з тим, щоб, доглядаючи громадської ватаги, читати свою любу крадену книжку з кунштиками. Та й тут мені не пощастило. Дідичеві, що дістав у спадщину маєток свого батька, треба було моторного хлопця, і обідраний школяр-приблуда потрапив просто в пістрову куртку, в такі самі шаравари та, наслідок, — у покоеві козачки.

Покоеві козачки — це винахід, вигаданий цивілізаторами задніпрянської України — поляками; дідичі інших національностей переймали й переймають у них козачків, як вигадку, безперечно розумну. В колись козацькому краї приручити козака з дитинства — це те саме, що в Ляпландії покорити волі людській бистроногого оленя... Був колись час, що польські дідичі тримали козачків не тільки за льокаїв, а ще й як музиків та танцюристів. Козачки, для панської потіхи, співали двозначні веселі пісеньки, створені народньою музою з журби, під п'яну руку, й пускалися перед панами, як кажуть поляки, «сюди-туди-навприсюди». Сучасні представники вельможної шляхти з почуттям освіченої гордості називають це протегуванням української народности, що ним завжди визначалися їх предки. Мій дідич, як російський німець, дивився на козачка практичніш і, протегуючи мою народність на свій манір, накладав на мене обов'язок тільки мовчати та нерухомо дожидати в кутку передпокою, поки залунає його голос, наказуючи мені подати люльку, що стоїть тут же коло нього, або налляти в нього перед носом шклянку води. Через природне зухвальство своєї вдачі я порушував панський наказ, приспівуючи ледвечутним голосом сумні гайдамацькі пісні та крадькома зрисовуючи картини суздаль-

ської школи, що прикрашували панські покої. Рисував я олівцем, який — признаюсь у тому — зовсім безсумлінно вкрав у конторщика.

Пан мій був людина діяльна, він безупинно їздив то до Києва, то до Вильна, то до Петербургу й тягав мене за собою в обози, щоб я сидів у передпокої й подавав йому люльку, та для інших таких потреб. Не можна сказати, щоб я за тяжке вважав мое тодішнє положення: воно тільки тепер кидає мене в жах і здається мені якимсь диким і безладним сном. Мабуть чимало людей у Росії буде колись по-моєму дивитися на своє минуле. Мандруючи з своїм паном з одного заїзду до другого, користав я з кожної нагоди, щоб украсти з стіни лубочну картинку й таким робом зібрати собі дорогоцінну колекцію. Моїми особливими улюбленцями були історичні герої, як от: Соловій-Розбійник, Кульнев, Кутузов, козак Платов та інші. Одначе не «жажда стягання» понукала мене, а непереможне бажання зрисувати з них по змозі найточніші копії.

Якось, підчас пробування нашого в Вильні, 1829 року, грудня 6, пан і пані поїхали на бал у так звані ресурси (шляхетський клуб) з приводу іменин у Бозі спочилого імператора Миколи Павловича. В домі все затихло, поснуло. Я запалив свічку в захисній кімнаті, розгорнув свої крадені скарби, і, вибравши з них козака Платова, з побожністю почав копіювати. Час летів непомітно для мене. Уже я добрався був до маленьких козачків, що гарцюють коло дужих копит генеральського коня, аж ось за мною відчинилися двері, й увійшов мій дідич, що повернувся з балю. Він, розлючений, нам'яв мені вуха й надавав ляпасів — не за мое мистецтво, ні, (на мистецтво він не звернув уваги), а за те, що я міг би спалити не тільки дім, а й місто. Другого дня він ізвелів кучерові Сидоркові відшмагати мене гарненько, що й було виконано з належною ретельністю.

В 1832 р. минуло мені вісімнадцять років, а що надії мого дідича на мою льокайську моторність не справилися, він, вволивши мое невідступне прохання, законтрактував мене на чотири роки «разних живописних дел цеховому мастеру» — такому собі Ширяєву, в С.-Петербурзі. Ширяєв об'єднав у собі всі якості дяка-спартанця, дяка-маляра й другого дяка-хіроманта, та, не вважаючи на весь гніт потрійного його генія, бігав я ясними весінніми ночами до Літнього саду — зрисувати статуї, що прикрашують цей простолінійний твір Петра. В один із таких сеансів познайомився я з художником Іваном Максимовичем Сошенком, з яким я й досі — в найщиріших братерських відносинах. За радою Сошенка, почав я портрети з натури акварелею. Для численних чернових спроб терпеливо служив мені за модель інший земляк мій і друг — козак Іван Нечипоренко, дворак нашого дідича. Якось дідич побачив у Нечипоренка мою роботу, і вона йому так подобалась, що він почав уживати мене для малювання портретів з улюблених своїх коханок, за які іноді винагороджував мене цілим «рублем сребра».

В 1837 році Сошенко представив мене конференц-секретареві Академії Мистецтв В. І. Григоровичу з просьбою — визволити мене з моєї лихої долі. Григорович переказав його просьбу В. А. Жуковському. Той сторгувався наперед із моїм дідичем і просив К. П. Брюлова списати з нього, В. А. Жуковського портрет на те, щоб пустити його на приватну лотерію. Великий Брюлов зараз згодився, і скоро портрет Жуковського був у нього готовий. Жуковський, за поміччю графа М. Ю. Вельгорського, улаштував лотерію на 2.500 карб. асигнаціями, і за цю ціну куплено мою свободу 22 квітня 1838 р.

З того самого дня почав я відвідувати класи Академії Мистецтв і незабаром

став одним із улюблених учнів-товаришів Брюлова. В 1844 році заслужив я звання «свободного художника».

Про свої перші літературні спроби скажу тільки, що почалися вони в тому самому Літньому саді, в білі безмісячні ночі. Суворі українська муза довго цуралась мого смаку, зіпсутого життям у школі, в передпокої дідича, по заїздах та по міських квартирах; але коли подих волі привернув моїм почуттям чистоту перших дитячих літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обійняла мене й привітала на чужій стороні. З перших моїх слабих спроб, написаних у Літньому саді, надрукована тільки одна балада «Причинна». Як і коли писав я поезії, що повстали після неї, — про це тепер не маю охоти розводитися. Коротко історія мого життя, що її змалював я, щоб догодити Вам, у цьому безладному оповіданні, коштувала мене, правду кажучи, дорожче, ніж гадав я. Скільки літ загублених! Скільки квіток зів'ялих! І що ж я купив у долі своїми зусиллями — не згинуті? Ледве чи не одне страшне зрозуміння свого минулого. Воно жахливе, воно тим жахливіше для мене, що мої рідні брати й сестра, про яких мені тяжко було згадувати у своєму оповіданні, ще й досі — кріпаки. Так, Пане Добродію, вони ще й досі кріпаки!

Прийміть запевнення й інш.

1860, лютого 18.

Т. Шевченко.

КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

САНКТШЕТЕРБУРГЪ.

1840.

ВЪ ТИПОГРАФИИ Е. ФИШЕРА.

Т. ШЕВЧЕНКО.

Офорт 1860 р. з автопортрету олійними фарбами 1845 р.

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люди — що в мене болить?
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуду світом? «Нічого робить», —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з з очей карих —
І... пан над панами!..

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!..

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,

Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки, —
Бо дотепні... А я... а я
Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну...
А слова — немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,

Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та криє,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке-то... А що робить!
Журба не допоможе.

Хто ж сироті завидує —
Карай того, Боже!

*

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?..
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирю правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

[С.-Петербург 1839].

ПЕРЕБЕНДЯ.

Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню, сіромаха,
І днює й ночує;
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже;
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!

Заспіває про Чалого —
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — Угаю;
На базарі — про Лазаря
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.

Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,

Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмавав,
Щоб люди не чули, бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: «Чого ти німа?»
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкий, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.

Його на сім світі ніхто не прийма.
Один він меж ними, як сонце високе.
Його знають люди, бо носить земля;
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали.
«Нехай понад морем, — сказали б, — гуля!»

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

[С.-Петербург 1839].

КАТЕРИНА.

В. А. Жуковському на пам'ять 22 квітня 1838 року.

I

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.

Серце в'яне, співаючи,
Коли знає за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Знущаються вами.
Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.

Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люди
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралось горе.
Прийшли вісті недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люди
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Г р и ц я.
Виспіває, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Заколало в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве, ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:
«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне квартирку,
Поглядає на улицу,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,

Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю —
Кують речі недобрії.
Що має робити?
Як би милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,

Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другує кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря —
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами!

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве, ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!

Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх речей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!

Не вертайся, дитя мое,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебеховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя мое любе!
Иди од нас!..»

Ледве, ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та як мертва
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: «Не вернуса!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люди
Мене заховують;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, мое горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько!

Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали.
Ти не скажеш... ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!... Лихо мое!...
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя мое,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...

Отаке то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,

Та нема де прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де захищають.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,

А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
Зірочки сяють,
Понад шляхом, ширицею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві спід колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що даліше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зострінуться жовті піски
І чужії люди;

Зострінеться зима люта...
А той чи зостріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає, —
Як брат заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись, —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
«Бреше, скажуть, сякий-такий!»
(Звичайне, не в очі),
А так тільки псує мову

Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно?.. У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.
Зострілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люди добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,

Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Отож то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають:
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) —
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий!
За що світом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люди?
Щоб плакала!.. Серце моє!
Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами, —
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

Отаке то лихо, бачите, дівчата.
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль:
«Нехай, кажуть, гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать».
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем завірюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. серце мліє...
Полетіла, зострілася,
Пита: «Чи немає
Мого Івана чорнявого?»
А ті: «Ми не знаєм».
І, звичайне, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай, да баба! ай, да наші!
Каво не надують!»
Подивилась Катерина:
«І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде.
Піду далі, — більш ходила...
А може й зостріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама загину».

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сльоз більш немає.
Подивилась на дитину:

Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усмінулась Катерина,
Тяжко усмінулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не пита,
А Івася питають, заранне питають,
Не дадуть до мови дитині дожити.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тинем сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носити.

IV.

Попід горою яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд,

Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьюло червоніє,
Крізь хмару — сонце зайнялось,

Надувся вітер; як повіє —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобісал!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Нечипоре! дивись лишень,
Які побілілі!» —
«Що, москалі? Де москалі?»
«Що ти? схаменися!»
«Де москалі, лебедики?»
«Та он, подивися». —
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе». —
Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
«Лихо моє! доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце моє кохане!
Де ти так барився?»
Та до його... за стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?

Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же Богу, я Катруся!»
«Дура, атвяжіся!
Вазьміте прочь безумную!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Вазьміте прочь! Что ж ви
стали?»
«Кого? мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила, —
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина». —
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина

Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики, голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... бо покину..
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям!»
На шлях положила.
«Оставайся шукать батька,
А я вже шукала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталося,
Плаче бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... серед ставу
Мовчки опинилась.

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати.
Торбинками обвішаний
Його повожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
Ісуса співає.
Хто йде, йде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;

«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає:
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Ім зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині;
Вилле сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
«Дала, кажуть, бровенята,
Та не дала долі!»

Іде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлині господиня

З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...

Пізнав батько свого сина...
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой милий!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

[С.-Петербург 1838].

ТОПОЛЯ.

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє;
Крутом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить,
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ние:
Крутом ні биляни!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте — все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина
Полюбила — не спинила:
Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покине —
Була б не любила;
Якби знала, що загине —
Була б не пустила;
Якби знала — не ходила б
Пізно за водою,

Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають, —
Бо не довго, чорнобриві!
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Зашебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині, —
Виспівує, поки виїде
Чорнобрива з хати —
А він її запитає:
— Чи не була мати? —
Стануть собі, обіймуться —
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться,

Обоє раденькі...
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
— Де ти була, що робила? —
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло —
Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло;
Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба, —
А ніхто не чує...

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою,
Не співає, — сиротою
Білим світом нудить:
Без милого батько, мати —
Як чужії люди,
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, —
Мати не питає:
— Чого в'янеш, моя доню? —
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько єднала.
— Іди, доню, — каже мати, —
Не вік діувати!
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати!
— Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть, —
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить. —

Не слухала стара мати,
Робила, що знала —
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити —
Чи довго їй одинокій
На сім світі жити?..
— Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щирю правду —
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить?
Чи забув-покінув?
Скажи ж мені — де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, — бо [ти] знаєш...
Мене мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза!
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити...
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко!
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю.
— Добре, доню! Спочинь трошки...
Чини ж мою волю!
Сама колись діувала —
Тее лихо знаю;
Минулося — навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню!
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала. —
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
— Ось на тобі сього дива.
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.

Вип'еш — біжи, яко мога;
Що б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втрете випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою, —
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде...
А за третій, моя доню!
Не питай, що буде...
Та ще, чуєш, не хрестися —
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду. —

Взяла зілля, поклонилась:
— Спасибі, бабусю! —
Вийшла з хати: — Чи йти, чи ні?...
Ні! вже не вернуса! —
Прийшла... Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втрете напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала,
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала:

«Плавай, плавай, лебедонько!
По синьому морю —
Рости, рости, тополенько!
Все вгору та вгору;
Рости гнучка та висока
До самої хмари, —
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися

За синее море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий, чорнобривий
Співає, гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце!
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже?
Мамо моя!.. доле моя!..
Боже милий, Боже!..

Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько!
По синьому морю».

Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І на диво серед поля
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари —
Тонка, тонка та висока,
До самої хмари.

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[С.-Петербург 1839].

ДУМКА.

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люди — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;

Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люди не спитають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синее море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

[С.-Петербург 1839].

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА.

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
— «Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітеся! дивітеся —
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,

Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!»

«Не вернутися! —
Заграло, сказало
Сине море: — Не вернутися,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, сине!
Такая їх доля:
Не вернутися сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернутися запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, —

Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби то!.. Та що й казати!
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люди.
— Не потурай, може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються!.. Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички з'їли.
Отаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!

Блужу в снігах, та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш;
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу,
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
Гриця заспіває,
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

[С.-Петербург 1839].

ІВАН ПІДКОВА.

В. І. Штернбергу.

I.

Було колись в Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу і волю —
Минулося: осталися
Могили по полю.

Високі ті могили, —
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китаїку повите;
Високі ті могили, —
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять;

Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись в Україні —
Лихо танцювало,

Журба в шинку мед, горілку
Поставцем кружала.
Було добре колись жити
На тій Україні...
А згадаймо, — може, серце
Хоть трошки спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє,
Сине море звірюкою
То стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило...
— А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти! —

Висипали запорожці,
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали.
Запінились хвилі;
Кругом хвилі, як ті гори, —
Ні землі, ні неба.
Серце мліє — а козакам
Того тільки й треба, —
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає;

Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де то будь роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
— Нехай ворог гине!
Не в Сінопу, отамани,
Панове-молодці!
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості.
— Добре, батьку отамане! —
Кругом заревіло.
— Спасибі вам! Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

[С.-Петербург 1839].

ТАРАСОВА НІЧ.

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька

В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує —
Аж лихо сміється...

«Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться!
Було колись — панували,
Та більше не будем.
Тії слави козацької
Повік не забудем!
Україно, Україно!

Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козацтво,
Червоні жупани,
Де поділась доля-воля,
Бунчуги, гетьмани?
Де поділося? Згоріло,
А чи затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують.
Грай же, море, мовчїть, гори!
Гуляй, буйний, полем.
Плачте, діти козацькії, —
Така ваша доля!

Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля;
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькії діти,
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало кравчини!
Обізвався козак Павлюга —
За нею полинув!
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:

«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!»
.
.
.
.
Обізвався Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками битися!»

Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецьпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю до купи,
Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати:
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?..
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду, —
Козак ляха знайде.»

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!

Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралось козацество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кровавої,
Що славою стала
Тарасові, козацеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;

Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада та й заплаче!»

Умовк лобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.

Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:
— «Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую».

[С.-Петербург 1839].

ГАЙДАМАКИ

ПОЭМА

М. Шевченка.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1841.

ГАЙДАМАКИ.

В. І. Григоровичу на пам'ять 22-го квітня 1838 року.

Все йде, все минає — і краю не має.
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіяць,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять
з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?

Я не самотній, я не сирота, —
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? — гріх, душа жива!
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блакитне — нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? химерні слова! !
Згадай же хто-небудь її на сім світі, —
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожеві квіти,
І про вашу долю любила співать.
Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять:

*

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі??
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну, —
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там знайдеться душа щира,
Не дасть погибати,
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зострівши, насміються, —
Такі, бачте, люди:

Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
«Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Отак, каже, було б треба...»
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні, та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.
«Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.

А то, дурень, розказує
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили.
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають.
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей
Та ще й слави, того дива,
Співай про Матрьошу,
Про Парашу, радість нашу,
Султан, паркет, шпори, —
От де слава!!! А то співа:
«Грає сине море»,
А сам плаче, за тобою
І твоя громада
У сіряках!..» Правда, мудрі!
Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода —
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте... кричіть собі,
Я слухать не буду
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди —
А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю, — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю, — розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили.
Отамани на вороних
Перед бунчугами
Вигравають... а пороги
Меж очеретами

Ревуть, стогнуть, розсердилися,
Щось страшно співають.
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
«Чого, батьки, сумуєте?»
«Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...»
І я плачу; а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани; — всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували.
«Грай, кобзарю, лий, шинкарю!» —
Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться —
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
«Гуляй, пане, без жупана,
Гуляй, вітре, полем.
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля».
Взявшись в боки, навприсідки
Парубки з дідами.
«Отак, діти! добре, діти!
Будете панами».
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють;
Вельможна громада

Не втерпіла, ударила
Старими ногами.
А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами,

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю, —
Я не саодикий, є з ким в світі житъ;
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині сине море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Г р и ц я дівчина співає, —
Я не саодикий, є з ким вік дожить.

От де моє добро, гроші,
От де моя слава,
А за раду спасибі вам,
За раду лукаву.
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть, — може, найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами.

Отак, сидя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? хто поведе?
Надворі світає;
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились.
«Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
На широких світі».
«Постривайте... світ — не хата,
А ви малі діти,

Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами,
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили! !
Т ма, м на знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим.
Єсть у мене щирій батько
(Рідного немає) —
Дастъ він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду,
Не одиуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одиуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старецъ, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву.
Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині,
Заховали б та й сказали:
«Так... якесь ледащо...»
Тяжко, важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
Не дав погигати,

Той й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!»

Добридень же, тату, в хату!
На твоїм порогу,
Благослови моїх діток
В далеку дорогу.

[С.-Петербург. 1841. 7. IV].

ІНТРОДУКЦІЯ.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує...
Не кажу Степаном
Або Яном Собієським:
Ті два незвичайні, —
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
„Nie pozwalam! Nie pozwalam!“
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкати трошки... не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово ніе pozwalam
У шляхти думав одібрати,
А потім... Польща запалала,
Панки казалися... Кричать:
«Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!»
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І — разом сто конфедерацій!¹⁾

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися, та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА.

«Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індиам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!.. Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:²⁾

Імості треба. Не барись.» —
Пішов Ярема, похилився.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О Боже мій милий!

Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Щонебудь згадає або що побачить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать:
Єсть карії очі — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сміється, і мре й оживає,

Святим духом серед ночі

Понад ним витає.

Отакий-то мій Ярема,

Сирота багатий.

Таким і я колись то був.

Минуло, дівчата...

Минулося, розійшлося,

І сліду не стало.

Серце мліє, як згадаю...

Чому не осталось?

Чому не осталось, чому не витало?
Легше було б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.
«Нащо йому доля? треба закопати:
Він і так багатий...»

Багатий на лати

Та на дрібні сльози — бодай не втирать!
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... не хочеться спать.

Вибачайте, люди добрі:

Може, недоладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може, ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу,
А може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лихо,
Нігде пригорнутися:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнутися, —
Гнутися мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали.
Щоб на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті, щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Та не з братом, не з сестрою —
З німими стінами
На чужині... А поки що —
До корчми вернуса,
Що там робиться.

Жидюга

Дрижить, ізігнувшись
Над каганцем: лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... 'ох, аж душно!...
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати,
Одинокій, молоденькій;
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрещена!

Гарнесенько
Поміж бур'янами».

«Годі! годі! це погана:
Схизмати співають».³)
«Якої ж вам? хіба оцю?
Стривайте, згадаю...

«Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком,
І передком
Перед паном Хведіркоком.»

«Добре, годі! тепер плати!»
«Жартуєте, пане:
За що платить?»
«Що слухали.

Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!»
«Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий».
«Лжеш, собако! признавайся!
А нуте, панове,
Батогами!»

Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.
Перішили, перішили,
Аж пір'я летіло...
«Йй-же-богу, ні шеляга!
Іжте мое тіло!
Ні шеляга! гвалт! рятуйте!»
«Ось ми порятуєм.»
«Постривайте, я щось скажу».
«Почуєм, почуєм,

Та не бреш, бо, хоч здохни,
Брехня не поможе».
«Ні, в Вільшаній...»

«Твої гроші?»
«Мої... ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати
По три сім'ї, по чотири
Живуть в одній хаті.»
«Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали».
«Та ні, не те... вибачайте...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися...
Бачте, у Вільшаній,
У костьолі... у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай Боже! як панночка!
Що то за хороше!
А червінців! хоч не його,
Так що? аби гроші».
«Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!»⁴)

Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника,
П'яний і веселий:
«Му żyjemy, му żyjemy,
Polska nie zginęła».

ТИТАР.

«У гаю, гаю
Вітру немає,
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько, —
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,

Та поворкуєм,
Та посумуєм;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!»

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба
Горить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве, ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
«Нащо мені врода,

Коли нема долі, нема талану?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть:
Так і мене люди не знають, де діти.
За що ж одцурались? що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась».

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
«Оставайсь здорова. В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою... А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася; другого шукай;
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти титарівна. Кращого вітай, —
Вітай, кого знаєш... така моя доля.
Забудь мене, пташко, забудь, не журись.
А коли почувеш, що на чужім полі
Поляг головою, — нишком помолись.

Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!»
Та й заплакав, сіромаха,
На кий похилившись.
Плаче собі тихесенько...
Шелест!.. Коли гляне:

Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув; побіг; обнялися.
«Серце!» — та й зомліли.
Довго, довго тільки — «серце»,
Та й знову німіли.
— «Годі, пташко!»

«Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!... ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!»
«Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене.»
Сів, та й обнялися.
«Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?»
«Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав;
Коло його все поралась...»
«А мене й байдуже?»
«Який бо ти, їй-же-богу!»
І сльози блиснули.
«Не плач, серце, я жартую».
«Жарти!»

Усміхнулась.
Прихилилась головою
Та й ніби заснула.
«Бач, Оксана, я жартую,
А ти й справді плачеш.
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано...
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану.
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву, —
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду;
Поки не вмру, дивитимусь».
«А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,

Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!»
«Хіба краща є за тебе?»
«Може й є, — не знаю».
«Гнівиш Бога, моє серце:
Кращої немає
Ні на небі, ні за небом;
Ні за синім морем
Нема кращої за тебе!»
«Що се ти говориш?
Схаменися!»

«Правду, рибко!»

Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Меж мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Йй Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці, як золото
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далєбі, дівчата!
«Ото який! мов і справді
Обридло!»

А мати

Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаете, —
Гріха на всю губу!
Тойді, тойді... та цур йому,
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою, над водою,
Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує;
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
«Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!

Мій!...» — аж верби нагинались
Слухатъ тую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу проти ночі,
А то ще приснитъся.
Нехай собі розійдуться
Так, як ізійшлися, —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зострінуться... Побачимо...

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить.⁴⁾
Боронять, прокляті... Будь проклята

мати,

І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельні діти!

У печі пала

Огонь і світить на всю хату,
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: — «Хоч жить?
Скажи, де гроші?»

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.

«Мало муки!

Давайте приску! Де смола?
Кропи його! отак! холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш, шельмо?... І не стогне!
Завзята bestія! стривай!»

Насипали в халяви жару...
«У тім'я цвяшок закатай!»
Не витерпів святої кари,
Упав, сердега. Пропадай
Душа, без сповіді святої!
«Оксано... дочко!» — та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

«Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!»

«Гвалт! рятуйте!
Хто в Бога вірує!» — кричить
Надворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. — «Хто такий?»
Оксана в двері: «Вбили! вбили!»
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.

Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомліую...

Де ж ти,
Яremo, де ти? подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув,
І сумно, сумно в хаті стало.⁵⁾

СВЯТО В ЧИГИРИНІ.

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!

Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчугами, бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить...

Закипить, і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казать?... Минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись то козачий.

Ізза лісу, зза туману,
Місяць впливає,

Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людам його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигирині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Проти ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?... Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поедналися, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;

Осідлані коні, вороні готові.
Куди то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться. Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані.

Уміла що кому давать,
Нівроку їй, нехай царствує;
Нехай не вадить, як не чує!
Поміж возами нігде стать:
Неначе в ірій, налетіло
З Смілянщини, з Чигирина,
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий:

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий:

Мудра голова, сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий. «Коли сам, каже, не повершу, то синові передам».

Старшина третій:

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! «Кошовим, каже, буде, та й годі; а може, ще і гетьманом, коли тее...»

Старшина другий:

А Гонта нащо? а Залізняк? До Гонти сама... сама писала: «Коли, каже...»

Старшина первий:

Цитьте лишень, здається, дзвонять!

Старшина другий:

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий:

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні; химерять, химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували; грошам не пропадять! А то думають, думають, ні вголос, ні мовчки; а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? — співають.

Старшина третій:

Справді, співа щось; піду спиню.

Старшина первий:

Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина другий:

Ото мабуть Волох!*) Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій:

А мудро співає! коли не послушаеш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм, а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий:

А що ж? то й ходімо!

Старшина третій:

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно).

«Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити татарам,
Турецьким султанам.
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться;
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,

Старого гетьмана;
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється,
Небо запалає...
Добре погуляєм!»

Запорожець:

Добре погуляєм! правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

Кобзар:

Та я й не волох; так тільки — був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом, сам не знаю за що.

Запорожець:

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь. Ану, лишень про батька Максима ушквар.

Гайдамака:

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець:

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі. У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче Божий, не слухай його.

Гайдамака:

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець:

Брехня! Співай, старче Божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо — поснемо.

Гуртом:

Справді, поснемо; співай яку-небудь.

Кобзар (співає):

«Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться.
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється.

Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Катá, не минає.
Отакий то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдамаки».

Запорожець:

Оце то так! вчистив, нічого сказати: і доладу, і правда. Добре, далебі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака:

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець:

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

Г а й д а м а к а :

І вішати, і мордувати! Добре, їйбогу, добре! Ну, це так! Далебі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків.

К о б з а р :

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, співа-
тиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову.
Слухайте ж, панове громадо!

«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.

Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й...»

Г р о м а д а :

Цить, лишень! здається, дзвонять. Чуєш?... ще раз... о!..

«Задзвонили, задзвонили!» —
Пішла луна гаєм.
«Ідіть же ви та молітесь,
А я доспіваю».

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі воліві
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві».
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
«Ну лиш іншу, старче Божий!» —
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
«Добре, хлопці, нате!
Отак! отак! добре, хлопці!
А нуте, хлоп'ята,
Ушкваримо!»

Земля гнеться,
А воєи з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:

«Ой гоп таки так!

Кличе Гандзю козак:
«Ходи, Гандзю, пожартую,
Ходи, Гандзю, поцілую;
Ходім, Гандзю, до попа
Богу помолиться;
Нема жита ні снопа,
Вари варениці».
Оженився, зажурився —
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
«І по хаті ти-ни-ни,
І по сінях ти-ни-ни,
Вари, жінко, лини,
Ти-ни-ни, ти-ни-ни!»

—«Добре! Добре! Ще раз! Ще раз!» —
Кричать гайдамаки.

«Ой гоп того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать.
Ляшків-панків почастиуєм,
З панянками пожартуєм.
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
«Панно, пташко моя!

Панно, доле моя!
Не соромся, дай рученьку,
Ходім погуляймо;
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо.
А ми заспіваймо,
А ми посідаймо,
Панно, пташко моя,
Панно, доле моя!»

«Ще раз, ще раз!»

«Якби таки або так, або сьак,
Якби таки запорозький козак,
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив.
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться.
Якби таки...»
«Цу-цу, скажені! схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де б молиться,
Верзеш тут погань. От чорти!» —
Кричить отаман. Опинились;
Аж церков бачать. Дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
Анітелень... Поміж возами
Попи з кропилами пішли;
За ними коровги несли,
Як на Великдень над пасками.
«Моліться, братія, моліться! —
Так благочинний почина: —
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Канають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата!..
Землі козацької краса,
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться; карі очі

В неволі гаснуть; розкувають
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться канать
В ярмі у ляха... горе, горе!
Моліться, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остриянина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.⁷⁾
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом.⁸⁾ Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділити.
І Альта плаче: «Тяжко жити!
Я сохну, сохну... де Тарас?
Нема, не чуть... не в батька діти!»
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Моліться, братія!»

Молились,

Молились щиро козаки,
Як діти, щиро; не журились,
Гадали тее... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й тут знімуть...

А диякон:

«Нехай ворог гине!
Беріть ножі! освятили!»
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: «Освятили!»
Аж серце холоне!
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.⁹⁾

ТРЕТІ ПІВНІ.

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув — день Маковія,
Велике свято в Україні.
Минув — і лях і жидовин
Горілки, крови упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взяли.
А гайдаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спати.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставати.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші уночі,
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди.
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.
Дрімають... навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядати
І небо, і зорі, і землю, і море
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові вранці про те розказати.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить... а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? Чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювати.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказати,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувати.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними

Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? їм байдуже,
Панам жито сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко!.. важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену¹⁰⁾, — і там розлилось,
Не знати за що, крови широкее море.
А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелося
На старість заплакати...

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.
Понад Дніпром козак іде,
Може, з вечірниць.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить

**«Ой, Дніпре мій, Дніпре, широкий та
 дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови; ще понесеш, друже!**

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі; а в очеретах

55

А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе. «Добре, сину,
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй: в раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!»
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.
«Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!»
Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
«Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрещені, клятї душі».
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізник гукає:
«Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.
«Не боюся!» Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
«Відкіля ти? хто ти такий?»
«Я, пане, з Вільшани».
«З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?»
«Де? якого?»
— «У Вільшаній;
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш».
«Дочку, у Вільшаній?»
«У титаря, коли знавав».
«Оксано, Оксано!» —
Ледве вимовив Ярема,
Та й упав додолу.
«Еге! ось що... Шкода хлопця,
Провітри, Миколо!»
Провітрився. «Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло!»
«Добре, сину, ножі будуть

На святее діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!»
«Ходім, ходім, отамане,
Батьку ти мій, брате,
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!»
«Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.

«Яремою».

«А прізвище?»

«Прізвища немає!»

«Хіба байстрюк? Без прізвища —
Запиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий,
Так і пиши!»

«Ні, погано!»

«Ну, хіба Бідою?»

«І це не так».

«Стривай лишень,

Пиши Галайдою».

Записали.

«Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти.

Найдеш долю... а не найдеш...

Рушайте, хлоп'ята».

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усміхнувся на воронім,

Та й знову у сльози.

Виїхали за царину;

Палають Черкаси...

«Чи всі, діти?»

«Усі, батьку!»

«Гайда!»

Простяглася

По діброві понад Дніпром

Козацька ватага.

А за ними кобзар Волох

Переваги-ваги

Шкандибає на конику,

Козакам співає:

«Гайдамаки, гайдамаки,
Залізник гуляє».

Поїхали... а Черкаси
Палають, палають.
Байдуже, ніхто й не гляне.
Сміються та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізник попереду
Нашорошив уха;
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова.
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва,
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе —
Все пропало, все! нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта,
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
«Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра нестане.
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти? де ти? подивися,
Моя ти єдина,
Подивися на Ярему.
Де ти? Може, гине,

Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає
Або в пана у кайданах
У «клепу канає.
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе його: «Серце моє,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
Навіки зомлієм.
Нехай пяхи знушаються, —
Не почуєм!..» Віє,
Віє вітер зза Лиману,
Гне тополю в полі, —
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуриться,
Забуде... і, може...
У жупані сама пані;
А лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце: розірветься,
Хоч би було камінь.
Доле моя! серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?»
І хлинули сльози;
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися?
А Залізник гайдамакам
Каже опинитись:
«У ліс, хлопці! вже світає,
І коні пристали:
Попасемо», — і тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА.

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;

Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицах, на розпуттях
Собаки, ворони

Гризуть шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки, —
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти, —
Жити б та брататися.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднатися!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі
І весело в хаті!
«Уб'єм брата! спалим хату!» —
Сказали, і сталось.
Все б, здається; ні, на кару
Сироти осталися.
В сльозах росли, та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих слав'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, езуїти.¹³⁾

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. «Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щоб не знали,
За що пропадаю».
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— «Що, титаря вбили?»
— «Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили

Оті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали».
Не дослухав... «Неси, коню!»
І поводи кинув.
«Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить! Серце моє!
Оксано! Оксано!
Де ти?»

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко, важко сіромасі,
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолю,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
Отут, отут позавчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки понад яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах;
На плечах торбина.
«Гей, старчення! стривай, лишень!»
«Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака».
«Який же поганий!
Відкіля ти?»

«З Керелівки».¹⁴⁾

«А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ?»
«І озеро знаю,
Отам воно; оцим яром
Втрапите до його».
«Що, сьогодні ляхів бачив?»
«Нігде ні одного;
А вчора було багато.
Вінки не святити:

Не дали ляхи прокляті.
Зате ж їх і били,
І я й батько святим ножем;
А мати не здужа,
А то й вона б». .
«Добре, хлопче,
Ось на ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби». .
Узяв золотого,
Подивився: «Спасибі вам!»
«Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону.
Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
Й ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям. Може, льохи
Стерегти осталась

Яка погань».

Приїхали,

Стали кругом ліса;
Дивляться — нема нікого...
«Ту їх достобіса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше! Швидше! Отак, отак!»
І конфедерати
Посипалися додолу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку,
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку.¹⁵⁾

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

Смеркалося. Із Лисянки¹⁶⁾
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить. Гнилий Тікич
Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: «Ляхам кари!
Кари ляхам, щоб каялись!»
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають, завзяті.
Як смерть люта, не вважають

На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.
А пожар удвое
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.
А Галайда, знай, гукає:
«Кари ляхам, кари!»
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
«Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крови море... мало моря...
Оксано, Оксано!
Де ти?» — крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.

А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять.
«Гуляй!» — загукали.
Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
«Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм».
І поставець одним духом
Залізник черкає.
«За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю! Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!
Вип'єм, друже, погуляєм
Укупочці, в парі.
А де ж Волох? заспівай лиш
Нам, старий кобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась».

(Кобзар грає й приспівує):

«Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю

Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голуб'ята,
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати.
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!»

«Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!»
Сліпий вшкварив — навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнеться. «Нумо, Гонто!»
«Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем!»

«Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в його вдався».

«Добре, брате, їй же богу!»
«Ану ти, Максиме!»
«Постривай лиш!»

«Отак чини, як я чиню:
Люби дочку абицію —
Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову».

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжко, важко плаче,
Як дитина. Чого б, бачся?
В червонім жупані,
І золото і слава є,
Та нема Оксани;
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати;
Один, один сиротою

Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди,
Тепер заховались
За мурами та дивитесь,
Як жиди канають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
«Де то мій Ярема?» —
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
«Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?»
Тяжко йому.

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.
«Хто ти такий?» —
Галайда питає.
— «Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я подожду».

«Ні, не діждеш,
Жидівська собака!»
«Ховай Боже, який я жид!
Бачиш? Гайдамака!
Ось копійка... подивися...
Хіба ти не знаєш?»
«Знаю, знаю!» — і свячений
З халяви виймає.
«Признавайсь, проклятий жиде,
Де моя Оксана?»
Та й замахнувся.

«Ховай Боже!..
В будинку... з панами...
Вся в золоті...»

«Виручай же!
Виручай, проклятий!»

«Добре, добре... Які ж бо ви,
Яremo, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають.
Скажу ляхам — замість Паца...»
«Добре, добре! знаю.
Іди швидше!»

«Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З півупруга, а там нехай.
Ідіть же гуляйте...
Куди везти?»

«У Лебедин!¹⁷⁾
У Лебедин, — чуєш?»
«Чую, чую».

І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:
«Потанцюй, кобзарю!
Я заграю».

Навприсядки
Сліпий по базару
Оддирає постоломи,
Додає словами:

«На городі постернак, постернак;
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить».

«Ой, гоп гопака!
Полюбила козака,
Та рудого,
Та старого, —
Лиха доля така.
Іди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — так до шинку.
Вип'ю чарку, в'ипю другу,
Вип'ю третю на потуху,
П'яту, шосту та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом

Вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулі тиче:
«Оженився, сатано, —
Заробляй же на пшоно;
Треба діток годувать,
Треба діток одягать.
А я буду добувать,
А ти, старий, не гріши,
Та в запічку колиши,
Та мовчи, не диши».

«Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:

Семені,
Івані!

Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо».

«Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу

.....
.....

«І... гу!

Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню!»

«Чи ще? чи годі?»

«Ще, ще!

Хоч погану! самі ноги носять».

«Ой сип сирівець
Та криши опеньки:
Дід та баба,
То й доладу, —
Обоє раденькі.

«Ой, сип сирівець
Та криши петрушку:

.....
.....

«Ой, сип сирівець
Та накриши хрину:
.....
.....
«Ой, сип воду, воду
Та пошукай броду, броду...»

«Годі, годі!» — кричить Гонта, —
«Годі, погасає.

Світла, діти!.. А де Лейба?
Ще його немає?

Найти його та повісить.

Петелька свиняча!

Гайда, діти! погасає

Каганець козачий».

А Галайда: «Отамане!

Погуляймо, батьку!

Дивись — горить; на базарі

І видко, і гладко.

Потанцюєм. Грай, кобзарю!»

«Не хочу гуляти!

Огню, діти! дьогтю, клоччя!

Давайте гармати;

В потайники пустіть огонь!

Думують, жартую!»

Заревіли гайдамаки:

«Добре, батьку! чуєм!»

Через греблю повалили,

Гукають, співають.

А Галайда кричить: «Батьку!

Стійте!.. пропадаю!

Постривайте, не вбивайте:

Там моя Оксана.

Годиночку, батьки мої!

Я її достану!»

«Добре, добре! Залізняка,

Гукни, щоб палили.

Преподобиться з ляхами...

А ти, сизокрилий,

Найдеш іншу».

Оглянувся —

Галайди немає.

Ревуть гори — і будинок

З ляхами гуляє

Коло хмари. Що осталося,

Пеклом запалало...

«Де Галайда?» — Максим кличе.

І сліду не стало...

Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокralись
Аж у будинок, в самий льох;

Оксану вихопив чут' живу
Ярема з льоху та й полинув
У Лебедин...

ЛЕБЕДИН.

«Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю.
Батька ляхи замучили,
А мене... боюся,
Боюсь згадать, моя сиза...
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —
Вдвоє, втрое б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може, я грішила,
Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила; —
Полюбила стан високий
І карії очі, —
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, а за його,
За милого, долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
«О Боже мій милий!
Він сирота, — хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?»

Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?»
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
«Я сирота: без матері,
Без батька осталась,
І він один на всім світі,
Один мене любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить».
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде —
Одна я осталась...»
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

«Бабусенько!

Скажи мені: де я?»
«В Лебедині, моя пташко,
Не вставай: ти хвора».
«В Лебедині! чи давно я?»
«Ба ні, позавчора».
«Позавчора?.. Стривай, стривай!..
Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка...¹⁸⁾
Зовуть Галайдою»...
«Галайдою Яремою
Себе називає
Той, що привіз...»

«Де він, де він?

Тепер же я знаю!..»
«Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою».
«Через тиждень! через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!..
По всій Україні

Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила — кати ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!..
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!..
«Загрібай, мамо, жар, жар,
«Буде тобі дочки жаль, жаль...»
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?»
«Я тобою,
Пташко, веселюся».
«А чом же ти не співаєш?»
«Я вже одспівала...»

Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
Ісаїя, ликуй! Вранці
Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів кінча; з Залізняком
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає, —
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися.
А мені тепер на Умань
Треба подивитись.

ГОНТА В УМАНІ.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
— «Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі».

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чути людської мови;
Звір тільки вие по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.....
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:

Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквічала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонки,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай, та й годі! А для кого?
Для людей. А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.

Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крові,
Ні злоти людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки

Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну.
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає.
Нігде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого;
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізник: «Гуляй, сину,
Поки доля встане!
Погуляєм!»

Погуляли —

Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили¹⁹⁾
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
«Карай ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні *narodowi*²⁰⁾;

Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кровавого, стоїть Гонто
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: — «Добре, діти!
Отак їх, проклятих!»
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза єзуїта
І двох хлопців. «Гонто, Гонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого ж ти став? чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть...»
«Убийте пса! а собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду. Признавайтесь,
Що ви католики!»
«Католики... бо нас мати...»
«Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!»
Зібралась громада.
«Мої діти — католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різати католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?»
«Будем різати, тату!»
«Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,

А присяга». Махнув ножем —
І дітей немає!
Попадали зарізані.
«Тату!» — белькотали, —
«Тату, тату... ми не ляхи!
Ми...» та й замовчали.
«Поховать хіба?» «Не треба!
Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?..
Ходім, брате!»

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
«Кари ляхам, кари!»
І карали: страшно, страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталося, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
«Ти поїла моїх діток! —
Гукає, лютує:
Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!..
Валіть стіни!»

Гайдамаки
Стіни розвалили, —
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі ляхів мордували;
Душі не осталося. А Гонта кричить:
«Де ви, людоїди? де ви поховались?
З'їли моїх діток, — тяжко мені жити!
Тяжко мені плакати! ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться п'ять,

Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напиться... Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко мені жити!
Тяжко мені плакати! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару: я вас не займав,
Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся?»

Так Гонта кричав;
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечеря!

«Гуляйте, сини!
Пийте, поки п'ється, бийте, поки
б'ється! —
Залізник гукає: — Ану, навісний,
Ушквар нам щонебудь, нехай земля
гнеться,

Нехай погуляють мої козаки!»
І кобзар ушкварив:

«А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І наміста нанесли.
А я собі Христа
В намісті,
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду вранці до корови,
Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою».

«Ой, гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!»

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?

Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За костьолом. Хто ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає,
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені.
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки;
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку буде.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату
Й не дивиться, ніби чує:
«Ми не ляхи, тату!»
Поклав обох; із кишені

Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко, важко плаче:
«Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивіться! Ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю.
Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
«Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Просіть, сини! я прощаю,
Що ви католики».
Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
«Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють... коли б швидше!
Та хто поховає?
Гайдамаки!.. Піду ще раз,
Ще раз погуляю!...»

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.

Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався.
Утер очі... тільки мріє
В диму, та й сховався.²¹⁾

ЕПІЛОГ.

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо
минуло.

Молодее лихо! якби ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта ляхів покарав.
Столітні очі, як зорі, сяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи канали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав!

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.

Вибачай, дідусю, —
Нехай лають; а я поки
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами, —
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли —
Ножі пощербили.
Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі,
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,
Залізник заплакав
Вперше зроду; сльози не втер,
Умер, неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно, сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;

Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. «Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хтонебудь згадає».

Пішов степом, сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,
Та й не видно стало.
Одна чорна серед степу
Могила осталась.²²⁾

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі

Осталася слава.²³⁾
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались —
Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
«Поховали дітей наших,
І нас розривають».
Ревуть собі й ревітимуть, —
Іх люди минули;
А Україна навіки,
Навіки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така Божа воля.

Тільки часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:
«А в нашого Галайди хата на помості.
Грай море! добре, море!
Добре буде, Галайда!»

П Р И П И С И.

1. «Энциклопедический лексикон», том 5, Барская конфедерация і „Historja Królestwa Polskiego“ J. S. Bandtkie, tom 2.

2. Вільшана або Ольшана — містечко Київської губернії, Звенигородського повіта; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людей).

3. Неунітів ляхи називали схизматами.

4. Про конфедератів так розказують люди, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта з холопом, без дисципліни; робить не хочеться, а їсти треба.

5. Анахронізм: титаря ляхи замучили зимою, а не літом.

6. За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом. (Дід розказував).

7. Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Острицю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчотверували і розвезли їх тіла по

всій Україні. Зіновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих. (Георгій Кониський).

8. Полковник Богун потопив ляхів в Інгулі. Зіновій Богдан вирізав 40 з чим то тисяч ляхів над Россю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою; і та ніч в котору те трапилось, зоветься Тарасова, або кровава. (Бантис-Каменський).

9. Так про Чигринське свято розказують старі люди.

10. Тарасова і Варфоломеева ночі — одна другої варт, на стид Римської тіари.

11. Треті півні — сигнал; розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку — містечко меж Чигрином і Звенигородкою.

12. Чорний шлях виходив од Дніпра, меж устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи Запорозькі, через воеводства Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.

13. До унії козаки з ляхами мирилися, і якби не єзуїти, то, може б, і не різалися; єзуїт Посевін, легат папський, перший начав унію в Україні.

14. Керелівка або Кирилівка — село Звенигородського повіта. Червонець, що дав Залізник хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був даний, — я сам його бачив.

15. Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс великий, зоветься Гупалівщиною за те, що Залізник збивав ляхів з дерева. Ляхи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані.

16. Лисянка — містечко Звенигородського повіта, над річкою Гнилим-Тікачем. Тут зійшлися Гонта з Залізником і розруйнували старосвітський будинок, Богданом нібито будований.

17. Лебедин — дівочий монастир, меж Чигрином і Звенигородкою.

18. Майданівка — село недалеко од Лисянки.

19. Умань — город повітовий губернії Київської.

20. *Kawalerja narodowa* — так звались польські драгуни; їх тогда було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.

21. В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати — католичка допомгла єзуїтам перевести їх в католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об Гайдамаччині, але надрукованого нема нічого.

22. Зрадою взяли ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах у польський лагер, недалеко Балти, з одрізаним язиком і правою рукою. Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чогонебудь не сказав на його; потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкіри. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту начетверо, розвезли тіло і поприбивали на середохресних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та і розійшлися.

23. Злодій, розбойник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.

ІІІ. ГАМАЛІЯ.

(1842).

ГАМАЛІЯ.

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України;
Чи там раду радять, як на турка стати,
Не чуємо на чужині.
Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють
шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинем».

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко, далеко
У синее море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
«Чи спиш, чи чуєш! брате Луже!
Хортице, сестро!..» Загула
Хортиця з Лугом: «Чую! чую!»
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені по тім боці,
Хата на помості.

Гай! гай! море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

*

«У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Ідем різать, палить,
Братів визволяти.

*

«У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги! вороги!
Ми не маєм ваги,
Наша воля й слава».

Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! — і сховались
За моряні гори.

Дрімає в харемі — в раю Візантія,
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе сказаний; то стогне, то вие:
Йому Візантію хочеться збудить.
«Не буди, Босфоре, буде тобі горе,
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!.. — реве синє море: —
«Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана...» Так море спиняло
(Любило завзятих усатих слав'ян).
Босфор схаменувся. Туркенья дрімала,
Дрімав у харемі ледачий султан.

Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий Боже України,
Не дай пропасти на чужині
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізі руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...»

«Ріж! і бий!

Катуй невіру бусурмана!» —
Кричать за муром. Хто такий?

Гамалію, серце мліє.

Скутар скаженіє.

«Ріжте! бийте!» — на фортеці

Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,

Ревуть, лютують вороги.

Козацтво преться без ваги —

І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі —

По пеклу гуляє.

Сам хурдигу розбиває,

Кайдани ламає.

«Вилітайте, сірі птахи,

На базар до паю!»

Стрепенулись соколята,

Бо давно не чули

Хрещеної тії мови.

І ніч стрепенулась.

Не бачила, стара мати,

Козацької плати;

Не лякайся, подивися

На бенкет козачий.

Темно всюди, як у будень,

А свято чимале.

Не злодії з Гамалієм

Ідять мовчки сало

Без шашлика. «Засвітимо!»

До самої хмари

З щоглистими кораблями

Палає Скутара.

Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає...
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає,
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає;
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Пала Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та — звичайне, запорожці —
Пливучи співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
«Брати! будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Аksamитом крити».
Вилітали запорожці

На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамалію,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
Згинуть на чужині».

Пливуть, співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;

Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія;
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а зза хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.
Гамаліє, вітер віє.
Ось... ось... наше море...
І сховалися за хвилі —
За живії гори.

[С.-Петербург 1842]

IV. ПОЕЗІЇ РАННЬОЇ ДОБИ.

(1837 — 1842).

ПРИЧИННА.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Ї сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися.
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —

Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розplete довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко, в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж Ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі?... Прости сироту!
Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекому краю.
Пошли ж Ти їй долю, — вона
молоденька;

Бо люди чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж, сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува,
Чи може з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким
поділиться,

Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.

О Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата) —

«Чи всі ви тут? — кличе мати.
Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо,
Та пісеньку заспіваймо:

Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобривий;
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулялись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.

Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...

Гай обіззався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічирк...

Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.

Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку то їй причину
Ворожка збила!
На самий верх на гілляччі
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...

Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,
Угору летючи;

Закувала зозуленька,

На дубу сидячи;

Защебетав соловейко —

Пішла луна гаєм;

Червоніє за горою;

Плугатир співає.

Чорніє гай над водою,

Де ляхи ходили;

Засиніли понад Дніпром

Високі могили;

Пішов шелест по діброві;

Шепчуть густі лози.

А дівчина спить під дубом

При битій дорозі.

Знать, добре спить, що не чує,

Як кує зозуля,

Що не лічить, чи довго жить...

Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви

Козак виїзжає;

Під ним коник вороненький

Насилу ступає.

«Ізнемігся, товаришу!

Сьогодні спочинем:

Близько хата, де дівчина

Ворота одчинить.

А може, вже одчинила

Не мені, другому...
 Швидше, коню, швидше, коню,
 Поспішай додому!»
 Утомився вороненький,
 Іде, спотикнеться, —
 Коло серця козацького
 Як гадина в'ється.
 «Ось і дуб той кучерявий...
 Вона! Боже милий!
 Бач, заснула, виглядавши,
 Моя сизокрила!»
 Кинув коня та до неї:
 «Боже Ти мій, Боже!»
 Кличе її та цілує...
 Ні, вже не допоможе!
 «Защо ж вони розлучили
 Мене із тобою?»
 Зареготавсь, розігнався —
 Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
 Та, знай, співають ідучи:
 Як провозжала сина мати,
 Як бивсь татарин уночі.
 Ідуть — під дубом зелененьким
 Кінь замордований стоїть,
 А біля його молоденький
 Козак та дівчина лежить.
 Цікаві (нігде правди діти)

Підкralися, щоб ізлякати;
 Коли подивляться, що вбитий, —
 З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
 Слізеньки втирають;
 Збиралися товариші,
 Та ями копають;
 Прийшли попи з коровгами,
 Задзвонили дзвони.
 Поховали громадою,
 Як слід, по закону.
 Насипали край дороги
 Дві могили в житі;
 Нема кому запитати,
 За що їх убито?
 Посадили над козаком
 Явір та ялину,
 А в головах у дівчини
 Червону калину.
 Прилітає зозуленька
 Над ними кувати;
 Прилітає соловейко
 Щоніч щебетати;
 Виспівує та щебече,
 Поки місяць зійде,
 Поки тії русалоньки
 З Дніпра грітись вийдуть.

[С.-Петербург 1837 (?)].

* *
 *

Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш.
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай сине море.
 Воно знає, де мій милий,
 Бо його носило,
 Воно скаже, сине море,
 Де його поділо.
 Може, милого втопило —
 Розбий сине море;
 Піду шукать миленького,
 Втоплю своє горе,
 Втоплю свою недоленьку,

Русалкою стану,
 Пошукаю в чорних [хвилях],
 На дно моря кану.
 Найду його, пригорнуся,
 На серці зомлію.
 Тойді, хвиле, неси з милим,
 Куди вітер віє!
 Коли ж милий на тім боці, —
 Буйнесенький, знаєш,
 Де він ходить, що він робить,
 Ти з ним розмовляєш.
 Коли плаче — то й я плачу,
 Коли ні — співаю;

Коли згинув чорнобривий, —
То й я погибаю.
Тойді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,

Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці заплачу.
Зійде сонце — утру сльози, —
Ніхто не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...

[С.-Петербург 1838].

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо, — та й байдуже...
Минулось... пропало...
Згадай добре, — серце в'яне:
Чому не осталося?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині, —
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати —
Опиниться, послухає:
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють, —
Серце б'ється, любо...
І світ Божий, як Великдень,
І люди, як люди.
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає;

Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози, —
Защебече соловейко, —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде руна гаєм,
Піде та замовкне — нащо щебетать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру
не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.
Засне долина. На' калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині, —
Пішла дібровою руна,
Руна гуляє, — Божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою

Червону калину.
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою, —
Все осталося, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує, — тільки слава
Сонцем засіяла.
Не вмере кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!
Праведная душе! прийми мою мову
Немудру, та щирю — прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,

Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче, —
Сироту усюди люди осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею й я.

Праведная душе! прийми мою мову
Немудру, та щирю. Прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!

[С.-Петербург. 1838].

* *
*

Тече вода в синє море
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ-за-очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А дума говорить:
— Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?

На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити.
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити. —
Сидить козак на тім боці —
Грає синє море.
Думав, доля зострінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

[С.-Петербург. 1838].

ДУМКА.

Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куда прихилиться, —
Хоч з гори та в воду.
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, — тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зострінуться —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.

«Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа...
На чужій сторонці
Найду кращу, або згину,
Як той лист на сонці».
Пішов козак сумуючи,
Нікого не кинув.
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати
У чужому краю.

Гатчина, 2 Листопада 1838 року.

Н. МАРКЕВИЧУ.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер лети ж в Україну —
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає.
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там одинокий.
Одинокий... а Україна!
А степи широкі!

Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкому полі воля;
Там синее море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють,
Розмовляють, сумуючи,
Отака їх мова:
«Було колись — минулося,
Не вернеться знову».
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба, доля приборкала
Меж людьми чужими.

С.-Петербург, 9 травня 1840 року.

УТОПЛЕНА.

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває;
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

«Хто се, хто се?» — питаєте,
Цікаві дівчата.
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані; кругом пані,
І спереду й збоку.
І молода, нівроку їй, —
А за молодую,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула:
Отака то мати!..
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку, а вдовиця
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:

Незчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
«Я Ганнусі не боюся!» —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зостріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
«Чи бач, погань розхрістана,
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуеш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!»
І од злоти
Зубами скрегоче.
Отака то була мати!..
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати — стан гнучкий, високий,
А серце — не мати.
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І незчується; — а люди,
Сміючись, згадають
Ваші літа молодії
Та й скажуть — ледащо!
Тяжко плакала Ганнуса
І не знала, за що,
За що мати знущується,
Лає, проклинає,
Свое дитя без сорома
Байстрям нарікає.

Байстрям... Кого лютий кате,
Кого ти катуєш?!
За що, за що дитя своє
Молоде мордуєш?

Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуса червоніла,
Милася сльозою.
«Заворожена!.. стривай же! —
Шепче люта мати. —
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!»

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не допомогло... Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
«Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись».
«Ходім, мамо».

. На березі.
Ганна роздяглася.
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці.
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю...
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивиться на неї,
Од злости німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі

І в коси впилася.
«Мамо! мамо! що ти робиш?»
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплену Ганнусю
На берег виносить,
Із рук матері залякких
Вириває коси.
«Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш? не хочеш!»
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. «Подивися!
Не чує, не чує!»
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
«Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі, —
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася —
І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купуються дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то хрестяться
І зовуть заклятим...
Сумно, сумно кругом його...
А вночі, дівчата,

Впливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку

Баговиння зеленого;
Поцілує в очі, —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?»

[С.-Петербург, Грудня 8, 1841 року] —
[1860].

* *
*

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою;
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен вод(и) повен,
Ніхто не спинає;
Кому спинить — рибалоньки
На світі немає.
Поплив човен в синє море,
А воно заграло.
Погралися гори-хвилі —
І скіпок не стало.

Недовгий шлях — як човнові
До синього моря —
Сиротині на чужину,
А там — і до горя.
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі;
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай, де сирота, —
Не чув і не бачив.

[С.-Петербург. 1841].

V.

ТРЫ ЛІТА

(1843—1845).

Старі наші соромили, а плетіла
літало бджолячок на подмоги
Раба обидиша наші, проби вийшовши
вільні: ось дучу твою
Хвиля в руки твої покласти бачи,
Сторожити ми не промислюємо.
Вибрати ми тече подвиги а вогни
в мислі згасили
И старші от братів ошудили, избран
ли от плеті своїх улюблених.

поетичні ієрархії Шеремієв

ТРИ ЛІТА.

І день не день, і йде не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добро з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше .
І співають амініь,
Амініь всьому веселому
Од нині до віка.
І кидають на розпутті
Сліпого каліку.
Невеликій три літа
Марно пролетіли...
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо,
Висушили чадом, димом
Тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусек
В московській дорозі.
Що молились з козаками
В турецькій неволі.
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день Божий умивали...
Поки не підкрались
Злії літа; та все тее
Заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину,
Жаль великий, брати мої;
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті, —

Тяжке лихо, та не таке,
Як тому дурному,
Що полюбить, побереться,
А вона другому
За три шаги продається
Та з його й сміється.
От де лихо! от де серце
Разом розірветься!
Отаке то злее лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Гралися, хвалили...
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любови,
І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь, —
Бодай не казати.
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою,
І не плачу, й не співаю,
А вию с о в о ю.
Отаке то! Що хочете,
То те і робіте:
Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хваліте
Мої думи, — однаково,
Не вернеться знову
Літа мої молодії,
Веселеє слово
Не вернеться... І я серцем
До вас не вернуся.
І не знаю, де дінуся,
Це я пригорнуся,

І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?
Думи мої! літа мої,
Тяжкії три літа.
До кого ви прихилитесь,
Мої злії діти?
Не хилітесь ні до кого,
Ляжте дома спати...

А я піду четвертий год
Новий зустрічати.
Добридень же, новий годе,
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
«Благоденствіє, указом
Новеньким повите».
Іди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись.

22 грудня 1845. В'юнища.

РОЗРИТА МОГИЛА.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широких світі, —
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,

У колись б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані...
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають.
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех, якби то,
Якби то найшли те, що там схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась.

9 жовтня 1843. Березань.

Чигринне, Чигринне,
 Все на світі гине,
 І святая твоя слава,
 Як пилина, лине
 За вітрами холодними,
 В хмарі пропадає.
 Над землею летять літа,
 Дніпро висихає,
 Розсипаються могили,
 Високі могили —
 Твоя слава... і про тебе,
 Старче малосилий,
 Ніхто й слова не промовить,
 Ніхто й не покаже,
 Де ти стояв? чого стояв?
 І на сміх не скаже!!

За що ж боролись ми з ляхами?
 За що ж ми різались з ордами?
 За що скородили списками
 Московські ребра??.. засівали,
 І рудбою поливали...
 І шаблями скородили.
 Що ж на ниві уродилось???!
 Уродила рута... рута...
 Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
 Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
 Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
 В калюжі, в болоті серце прогноїла
 І в' дупло холодне гадюк напустила,
 А дітям надію в степу оддала.
 А надію...
 Вітер по полю розвіяв,
 Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
 На неокраєнім крилі.
 Нехай же серце плаче, просить
 Святої правди на землі.

Чигринне, Чигринне,
 Мій друже єдиний,
 Проспав еси степи, ліси
 І всю Україну.
 Спи ж, повитий жидовою,

Поки сонце встане,
 Поки тії недолітки
 Підростуть, гетьмани.
 Помолившись, і я б заснув...
 Так думи прокляті
 Рвуться душу запалити,
 Серце розірвати.
 Не рвіть, думи, не паліте!
 Може, верну знову
 Мою правду безталанну,
 Мое тихе слово.
 Може, викую я з його
 До старога плуга
 Новий леміш і чересло. —
 І в тяжкі упруги...
 Може зорю переліг той,
 А на перелозі...
 Я посію мої сльози,
 Мої щирі сльози.
 Може, зійдуть, і виростуть
 Ножі обоюдні,
 Розпанахають погане,
 Гниле серце, трудне,
 І вицідять сукровату,
 І наллють живої
 Козацької тії крові,
 Чистої, святої!!!..

Може... може... а меж тими
 Меж ножами рута
 І барвінок розів'ється —
 І слово забуте,
 Мое слово тихосумне,
 Богобоязливе,
 Згадається — і дівоче
 Серце боязливе
 Стрепенється, як рибонька,
 І мене згадає...
 Слово мое, сльози мої,
 Раю ти мій раю!

Спи, Чигринне, нехай гинуть
 У ворога діти.
 Спи, гетьмане, поки встане
 Правда на сім світі.

19. II. 1844. Москва.

СОВА.

Породила мати сина
В зеленій діброві,
Дала йому карі очі
І чорнії брови.
Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
Талан-долю слали.
«Пошли тобі Матер Божа
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати».
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала:

«Е... е... лю-лі,
Питала зузулі,
Зузуля кувала,
Правдоньку казала.
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не одинокий.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну,
Таки панну, сину.
У червоних черевиках,
В зеленім жупані,
По світлиці похожає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє.
В хаті, як у раї!
А я сижучу на покуті,
Тільки поглядаю.

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино!
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде —
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. а долю...
Долю роздобуде.

Ой зузуле, зузуленько,
Нащо ти кувала,
Нащо ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім світі
Слухняная доля?
Ох, якби то... вміла б мати
З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю і волю,
Та ба... а зле безталання.
Зострінеться всюди,
І на шляху і без шляху,
Усюди, де люди.

Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася... а тим часом
Батько умирає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою
І не одна... та все ж тяжко...
З горем та нудьгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула госпбду,
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила.
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой талане, талане,
Удовиний поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цигане,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату.
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині;
А у вдови одним одно,
Та й те, як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина.
І письменний і вродливий —
Квіточка дитина!
Як у Бога за дверима,
Вдова панувала;
А дівчата лицялися
І рушники дбали.
Полюбила багата —
Не поцілувала,
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні ізза моря
В удовину хату.
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шляхами.
Пішла й вдова з матерями
З дрібними сльозами.
Де на ніч ставали,
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.
Ой привезли до прийому
Чуприни голити;
Усе дрібні, усе малі,
В[с]е багатих діти.
Той каліка недоріка,
Той не вміє стати.
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі невлад, усіх назад,
В усіх доля мати.

А у вдови один син,
Та й той якраз під аршин.

Покинула знову хату,
Синову господу;
Пішла в найми, за хліб черствий
Жидам носить воду.
Бо хрещені не приймають:
«Стара, кажуть, стала,
Нездужає...» і огризок
В вікно подавали
Христа ради... Не дай, Боже,
Такого дожити,
Не дай, Боже, в багатого
І пити попросити.
По копійці заробляла,
Копу назбирала.
Та до сина лист писала,
У військо послала —
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки; що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... іти собак дражнить
Од хати до хати.
Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла
І в село вже не верталась,
День і ніч сиділа
Коло коворот. А літо
За літом минає.
Помарніла, скалічила,
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу.
Сидить собі та дивиться
В поле на дорогу.
І світає, і смеркає,
І знову смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає.

Понад ставом увечері
Хитається очерет.

Дожидає сина мати
До досвіта вечерять.
Понад ставом увечері
Шепочеться осока.
Дожидає в темнім [гаї]
Дівчинонька козака.
Пона[д] ставом вітер віє,
Лози нагинає.
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина — в гаї.
Поплакала чорнобрива
Та й стала співати;
Поплакала стара мати,
Та й стала ридати.
І молилась, і ридала,
Кляла все на світі.
Ох, тяжкі ви, безталанні,
У матері діти!

Скалічені старі руки
До Бога здіймала,
Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на шлях той на далекий
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивилася,
Та й стала питати:
«Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-салдата,
Мого сина...» Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче,
Одуріла!.. і цеглину

Муштрує, то лає,
То годує, як дитину,
Й сином називає,
І нищечком тихесенько
Крізь сльози співає:

«Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постולי,
Полетіли москалі.
Сірі гуси в ірій, в ірій,
По чотири, по чотири
Полетіли — гел-гел! —
На могилі орел,
На могилі серед ночі
У козака вийма очі,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає».

Вдень лазила на смітниках,
Черепки збирала,
Примовляла, що синові
Гостинця ховала.
А уночі розхрістана
І простоволоса
Селом ходить — то співає,
То страшно голосить.
Люди лаяли... бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицах та, сміючись...
Дражнили Совою.

6 травня 1844. С.-Петербург.

ДІВИЧІЇ НОЧІ.

Висушили карі очі
Дівичії ночі.

Черниця Мар'яна.

Розплелася густа коса
Аж до пояса;
Розкрилися перси-гори,
Хвилі серед моря;

Засіяли карі очі,
Зорі серед ночі;
Білі руки простяглися —
Так би й обвилися

Кругом стану. І в подушку
Холодну впилися,
Та й залякли, та й замерли,
З плачем рознялися.

«Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини,
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,
З ким, світе лукавий,
Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава.
Я люблю, я жити хочу
Серцем, не красою!

А мені ще й заздують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають.
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають,
Гріх їм буде... Боже милий,
Чому Ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі!..
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
В полі забуваю,
А вночі...» — та й оніміла,
Сльози полилися..
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

18 травня 1844. С.-Петербург.

СОН.

(Комедія).

Духъ истинны, егоже міръ не мо-
жетъ пріяти, яко не видить его,
ниже знаеть его.

Іоанна, глава XIV, стихъ 17,

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Виде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінки, —

І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкішний,
Все храмів мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: «Нехай, — каже,
Може, так і треба».
Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!

Шкода й праці. Схаменіться:
Усі на сім світі —
І царята і старчата —
Адамові діти.
І той... і той... а що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! жалкуєте!
Йй-богу, не чую,
І не кричить! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'аний уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає,
Тихо, як у раї,
Усюди Божа благодать —
І в серці, і в хаті.
Отож я ліг спати.
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, напричуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з-два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами, та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею:
«Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю,
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.

На розмову тихосумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росюю.
Порадимося, посумуєм,
Поки сонце встане;
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово небого,
Годуй діток; жива правда
У Господа Бога!»

Летим... Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зострічає;
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росюю,
Споконвіку вмивається,
Сонце зострічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все то те... Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш,
Чого тобі шкода? хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть

Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! а онде під тином
Опухла дитина голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

А он бачиш? очі! очі!
Нащо ви здалися,
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрам шкандибає,
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються!
А панич не знає,
З двадцятою, недоліток,
Душі пропиває!

Чи Бог бачить ізза хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага,
Як і оті гори
Предковичні, що політі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати??

Лети ж, моя думо, моя люто муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство — ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти,
Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я денебудь
Серце заховаю.
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті:
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болотá,
Туман, туман і пустотá.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги.
І вороги й не вороги,
Прощайте, в гості не приїду!

Упивайтесь, бенкетуйте —
Я вже не почую,
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще є країна
Неполита сльозьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину...

Аж слухаю —
Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О люде поганий!
Де ти взявся? що ти робиш?
Чого ти шукаєш?
Під землею? Ні, вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж кара,
За що мені муки?
Кому я що заподіяв!
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу —
Думи розпустили??
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую,
Коли діжду краю,
Не бачу й не знаю!!

Заворушилась пустиня.
Мов із тісної домовини

На той остатній страшний суд
Мертвці за правдою встають.

То не вмерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани залиті,
Із нор. золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні.
А за що? те знає...
Вседержитель... а може, ще
Й Він не добачає.

Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче, —
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А меж ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! цар волі, цар,
Штепом увінчаний!
В муці, в каторзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти,
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Чи ще митарство? чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами
Та городі з стома церквами,
А в гор[одах, мов журавлі,
Замуштрували москалі;
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються... Далі гляну:
У долині, мов у ямі,

На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю —
То город безкрай.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може те, що й московський.
Церкви, та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати.

Смеркалося... огонь огнем
Кругом запалало, —
Аж злякався я... «Ура! ура!
Ура!» — закричали.
«Цу-цу, дурні! схаменіться!
Чого се ви раді!
Що горите?» «Е кой хохол!
Не знаєт параду.
У нас парад! сам ізволіт
Севодні гуляті!»
«Та де ж вона, тая цяця?»
«Вон відіш — палати».
Штовхаюсь я; аж землячок
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
«Де ти здесь узялся?»
«З України». «Так як же ти
Й говорить не вмієш
По-здешньому!» «Ба ні, кажу,
Говорить умію,
Та не хочу». «Е кой чудак!
Я всі входи знаю,
Я тут служу; коли хочеш,
В дворец попитаюсь
Ввести тебе. Только, знаєш,
Ми, брат, просвещенні, —
Не поскупісь

полтінкою...»

Цур тобі, мерзенний
Каламарю... І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний! !
Так от де рай! уже нащо
Золотом облиті
Блюдолизи: аж ось і сам,
Високий, сердитий,

Виступає; обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
Так оце то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам.
Ото дурний! а ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві. От і читай,
І йми ти їм віри!
За богами — панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані —
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х : може, вдарять
Або дулю дати ,
Благоволять; хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставали,
Ніби без'язикі —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля меж птахами,
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох походили,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
О отечестві, здається,
Та нових петлицях,
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака;
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. а той собі

Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити;
Та верещать; та як ревнуть:
«Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. ура!.. ура! а, а, а!»

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тіль[ко] де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа блатали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою;
А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий!
Як то воно зробилося
З калюжі такої,
Таке диво... отут крові
Пролито людської —
І без ножа. По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена, —
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У світі — не світі,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,

Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Пер в о м у в т о р а я
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той п е р в и й, що розпинав
Нашу Україну,
А в т о р а я доканала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось таке невидіме:

«Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О Боже наш милосердий!
О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах. — Царю! царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою.
України далекої,

Може, вже немає.
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжалься, Боже милий».
Та й замовкло; дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі
Мов звір в гаї вие.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянджовим
І заголосила:

«І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на с'удищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багрянлицю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Цер[к]ви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!»

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало.
А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому!..
Посилала мати
На цілу ніч працювати,

На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю,
Як то тяжко той насущний
Люди заробляють.
От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать — та драти
І з батька і з брата.
А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московський так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх — що змалечку
Цвенькать не навчили...

— а то тепер

І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
У чужих теплих
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
До царя в палати,
Що там робиться. — Прихбжу:
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й одчинились.
Неначе з берлоги

Медвідь виліз, ледве, ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На са́мих пузатих —
Всі пузаті до одного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба —
І все затрусилось,
Що осталося; мов скажений,
На менших гукає —
І ті в землю; він до дрібних —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала;
До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі.
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурив,
Сіромаха. Деж ділася
Медвежа натура?
Мов ко́шеня, такий чудний.
Я аж засміявся.
Він і почув, та як зикне, —
Я перелякався,
Та й прокинувся...

Отаке то

Приснилося диво.
Чудне якесь!.. Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8 липня 1844. С.-Петербург.

* * *

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:

«Хустиночко мережана.
Вишиваная,
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує.
Хустино моя

Мальованая.
Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мережаная,
Мальованая.

А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю.
Доленько моя,
Матінко моя».

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала,
Чи не ревуть круторогі,
Чи не йде чумак з дороги.

Іде чумак зза Лиману
З чужим добрим, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співає:

«Доле моя, доле,
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Є у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи».

Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи.

Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
«Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати».
Сповідали, причащали
Й ворожки питали, —
Не допомгло... з незцілєнним
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила.
Чи то люди поробили
Йому, молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому.
Благав Бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали,
Ніхто й не заплаче!

Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою. —
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

18 жовтня 1844. С.-Петербург.

* *
*

Чого мені тяжко, чого мені
нудно,

Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце мое трудне,
Чого ти бажаєш, що тебе болить?

Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, мое серце, навіки засни,
Невкрите, розбите — а люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі.

13 Листопада 1844. С.-Петербург.

* *
*

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати.
Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живучою,
Дрібною сльозою —
Може, вернеться зза світа
В пустку зимувати,
Хоч всередині обілить

Горілую хату.
І витопить, і нагріє,
І світло засвітить...
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти.
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу.
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...
Стань же братом, хоч одури,
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити??!

13 грудня 1844. С.-Петербург.

ГОГОЛЮ.

За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?

Всі оглухли — похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Богилова, брате...

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Своєї дитини.
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає,
Та й продасть в різницю
Москалеві. Це б то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові-отечеству...
Нехай, брате. — А ми будем
Сміятись та плакати.

30 грудня 1844. С.-Петербург.

* *
*

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любови —
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами

Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться,
Та любо та тихо,
Як у раї, а диви[ш]ся:
Ворушиться лихо.

Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.

4 жовтня 1845. Миргород.

* *
*

Не женися на багатій,
Бо вижене з хати.
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі:
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.
Та ніхто не докучає

І не розважає —
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе;
Не потурай: легше плакати,
Як ніхто не бачить.

4 жовтня 1845. Миргород.

ЄРЕТИК.

Ш а ф а р и к о в і.

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди; нагрілися
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Іскра огню великого.
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник,
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,

Тліла, дожидала
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

Полилися ріки крови,
Пожар загасили.
Й сирот розділили.
Виростали у кайданах
Слав'янські діти
І забули у неволі,
Що вони на світі!
А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,

Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих, —
І дождалась... Прозрів єси
В попелі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не слав'ян. І став єси
На великих купках,
На розпутті всесвітньому
Іезекіїлем,
І — о диво! трупи встали
І очі розкрили,
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови

«Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольським престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!
Небесний Царю! суд Твій всеу,
І всеу царствіє Твое.

Розбойники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли Твою славу,
І силу і волю.
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За темні люди!
Нема кому! Боже! Боже!
Чи то ж і не буде?

Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слав'янські ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами,
І синами сочця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вівіки!

22 Листопада 1845 в Переяславі.

Камень, егоже небрегоша зияждущи, сей бысть во главу угла: дѣтъ Господа бысть сей, и есть дивенъ во очесѣхъ нашихъ.

Псаломъ СХVII, ст. 22-23.

Ні, настане час великий
Небесної карі.
Розпадуться три корони
На гордій тіарі!
Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки!»

Отак у келії правдивий
Іван Гус думав розірвуть
Окови адови!.. і диво,
Святеє диво показати
Очам незрящим.

«Поборюсь...
За мене Бог!.. да совершиться!»
І в Віфлеємську каплицю
Пішов молитися добрий Гус.

«Во ім'я Господа Христа,
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою сією
Рабині Божій...»

«Отій самій,
Що водили по улицах
В Празі позавчора;
Отій самій, що хилилась
По шинках, по станях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
Та буллу купила —
Те[пе]р свята!.. Боже! Боже!
Великая сило!

Великая славо! зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раї!
За що пропадають? за що Ти караєш
Своїх і покорних і добрих дітей?

За що закрив їх добрі очі
І вольний розум окував
Кайданами лихої ночі!..
Прозріте, люди, день настав!
Розправте руки, змийте лїду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбойники, кати в тіарах
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам, сліпим, передали
Свої догмати! кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкраїй ряд...
І повен Рим байстрят!
От їх догмати і їх слава.
То явна слава... А тепер
Отим положено конглавом:
Хто без святої булли вмер, —
У пекло просто; хто ж заплатить
За буллу вдвое, ріж хоч брата,
Окриме папи і ченця,
І в рай іди! Конець-концям!
У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві. Гади! гади!

Чи напилися ви, чи ні,,
Людської крові?.. Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великіє діла
Твоєї волі. Люта зла
Не дієш без вини нікому.

Молюся, Господи, помилуй,
Спаси Ти нас, святая сило,
Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли.
Не дай знущатися лукавим
І над Твоею вічно-славой
И над нами, простими людьми!..»

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав. Люд мовчав
І дивувався: що він діє,
На кого руку підійма!

—
«Дивіться, люди: осьде булла,
Що я читав...» і показав
Перед народом. Всі здрогнули:
Іван Гус буллу розідрав!!..
Із Віфлеємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась.
Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конглаві оддалась, —
І похилилася тіара!

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватікані,
Шепочеться Авіньйона
З римськими ченцями,
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіари. Та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня... Та й як паки?
Однієї шкіри
Така сила... а м'ясива!!!..
Аж здригнули мури,
Як згадали, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять битися...

Конглав схаменувся,
Зібрав раду. Положили
Одностайне стати
Против Гуса. І в Констанці
Всіх ворон скликати!
Та стерегти якомога,
І зверху і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слав'янське полі.

Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанця; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі,
І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах —
Так аж кишить! все на охоту,
Мов гад у ірій, поспіша!
О чеху! де твоя душа? ?
Дивись, що сили повалило —
Мов сарацина воювать
Або великого Аттілу!

У Празі глухо гомонять
І цесаря, і В'ячеслава,
І той собор тисячоглавий
Уголос лають! Не хотять
Пускати в Констанц Івана Гуса!
«Жив Бог! жива душа моя!
Брати, я смерті не боюся!
Я докажу отим зміям,
Я вирву їх несите жало!..»
І чехи Гуса проводжали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони.
Збиралися кардинали
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
І вінчані глави;
Зібралися, мов Іуди
На суд нечестивий

Против Христа. Свари, гомін,
То реве, то виє,
Як та орда у таборі
Або жиди в школі...
І — всім разом заціпило!..

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліла,
Мовчки озирала
Мученика. — «Чого мене, —
Чи на прю позвали?
Чи дивиться на кайдани??.»
«Мовчи, чеше смілій...» —
Гадюкою зашипіли,
Звірем заревіли. —
Ти єретик! ти єретик!
Ти сієш розколи!
Усобища розвіваєш,
Святійшої волі —
Не приймаєш!..» «Одно слово!»
«Ти Богом проклятий!»
Ти єретик! ти єретик!..» —
Ревіли прелати. —
«Ти усобник!..» «Одно слово» —
«Ти всіми проклятий!..»
Подивився Гус на папи,
Та й вийшов з палати!..
«Побороли! побороли!..»
Мов обеленіли.
«Автодафе! автодафе!..» —
Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молитись
Ченці за Гуса. Зза гори
Червоне сонце аж горить.
І сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони,
І повели Гуса

На Голгофу у кайданах.
І не стрепенувся...
Перед огнем; став на йому
І молитву діє:
«О Господе милосердий,
Що я заподіяв
Оцим людям? твоїм людям!
За що мене судять!
За що мене розпинають?
Люди! добрі люди!
Моліться!.. неповинні —
І з вами те буде!
Моліться! люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають. Розіллється
Червоне море
Крови! крови з дітей ваших.
О горе! о горе!
Онде вони! в ясних ризах.
Їх лютії очі... —
Уже крови...»

«Пали! пали!»

«Крови! Крови хочуть!
Крови вашої!..» — і димом
Праведного вкрило.
«Моліться! моліться!
Господи, помилуй,
Прости Ти їм, бо не знають...»
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали.
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару

Та не повис на короні
Або на тіарі.

Погас огонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіарі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
Ї Те Деум співали,
Розійшлися по трапезах
І трапезували
І день і ніч, аж попухли.
Малою сім'єю
Зійшлись чехи, взяли землі
З-під костра і з нею
Пішли в Прагу. Отак Гуса
Ченці осудили,
Запалили... та Божого
Слова не спалили,
Не вгадали, що вилетить
Орел ізза хмари
Замість гуся і розклює
Високу тіару.
Байдуже їм, розлетілись,
Мов тії ворони,
З кровавого того свята.

Ченці і барони
Розвернулись у будинках
І гадки не мають;
Бенкетують, та інколи
Те Деум співають.
Все зробили... Постривайте!
Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою.

10 жовтня 1845 с. Мар'їнське.

СЛІПІЙ.

(Поема).

Думи мої молодії,
Поховані діти;
Не літають з того світа
Пустку натовпити.
Покинули сиротою

З тобою одною,
Мое серце, моя зоре,
Раю мій, покою!
Ніхто не зна мого раю,
І сама не знаєш,

Що витаєш надо мною,
Як зоря над гаєм.
І дивлюся я, дивлюся,
А ти, моя зоре,
Спускаєшся низесенько,
Тихо заговориш,
Усміхнешся, подивишся —
Дивлюсь і не бачу...
Прокинуся — плаче серце,
І очі заплачуть.

Спасибі, зіронько! минає
Неясний день мій; вже смеркає,
Над головою вже трясє
Косою смерть. І поховають,
А там і слід мій занесе —
Холодний вітер. Все минає.

І ти slučajем прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу. І тихими,
Тихими речами
Проговориш: «Я любила,
Я його любила,
І він не знав...» Зоре моя,
На мою могилу
Світи, зоре! А я буду
За світа літати
І про тебе, моє серце,
На небі співати.

Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі, не знаходить:
Немає, немає! —
Мов умерла. Інший рветься,
З усієї сили
За долею; от-от догнав,
І — бебех в могилу!
А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля —
Як дитинка; а він її
Лає, проклинає
І жидові заставляє.
Ні, не покидає.
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли

Та й збирає колосочки
На чужому полі,
А там снопи... а там скирти,
А там... у палатах
Сидить собі наш сирота,
Мов у своїй хаті.
Отака то тая доля,
Хоч і не шукайте.
Кого любить, сама найде,
У колисці найде.

Так коло полудня, в неділю,
Та на Зелених ще й Святках
Під хатою в сорочці білій
Сидів з бандурою в руках
Старий козак.

«І так, і сьак,
І треба б то, і шкода.
Ні, буде треба. Хоч два года
Нехай по світу поблукає
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись. Ярино!
А де Степан?» «А он під тинном,
Неначе вкопаний, стоїть».
«А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюди; та йдіть обоє!..
А нуте, діти, отакої!» —

І вдарив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює!
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює:

«Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекрівонька тиха,
Якби мені чоловік молодий,
Та другої не любив, не любив.

Ой гоп чики-чики!
Та червоні черевики,
Та троїсті музички, —
Од віку до віку
Я любила б чоловіка.

«Ой гоп заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
І вечерять наварив».

«Ану, діти, отак, діти!»
І старий піднявся.
Як ударить, як ушкварить —
Аж у боки взявся.

«Чи так, чи не так,
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку —
Буде смак, буде смак.
Ой так, таки так,
Оженився козак,
Кинув хату
І кімнату
Та й потяг у байрак».

«Ні, вже не те, підтопталась
Моя стара сила,
Утомився; а все це ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Що то літа!
Ні, вже недоладу,
Минулося. Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню, а ти, сину,
Послухаеш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Івана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане;
Ще й не лазив...» «То я не син,
Я не син ваш, тату?..»
«Та ні, не син; стривай лишень.
От умерла й мати,
Ти й zostався; а я й кажу
Покійній Марині,
Таки жінці: «А знаєш що!
Возьмім за дитину», —
Тебе б то це. «Добре», каже.
От ми й спарували
Вас з Яриною докупі...
А тепер осталося —
Ось бачиш що? ти на порі,
І Ярина спіє...
Треба буде людей питать!
Та що-небудь діять.

Як ти скажеш?» «Я не знаю,
Бо я думав тее...»
«Що Ярина сестра твоя?
А воно не тее...
Вона просто, як любитеся,
То й жінкою буде.
Та перш ось що! треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як живуть:
Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть,
І немолоченеє віють,
Та як і мелють, і їдять, —
Все треба знать.
Так от як, брате: треба в люди
На год, на два піти.
У наймити;
Тойді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожити.
А ти як думаєш, небоже?
А коли хочеш, сину, знать.
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ; як Бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів.
А я їх їв.
І досі нудно, як згадаю!..
Коли заробиш, принесеш,
А не зробиш, поживеш —
Мое добро; та звичаю
Козацького наберешся,
Та побачиш світа, —
Не такого, як у Братстві,
А живі мисліте
На синьому прочитаєш;
Та по-молодечий
Будеш Богу молитися,
А не по-чернечий
Харамаркать. — Отак, сину.
Помолимося Богу
Та сивого осідлаєм —
І гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать.
Що ти там, Ярино,
Змайструвала?» «Уже, тату».
«Отакє то, сину!»

Ні їсться, ні п'ється, і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови,
Неначе немає, ніби неживий,
Замість шматка хліба за кухоль
береться;

Дивиться Ярина та нишком сміється:
«Що це йому стало? ні їсти, ні пити,
Нічого не хоче! чи не занедужав?
Братіку Степане! що в тебе болить?» —
Очима спитала. Старому байдуже,
Нібито й не бачить. «Чи жать, чи
не жать,

А сіяти треба, — старий розмовляє,
Нібито до себе. — А нумо вставать.
Може, до вечерні ще пошкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спати,
Бо завтра рано треба встати
Та коня сідлати».

«Степаночку, голубчику!
Чого бо ти плачеш?
Усміхнися бо до мене.
Хіба ти не бачиш,
Що й я плачу?.. Розсердився
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Заплачу, їйбогу,
Та й утечу... ось побачиш.
Скажи бо, Степане!
Може, справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою —
Може, це з пристріту?»
«Ні, Ярино, моє серце,
Рожевий мій квіте!
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину...
Тебе й батька сиротами...
Денебудь загину,
І ти мене не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата...» «Перехрестись!
Їйбогу з пристріту.
Я не сестра! Хто ж я така?
О Боже, мій світе,
Що тут робить?.. Батька нема,
А він занедужав,
Та ще й умре!.. О Боже мій!

А йому байдуже,
Мов сміється надо мною.
Хіба ти не знаєш,
Що з тобою і татуся,
Й мене поховать!..»
«Ні, Ярино, я не умру,
А тільки поїду
Од вас завтра... а приїду...
На той рік приїду —
Вже не братом, з Запорожжя,
А за рушниками...
Чи подаєш?..» «Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартує!..» «Не жартую,
Їйбогу, Ярино! —
Не жартую...» «То це й справді
Ти завтра покинеш —
Мене й батька... Ні, жартуєш.
Скажи бо, Степане! —
Хіба й справді я не сестра?..»
«Ні, моє кохане!
Моє серце!» «Боже ти мій,
Чом же я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала.
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Пусти мої руки!
Ти не брат мій! ти не брат мій!
Муко моя! муко!»

І заплакала Ярина,
Як мала дитина,
І крізь сльози промовляє:
«Покине!.. покине!..»
Як той явор над водою,
Степан похилився.
Щирі сльози козацькі
В серці запеклися! —
Мов у пеклі... А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне... поцілує,
То знов заголосить!
Незчулися, як і смеркло.
І сестру і брата,
Мов скованих, обнявшись,
Застав батько в хаті!
І світ настав, а Ярина
Ридає... ридає...

Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Взяла відра та й побігла
Ніби за водою —
До криниці... А тим часом
Запорозьку зброю
Виніс батько із комори,
Розгляда, радіє,
Приміряє... ніби знову
Старий молодіє!
Та й заплакав... «Зброе моя!
Зброе золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи ж, моя ти зброе,
Молодій ще силі!
Послужи йому так щиро —
Як мені служила!..»

І Ярина дає зброю,
А Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'ядний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.

Веде коня за поводи
Та плаче Ярина.
Старий батько іде рядом,
Наставляє сина.
Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
«Нехай тебе Бог заступить!» —
Як за селом стали,
Сказав старий, та всі троє
Разом заридали.
Степан свиснув, і курява
Шляхом піднялася.
«Не барися, мій синочку,
Швидше повертайся!..» —

Старий сказав та й заплакав.
Мов тая ялина
При долині, похилилась,
Замовкла Ярина;
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає.
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє...
Ховається... мошечкою
Тільки... тільки... мріє,
Та й пропало... Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина.
Не вірнула; похилилась,
Заплакала знову...
А за нею й старий батько,
Та й пішли додому.

Минають дні, минає літо,
Наста[ла] осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий,
Старий під хатою сидить;
Дочка нездужає Ярина,
Його єдина дитина
Покинуть хоче; з ким дожить?
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа, —

Згадав, та й заплакав
Багатий сивий сирота.
Мов лату на латі,
На серце печалі нашили літа.
— «В Твоїх руках все на світі.
Твоя свята воля!
Нехай буде так, як буде, —
Така моя доля!»

І барвінком, і рутою,
І рястом квічає
Весна землю; мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось, стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.

І Ярина вийшла з хати
На світ Божий глянуть, —
Ледве вийшла... Усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо...
В самім серці повернулось
І світ заступило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися.
Старий батько коло неї,
Як дуб, похилився.

—
У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигірського Спаса
Тричі причащалась.
У Почаєві святому
Ридала, молилась,
Щоб Степан той, тая доля
Йй хоча приснилась!..
Не снилося. Вернулася.
Знову — забіліла
Зима біла. Знову весна
Рястом червоніла;
Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись.
Та не святих вже благати —
Ворожки питати.

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю за три шаги
З воску виливала.
«Он бачиш, кінь осідланий
Маха головою.
А он їде, а онде йде
Дідусь з бородою.
Ото гроші!.. Бач, віскривий,
Якби догадався
Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався
За могилу, лічить гроші.
Знову іде шляхом,

Заплющившись, з торбинками.
То, бач, ради страху,
Щоб татари або ляхи
Часом не спіткали»...
І радісінька додому
Ярина верталась.

Уже третій, і четвертий,
І п'ятий минає —
Не малий рік. А Степана
Немає, немає.
І стежечки, доріженьки
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травною.
А Ярина у черниці
Косу розплітає;
Старий батько коло неї
Падає, благає,
Хоч годочок, хоч літечко,
Хоч Пётра діждати,
Хоч Зелених. Діждалися,
Уквічали хату
І любистком і клечанням;
У сорочках білих,
У неділю, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують;
Слухають: щось грає —
За ворітьми, — мов на кобзі,
І тихо співає:

—
«У неділю вранці-рано
Синє море грало;
Товариство кошового
На раді прохало:
«Благослови, отамане,
Чайки попускати
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати».
Чайки й байдаки спускали,
Гарматами риштували,
З широко[го] гирла Дніпрового
випливали.

Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендром потопали,
Пропадали...

В кайдани забили,

І Бог святий покарає,

І прожене долю
З цієї хати веселої
На чужее поле.
Ні, Ярино, Бог не кине,
Ти найдеш дружину,
А я піду в Запорожжя.
Я там не загину,
Мене люблять...» «Ні, Степане,
Ти моя дитина,
І Бог тебе покарає,
Як мене покинеш».
«Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем. Я сестрою,
А ти мені братом,
А дітьми йому обоє,
Батькові старому.
Не йди, серце, Степаночку,
Не кидай нас знову.
Не покинеш?...» «Ні, Ярино...»
І Степан остався;
Зрадів старий, мов дитина,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить навприсідки
З усієї сили...
І на призьбі під хатою
Усі трое сіли.
«Розкажи ж тепер, Степане,
Про свою недолю.
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі».

«Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали
З козаками... Товариство
На Січ прямувало,
І мене взяли з собою,
І через Балкани
Поспішали в Україну
Вольними ногами.
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Товариші-запорожці
І в Січ завертають.
І розказують і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро, злато
І свічі забрали

У Покрови. Як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаї
Новим кошем стали.
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигірського Спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Чужинцям ділила
Та бахурям і байстрюкам
Люд закрєпостила.
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! — Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю.
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали!..
А москалі і світ Божий
В путо закували!
Отак то! тяжко, тату,
Із своєї хати
До нехриста поганого
В сусіди прохатись.
Тепер, кажуть, Головатий
Останки збирає
Та на Кубань підмовляє,
Черкеса лякає.
Нехай йому Бог допоможе,
А що з того буде —
Святий знає. Почуємо,
Що розкажуть люди!..
Отак вони що день Божий
Удвох розмовляли
До півночі; а Ярина
Господарювала.
Згадували Запорожжя,
Козацькую славу;
І співали удвох собі
Про Чалого Саву,

Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,
І про Гонту мученика,
Й славного Максима.
А Ярина їх слухала...
Та святих благала.
Ублагала... на всеїдній
З Степаном побрались.

—
Оце і вся моя дума.
Не здивуйте, люди.
Те, що було, минулося
І знову не буде.
Минулися мої сльози;
Не рветься, не плаче
Поточене старе серце;
І очі не бачать —
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю,
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої:
Все плаче, все гине.
І рад би я сховатися,
Але де, не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають.
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, самотній,
На самій дорозі.

Отаке то! не здивуйте,
Що вороном кричу:
Хмара сонце заступила,
Я світа не бачу.
Ледви, ледви опівночі
Серцем прозираю,
І немощну мою думу
За світ посилаю —
Зцілющої й живущої
Води пошукати.
Як інколи, то й принесе,
І покропить в хаті,
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весілля —
Звертає на лихо.
Тепер мені про сліпого
Сироту кончає,
Але як довести краю,
І сама не знає.
Бо не було того дива,
Може, споконвіку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком!
От же сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивіться —
Вкупочці гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

16. X. 1845. с. Мар'їнське.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія)

«Положилъ еси насъ [поношеніе] со съ-
домъ нашимъ, подражненіе и поруганіе
сущимъ окрестъ насъ. Положилъ еси насъ
въ притчу во языцѣхъ, покиванію главы
въ людехъ».

Псаломъ XLIII, ст. 14-15.

ТРИ ДУШІ.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли

На похилѣнному хресті
На старій церкві. — Бог простить:

Ми тепер душі, а не люди.
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тойді б у рай нас повпускали.

Бо так сказав Петрові Бог:
«Тойді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий Льох».

I.

«Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала.
Отут, було, на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з Юрусем гетьманенком
У піжмурки граєм.
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок,
Он де клуня. А там мені
І фиг і родзинок —
Всього мені понадає
І на руках носить...
А з гетьманом, як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує.
Отак то я в Суботові
Росла, виростала!
Як квіточка; і всі мене
Любили й вітали.
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та ще й чорноброва.

Всі на мене залицялись
І сватати стали;
А у мене, як на тее,
Й рушники вже ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зостріло!
Вранці-рано, в Пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою...
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю!..
Дивлюсь — гетьман з старшиною.
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!..
І вже ледви, я наледви
Донесла до хати —
Оту воду... чом я з нею
Відер не побила!
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тію клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають».

II.

«А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла —
В Батурині; як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний —
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,

І малого і старого
В Сейму потопила.
Я меж трупами ваялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшия,
Зо мною лежали;
І насили то, насили
Мене одірвали

Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили.
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В⁶Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертався із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою,
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледви я дійшла до хати,
На порозі впала.

А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуса, що осталась
На тій пожарині
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
А за що мене карають,
Я й сама не знаю?
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила..
Що цареві московському
Коня напоїла!..»

III.

«А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось?
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала;
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок... А в галері
Князі, і всі сили,
Воеводи... і меж ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась...

Та й духу не стало!
Й мати вмерла, в одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Й досі не пускають.
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!..
Скажіте, сестриці?

—
Смеркається. Полетимо
Ночувати в Чуту.
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути».
Схопилися, білесенькі,
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРОНИ.

I.

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрив.

II.

Я в Парижі була
Та три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила.

III.

Через мостъ идеть чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку, що на горі
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз, надувались,
Одна на другу позирали;
Неначе три сестри старі;
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

1.

Оце тобі, а це тобі.
Я оце літала
Аж у Сибір: та в одного
Декабриста вкрала
Тро[хи] жовчі. От, бачите,
Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чортма й тепер нічого?

3.

Э... сестрица, много.
Три указа накаркала
На одну дорогу...

1.

На яку це? на ковану?
Ну, вже наробила...

3.

Да шесть тысячъ въ одной
верстѣ
Душъ передушила...

1.

Та не бреші, бо тільки п'ять.
Та й то з фоном Корфом.
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капусниця! закурена...
А ви, мості-пані?
Бенкетуєте в Парижі,
Поганці погані!
Що розлили з річку крові
Та в Сибір загнали
Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались.
Ач, яка вельможна пава...

2 і 3.

А ти що зробила?

1.

А дзуськи вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
А дзус, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!...

2.

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до світа упилася...
А та, що й проспалась!

1.

Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами? —
Чортма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла.
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці ж, проклятуші!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала.
Ні, встали, погані,
Із шведською прибудую...
Та й тойді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла;
Насипала бурта
На Орелі... на Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила.
І славного Полубо[т]ка
В тюрмі задушила.
Отойді то було свято!
Аж пекло злякалось.
Матер Божа у Ржавиці
Вночі заридала.

3.

И я таки пожила:
Съ татарами помутила,
Съ Мучителемъ покутила,
Съ Петрухою попила.

1.

Та ти добре натворила:
Так кацапів закрепила. —
Хоч лягай та й засни.
А в мене ще, враг їх знає,

Кого вони виглядають?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела;
Все вельможні байстрята!
Та й москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють.
Ото указ надрукують:
«По милості Божій
І ви Наші, і все Наше,
І гоже й негоже!»
Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько.
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки, трошки б підждали,
І церква б упала...
Тойді б разом дві руїни
В «Пчелѣ» описали.

2 і 3.

Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

1.

Таки й на льох. Та ще буде
Два дива твориться.
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати —
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,

Й брата не покине.
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

3.

Я золотом розтопленим
Заллю йому очі!..

1.

А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче.

3.

Я царевыми чинами
Скручу ему руки!

2.

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!..

1.

Ні, сестриці. Не так треба.
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!

Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились,
А навісна мати
Регочеться, що Йванамн
Обох буде звати!
Полетімо!..»

Полетіли
Й летячи співали:

1.

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!

2.

Побіжить наш ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною.

3.

Как хвачу да помчу,
В самый ад полечу
Стрелою.

ТРИ ЛІРНИКИ.

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий.
Йшли в Суботов про Богдана
Мирянам співати.

1.

Що то, сказано, ворони.
Уже й помостили,
Мов для їх те сідало
Москалі зробили.

2.

А для кого ж? чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі...

1.

Ти то кажеш!
А може й посадять...

3.

Що це таке верзети ви?
Які там ворони?
Та москалі, та сідала?
Нехай Бог боронить!

Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити.
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

2.

А може й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти...

3.

Так от же що:
Ото потоп буде,
Пани туду повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.

1.

Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
Щоб люди не крали
Води з річки — та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясьмою.

2.

Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши.
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем! —
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...
Посідали. А хто, братця,
Співа про Богдана?

3.

Я співаю. І про Ясси,
І про Жовті Води,
І містечко Берестечко.

2.

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть!
Бо там, коло льоху,
Базар люду насходилося,
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм!
Проби ради...

1.

Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось. День великий.
Ще будем співати.

3.

І я кажу: помолилось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.

Копають день, копають два,
На третій насили
Докопалися до муру
Та трохи спочили.
Поставили караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось. «Треба, каже,
Своди розламати,
Верней дело!..» Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.
От добро Богдана!
Черепок, гниле корито.
Й костяки в кайданах!
Якби в форменних, то добре:

Вони б ще здалися...
 Засміялись... а ісправник
 Трохи не сказився!
 Що нічого, бачиш, взяти,
 А він же трудився!
 І день і ніч побивався,
 Та в дурні й убрався.
 Якби йому Богдан оце
 У руки попався,
 У москалі заголив би,
 Щоб знав, як дурити
 Правительство!! Кричить, біга,
 Мов несамовитий.
 Яременка*) в пику пише,
 По-московський лає
 Увесь народ. І на старців
 Моїх налітає:
 «Вы што дѣлаете, плуты!!»
 «Та ми, бачте, пане,

Співаємо про Богдана...»
 «Я вамъ дамъ Богдана,
 Мошенники, дармоѣды!
 И пѣсню сложили
 Про тако[го]жъ
 мошенника!...»
 «Нас, пане, навчили...»
 «Я васъ навчу!.. Завалить имъ!»
 Взяли й завалили —
 Випарили у московській
 Бані-прохолоді.
 Отак пісні Богданові
 Стали їм в пригоді!..
 Так малий льох в Суботові
 Москва розкопала!
 Великого ж того льоху
 Ще й не дошукалась.

[1845. Миргород].

* * *

Стоїть в селі Суботові
 На горі високій
 Домовина України,
 Широка, глибока.
 Ото церков Богданова.
 Там то він молився,
 Щоб москаль добром і лихом
 З козаком ділився.
 Мир душі твоїй, Богдане!
 Не так воно стало;
 Москалики, що заздріли,
 То все очухрали.
 Могили вже розривають,
 Та грошей шукають,
 Льохи твої розкопують
 Та тебе ж і лають,
 Що й за труди не находять!
 Отак то, Богдане!
 Занапастив еси вбогу
 Сироту Україну!
 За те ж тобі така й дяка.
 Церков-домовину
 Нема кому полагодить!!
 На тій Україні,
 На тій самій, що з тобою

Ляха задавила!
 Байстрюки Єкатерини
 Сараною сіли.
 Отаке-то, Зіновію,
 Олексіїв друже!
 Ти все оддав приятелям,
 А їм і байдуже.
 Кажуть, бачиш, що все то те
 Таки й було наше,
 Що вони тільки наймали
 Татарам на пашу —
 Та полякам... Може й справді!
 Нехай і так буде!
 Так сміються ж з України
 Сторонні люди!
 Не смійтеся, чужі люди!
 Церков-домовина
 Розвалиться... і з-під неї
 Встане Україна.
 І розвіє тьму неволі,
 Світ правди засвітить,
 І помоляться на волі
 Невольничі діти!..

1845. 21. Х. Мар'їнське.

*) Козака Яременка кинули на тім місці, де стояли Богданові палати. (Прям. Шевченка).

НАЙМИЧКА.

Пролог.

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

«Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чому віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..
Я не одна: єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!..
Дитя моє, мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе».

Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Я[к] удова в Дунаєві
Синів поховала:

«Ой, у полі могила;
Там удова ходила,
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
«Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй.
Ти, жовтенький пісок!
Нагодуй моїх діток;
Іскупай, і сповий,
І собою укрий!»

—

I.

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє, —
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися, —
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті.
А ще гірше старітися
У білих палатах, —

Старітисся, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки; та тихо
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задалене
Знов поворушилось,
Чи ще тільки заклунулось —
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далеку дорогу
Ім добре коней запряже?

«А хто нас, Насте, поховає,
Як помremo?»

«Сама не знаю!

Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?»

«Стривай лишень!

Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми... мов дитина!
Побіжім лиш!.. Бачиш —
Я вгадував, що щось буде!»

І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед самим перелазом —

Дитина сповита —
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита.
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!..
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінкі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

«А що, Насте?

Я й казав... От бачиш!
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище...»

Чудно якось

Діється меж нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє,
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами —
Нема дітей!.. Чудно якось
Діється меж нами!

III.

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали
Та ввечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва

Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.

«А що ж, каже, возьмім, Насте».
«Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й піросло,
То все ж таки треба
Коло його піклуватись».
«Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу, —
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що возьмеш, небого?
За рік, чи як?»

«А що дасте».

«Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату.
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Отойді й за плату.
Чи так, дочко?»

«Добре, дядьку».

«Просимо ж у хату».

Поеднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась —
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини —
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини —
Так і пада, ніби мати;
В будень і в неділю
Й головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що день Божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики; а в свято —

То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує —
Сама не з'їсть і не доп'є,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться, —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише, —
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає,
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло.
І в хутір лихо завернуло,
І сльоз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
Зза гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І восени не ночує

Ні під хатою, ні в хаті...
Когонєбудь треба сватать!
«Кого ж би тут?» — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: «треба Марка
Самого спитати».
«Добре, дочко, питаємо,
Та й будемо сватать».

Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке то
Диво запопали!

«Спасибі вам! — старий каже, —
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..»
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати...»

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає,
Та вареною частує,

На весілля просить.
Знай, бігає, а самого
Ледви ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня,
В хаті і надворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, микють...
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Блавав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
«Ні, Марку, ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка... ще й з тебе
Сміятися будуть. —
Нехай вам Бог помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...»

Чистим серцем

Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота —
І підковам. Вареною
Столи й лави микють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ — не спочила,
У міщанки стала,
Найнялася носить воду,
Бо грошей нестало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила
Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Івана святого,
Щоб голова не боліла

В Марка молодого.
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася Катерина
І Марко зостріли
За ворітьми, ввели в хату
Ї за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала. —

«За що вони мене люблять?
За що поважають?
О Боже мій милосердний!
Може, вони знають...
Може, вони догадались...
Ні, не догадались —
Вони добрі...»
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
Тричі й розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря провозжала,
Так, як матір; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно — ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою онучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявся

Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю:
«А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепська мати!»
Аж зирк — і наймичка ввійшла
На двір.

[Старий] побіг стрічати
З онуками свою Ганну...
«А Марко в дорозі?» —
Ганна діда питалася.
«В дорозі ще й досі».
«А я ледве додибала
До вашої хати,
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало!»
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала —
І хрестики, й дукачики,
Ї наміста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок,
А Карпові соловейка
Та коників пару,
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині. А дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого —
Не принесла, не купила,
Бо грошей нестало,
А заробить нездужала.
«А ось ще осталося
Півбубличка!»

Ї по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Ї полуднувать посадила.
Не пила й не їла

Стара Ганна.

«Катерино!

Коли в нас неділя?»

«Післязавтра». — «Треба буде

Акафіст найняти

Миколаєві святому

Й на часточку дати;

Бо щось Марко забарився...

Може, де в дорозі

Занедужав, сохрани Боже!»

Й покапали сльози

З старих очей замучених.

Ледве, ледве встала

Ізза стола.

«Катерино!

Не та вже я стала:

Зледащила, нездужаю

І на ноги встати.

Тяжко, Катре, умирати

В чужій теплій хаті».

Занедужала небога.

Уже й причащали,

Й маслосвятіє служили, —

Ні, не помагало.

Старий Трохим по надвір'ю

Мов убитий, ходить.

Катерина ж з болящої

І очей не зводить.

Катерина коло неї

І днює й ноче.

А тим часом сичі вночі

Недобре віщують —

На коморі. Болящая

Щодень, щогодина,

Ледви чути питається:

«Доню Катерино!

Чи ще Марко не приїхав?

Ох, якби я знала,

Що діждуся, що побачу,

То ще б підождала».

VIII.

Іде Марко з чумаками,

Ідучи співає,

Не поспіша до господи —

Воли попасає.

Везе Марко Катерині

Сукна дорогого,

А батькові шитий пояс

Шовку червоного.

А наймиці на очіпок

Парчі золотої

І червону добру хустку

З білою габобою.

А діточкам черевички,

Фіг та винограду.

А всім вкупі — червоного

Вина з Цареграду

Відер з троє у барилі,

І кав'яру з Дону, —

Всього везе, та не знає,

Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.

Прийшов, слава Богу!

І ворота одчиняє,

І молиться Богу...

«Чи чуєш ти, Катерино?

Біжи зустрічати!

Уже прийшов! Біжи швидше,

Швидше веди в хату!..

Слава Тобі, Христе Боже!

Насилу діждала!»

І «Отче наш» тихо... тихо,

Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,

Занози ховає

Мережані. А Катруся

Марка оглядає.

«А де ж Ганна, Катерино?

Я пак і байдуже!

Чи не вмерла?»

«Ні, не вмерла,

А дуже нездужа. —

Ходім лишень в малу хату,

Поки випрягає

Воли батько: вона тебе,

Марку, дожидає».

Ввійшов Марко в малу хату

І став у порогу...

Аж злякався... Ганна шепче:

«Слава... слава Богу».

Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати».

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилюся
До наймички у голови.
«Марку! подивися,
Подивися ти на мене —
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...»

Та й оніміла.

Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно... пильно подивилась —
Сльози покотились.
«Прости мене. Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати».
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!

[13. XI. 1845 в Переяславі — [1860].

КАВКАЗ.

Искренньому моєму Якову де Бальмену.

«Кто дастъ главѣ моей воду; и очесемъ
моимъ источникъ слезъ; и плачуся и деп
и ночь о побѣжденныхъ...»

Іеремія, гл. ІХ, ст. 1.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Щодень Божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає
І сміється знову.
• Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прою з Тобою стати!
Не нам діла Твої судити!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісити

Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А покищо течуть ріки,
Кровавії ріки!

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Отам то Милостивії Ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костями
Людей муштрованих чимало.

А сльоз, а крови? напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх... А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових, старих, кровавих,
Не ріки — море розлилось,
Огнєнне море! Слава! слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава.

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Чурек і сакля — все твоє;
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи!..
І од глибо[кої] тюрми
Та до високого престола —
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім!
Ми християни; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! чом ви нам
Платить за сонце не повинні! —
Та й тільки ж то! ми не погани,
Ми настоящі християни,
Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились.
У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима,

А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх языках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святу Біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі.
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщені,
У нас навчіться!.. В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!
У нас! чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей... не негрів... а таких
Таки хрещених... но прости х.
Ми не гішпани... Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жида. Ми по закону!..

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті.
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж Ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед обра[зо]м Твоїм

Неутомленні поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!..

Просвітилися! та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!!
Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як і носити!.. і як плести
Кнути узлувати, —
Всьому навчим; тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле і море.

—
І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,

А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запити
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Україні витай,
Литай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирає.
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.
А покищо мої думи,
Моє люте горе,
Сіятиму, — нехай ростуть
Та з вітром говорять.
Вітер тихий з України
Понесе з росю —
Мої думи аж до тебе!..
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш..
І могили, степи, море,
І мене згадаєш.

18. XI. 1845 в Переяславі.

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАНІЄ.

«Аще кто речеть, яко люблю Бога, а
брата своего ненавиждеть, ложь есть. . .»

Соборн. посланіє Іоанна,
гл. IV, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,

А що вродить? побачите,
Які будуть жніва!
Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтесь!
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому прлі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать...
Претесь знову!.. Якби взяли
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!
Ох, якби те сталося, щоб ви

не вертались,

Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не поживали б на вас головою.

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у сине море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата •
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтесь! образ Божий
Багном не скверніте.

Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, і премудрих
Немудрі одурять!

—

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!
А більш нікого...»

— «Добре, брате!

Що ж ти такеє?..» «Ми не знаєм». —

Отак то ви навчаєтесь
У чужому краю!.. «Ви могли». —
«Могли! Могли!
Золотого Тамерлана
Онучата голі!» — «Ви слав'яни»
«Слав'яни! Слав'яни!
Славних прадідів великих
Правнуки погані! —
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду —
Всі знаєте. А своєї
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать...
Отойді ми заходимось!..
Добре заходились...
І заговорили
Так, що й не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Музика та й годі.

А історія!.. поема
Вольного народа!
Що ті римляни убогі!
Чорт-зна що — не Брути!
У нас Брути! і Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась!
І спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможні гетьмани.
Чого ж ви чванитесь, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.
Може, чванитесь, що братство
Віру заступило.
Що Синопом, Трапезонтом
Галушки варило.
Правда!.. правда, наїдались,
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий
Картопельку садить.
А ви її купуєте,
Істе на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоена,

Що картопля родить, —
Вам байдуже. Аби добра
Була для горбоду!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Мбскву і Варшаву!
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
Сліпую каліку.
Добре, ведіть, показуйте,
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. за науку,
Не турбуйтеся, буде
Материна добра плата.
Розпадеться лўда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла: позабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитај[те],
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній,
Тихо засіє.
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

14. XII. 1845. В'юнища.

ХОЛОДНИЙ ЯР.

У всякого своє лихо,
І в мене не тихо;
Хоч не своє, позичене,
А все таки лихо.
Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить бознає колишнє, —
Добре, що заснуло.
Хоч і Яр той; вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там; а згадаєш,
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр тойді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом —
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панамі,
Людоїдами лихими,
З новими ляхами?
Не сховаєте! над Яром
Залізник витає,
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона.
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою войною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество!.. Ййбогу,
Овеча натура;

Дурний шию підставляє
І не знає за що!
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
«Гайдамаки — не воины, —
Розбойники, воры,
Пятно в нашій історії!..»
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.

Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

В'юнища. 17. XII. 1845.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ.

1.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він,
Як на добрім полі
Над водою посажене,
Древо зелене,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини.
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

12.

Чи Ти мене, Боже милий,
Навік забуваєш,

Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись!.. Спаси мене,
Спаси мою душу,
Да не скаже хитрий ворог:
«Я його подужав».
І всі злії посміяться,
Як упаду в руки,
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки,
Спаси мене, помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Пса[л]мом тихим, новим.

43.

Боже, нашими ушима
Чули Твою славу,
І діди нам розказують
Про давні кроваві
Тії літа; як рукою
Твердою своєю

Розв'язав Ти наші руки
І покрити землею
Трупи ворожі. І силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В добрі одпочили,
Славя Господа!.. А нині?..
Покрити еси знову
Срамою свої люди,
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть!.. Без плати
І без ціни оддав еси
Ворогам проклятим.
Покинув нас на сміх людям,
На наругу сусідам,
Покинув нас яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами.
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм.
Не молимося чужим богам,
А Тебе благаєм:
«Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги.
Поборов Ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютішу!.. Встань же, Боже!
Вську будеш спати,
Од сльоз наших одвертатись,
Скорбі забувати!
Смирилася душа наша,
Жити тяжко в оковах!
Встань же, Боже, поможи нам
Встати на ката знову».

52.

Пребезумний в серці скаже,
Що Бога немає,
В беззаконії мерзє,
Не творить благая.
А Бог дивиться, чи є ще
Взискающий Бога.
Нема добре-творящого,

Нема ні одного.
Коли вони, неситі
Гріхами, дознають?
Їдять люди замість хліба,
Бога не згадають,
Там бояться, лякаються,
Де страху й не буде.
Так самі себе бояться
Лукавії люди.
Хто ж пошле нам спасеніє,
Верне добру долю?
Колись Бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.
Возхвалимо Тебе, Боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

53.

Боже, спаси, суди мене
Ти по своїй волі.
Молюсь, Господи, внуши їм
Уст моїх глаголи.
Бо на душу мою встали
Сильні чужії,
Не зрять Бога над собою,
Не знають, що діють.
А Бог мені помагає,
Мене заступає,
І їм правдою своєю
Вертає їх злая.
Помолюся Господеві
Серцем одиницим
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком...

81.

Меж царями-судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.

«Доколі будете стяжати
І кров невинну розливати
Людей убогих? а багатим
Судом лукавим помагати?

Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих». Не хотять
Познать, розбити тьму неволі, —
І всує Господа глаголи,
І всує плачеться земля.

Царі, раби — однакові
Сини перед Богом;
І ви вмерете, як і князь ваш,
І ваш раб убогий.
Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих.
На всім світі Твоя правда
І воля, і слава.

93.

Господь Бог лихих карає —
Душа моя знає.
Встань же, Боже, Твою славу
Гордий зневажає.
Вознесися над землею
Високо, високо,
Закрий славою своєю
Сліпе, горде око.
Доки, Господи, лукаві
Хваляться, доколі
Неправдою? Твої люди
Во тьмі і неволі
Закували... добро Твое
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили
І сказали: «Не зрить Господь,
Ніже тее знає».
Умудрітесь, немудрії:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає,
І думи лукаві.
Дивіться ділам Його,
Його вічній славі.
Благо тому, кого Господь
Карає меж нами,
Не допуска, поки злому
Ізриється яма.
Господь любить свої люди,

Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Якби не Бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, Господи, помагаєш
По землі ходити.
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш;
І перебує Твоя воля,
І труд Твій не всує.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені Господь пристанище
Заступником буде,
І воздасть їм за діла їх
Кроваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу.

132.

Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,
Братам добрим добро певне
Пожить, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росою,
І на шитіі омети
Ризи дорогої;
Або роси ермонськії
На святіі гори
Високіі сіонськіі
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям, —
Отак братів благих своїх
Господь не забуде,
Воцариться в дому тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру волю
Од віка до віка.

136.

На ріках круг Вавилонa,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі;
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляни злії:
«Розкажіть нам пісню вашу,
Може й ми заплачем.
Або нашу заспівайте,
Невольники наші».
«Якої ж ми заспіваєм?..
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині.
І язик мій оніміє,
Висохне, лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо.
І Господь наш вас пом'яне,
Едомські діти,
Як кричали ви: «Руйнуйте,
Руй[ну]йте, паліте!
Сіон святий!» Вавилоня
Дщере окаянна!
Блажений той, хто зеплатить

За твої кайдани.
Блажен! блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камень.

149.

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоем честним собором,
Серцем нелукавим.
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізніє пута
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителів
Судом своїм правим.
І вівіки стане слава,
Преподобним слава.

19. XII. 1845. В'юнища.

МАЛЕНЬКІЙ МАР'ЯНІ.

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твое
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини.
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодії,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твое тихе,

Добрее дівоче
Не заступить, не закриє
Неситії очі.
Найдуть злії, та й окрадуть...
І тебе, убогу,
Кинуть в пекло... замучишся
І прокленеш Бога.
Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте,
Зов'янь тихо, поки твое
Серце не розбите!

20. XII. 1845. В'юнища.

* *

*

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої;
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись.

А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинай
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирати в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі —
І заснути навек-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув!

Доле, де ти, доле, де ти?
Нема ніякої!
Колі доброї жаль, Боже,
То дай злої! злої!

21. XII. 1845. В'юнища.

* *

*

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров вброджу... отойді я
І лани, і гори —

Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

25. XII. 1845. в Переяславі.

VI. ДРУГИЙ КОБЗАР.

(1846—1847).

Т. ШЕВЧЕНКО.

Автопортрет, подарований М. Щепкинові. Олівець. 1857 р.

ПЕРЕДМОВА ДО «ДРУГОГО КОБЗАРЯ» (1846—1847).

Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модъ,
Чтобъ умный, добрый нашъ народъ
Хотя по языку насъ не считаль за иностранцевъ.

А. Гріб о в д о в.

Випускаю оце в люди другого «Кобзаря» свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгари, чорногори, москалі — всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московський не пишемо? А чом москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чорт-зна по-якому. Натовкмачать якихсь індивідуалізмів тощо, так що аж язык отерпне, поки вимовиш. Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о единой славянской літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться у слав'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську, або хоч і нашу?.. Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетую[ть] та хвалять те, що найпоганше. А наші патріотихуторяни й собі за ними. Пре очаровател[ь]но в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині, і п'яні баби. Може це по їх утонченно й натурі і справді добре. А на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачили нашого народу — так, як його Бог сотворив. У шинку і наш, і москаль, і... — всі схожі на свиню, а на панщині, то ще поганше. У хату прийти до його або до себе покликать по-братерський не можна, бо він злякається, та, може, ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братіки, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, — то тойді і скажете, що «Енеїда» добра, а все таки сміховина на московський шталт.

Отак то, братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишть і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово — і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському,

або на Вальтер-Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії — і свого языка не знає; а В[альтер] С[котт] в Едемборге, а не в Шотландії — а може, і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до языка, бо, може, його не чув у колисці од матері, а Г[улак]-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи-Гнучкошиєнки сутяги — їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив кинуть і гнить в чорнихах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір — на п'яницю непотребную, а в придаток ще і *въ* додали.

Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] і ініе... остались слав'янами, щирими си-нами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде — і щоб не дуже чванилась московська братія своєю Ро[с]топчиною — то от вам Свяченая вода; написано панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу — якою, бо воно ще молоде, бо-язливе.

А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого, як С[вяченая] В[ода] — і не турбуйтеся, бо їйбогу, не найдете.

Седнів. 1847 Марта 8.

ЛІЛЕЯ.

— За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвіте!
— Я не знаю, моя сестро. —
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:
— Брате мій, з тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась.

Моя мати... чого вона,
Вона все журилась
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла... А мене пан

Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили...
А мене, не знаю за що,
Убити — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали.
Отаке то, мій братіку,
Було мені в світі.
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, я[к] сніг білим!
Аж гай звеселила.
Зимою люди... Боже мій!
В хату не пустили.
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата заквічались,
І почали звати
Лілеєю снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте:
Нащо мене Бог поставив

Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий Боже милий! —
І заплакала Лілея;

А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білее, пониклее
Личенько Лілеї.

[Київ. 1846. 25. VII.]

[Нижній Новгород. 1858]. 6 Марта.

РУСАЛКА.

— Породила мене мати
В високих палатах.
Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою:
— Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою,
Та впливи русалкою
Завтра серед ночі,
А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце:
Нехай не сміється
Надо мною, молодою,
Нехай п'є-уп'ється,
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою... Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдина.
Хвилі! мої хвилі!
Привітайте русалоньку... —
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зостріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як росту я,
З сестрами гуляю
Опівночі. Та з будинку
Батька виглядаю.

А може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати? —
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти,
Не спиться в палатах.
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала.
І згадала, як купала
І як примовляла.
Та й байдуже. Пішла собі
У палати спати.
Та не дійшла, — довелося
В Дніпрі ночувати.
І незчулась, я[к] зуспіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї, ухопили,
Та й ну з нею гратись,
Радісінькі, що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали...
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

[Київ. 1846. 9. VIII.]

[Нижній Новгород, 1858, 6 Марта].

ОСИКА.

Поема.

«Да приїдець же смерть на ня, и да снідуть
во адъ живи: яко лукавство въ жилищахъ
ихъ, посредѣ ихъ».

Псалом (LIV, ст. 16).

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Німим стінам передаю.
Озовітєся ж, заплаче,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Долею лихою.
Озовітєся, а за вами,
Може озовєтєся
Безталання невсипуше,
І нам усміхнєтєся.
Поеднає з недолею,
Спасибі нам скаже,
І помолитєся й заплаче,
Й тихо спати ляже.

Такá моя рада, незнаємий брате:
Смирись перед Богом, людей не займай,
Шукай собі брата в палатах і в хаті,
І дбай домовину, а слави не дбай!
Бо вона не спинить віку молодого,
Не верне з-за літа нашої весни...
Отак то, мій друже, молись, брате, Богу
І мене в молитвах своїх пом'яни.

Ростє в полі на могилі
Осика заклєта;
Отам відьма похована, —
Христїтєся, дївчата!
Христїтєся... І не кваптєся
На панїв лукавих,
Бо згинєте, осміяні,
Наробите слави. —
Злої слави на сім світі,
А на тім!... крий Боже!
За грїхи такі великі
Сам Бог не поможе.
Нехай пани згнушаютьсєя,
Братами торгують

Та сльозами кровавими
Сатану частують.
Їх вже душі запродані,
То їм і байдуже,
А вам треба стерегтєся,
Стерегтєся та й дуже!
Стережїтєся ж — кохайтєся
Хоч і з наймитами, —
З ким хочете, мої любі,
Тїлько не з панами.

Після осіннього Миколи
Обїдрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани, а йдучи —
Звичайне, вольнії — співали;
Ішли собі, а потім стали,
Шатро край шляху нап'яли,
Багаття вбоге розвели
І коло його посїдали,
Хто з шашликом, а хто і так —
Зате він вольний, як козак
(Колись то був). Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Нєначе п'яна, з приданок
Додому йдучи молодиця.

Голос за шатром.
Ой, у новій хаті
Полягали спати;
Молодїй приснилось,
Що мати казїлась,
Батько утопився,
Свєкор оженився.
І!... гу!... гу!... гу!...

Цигани слухають, сміютьсєя:
«І де тут п'яні ті возьмутьсєя?
Оце мабуть із-за Дністра,
Бо тут все степ... Марá! Марá!»

Цигани крикнули й схопились,
А перед ними опинилась
Та, що співала... Жаль і страх!
В свитині латаній дрожала,
А на руках і на ногах
Од стужі кров повиступала
І довгі кіси в реп'яхах.
Постояла і мовч[к]и сіла
Коло огню. І руки гріла
На самім полум'ї. «Ну так!
Оженився неборак», —
Сама собі ніби шептала
І якось страшно усміхалась...

Цигани.

А відкіля ти, молодице?

Відьма.

Хто?... я... я...

(Співаче)

Як була я молодиця,
Цілували мене в лиця;
А як стала стара баба, —
Цілували б, була б рада.

Цигани.

Співуча, нічого сказати!
Якби собі таку достати,
Та ще й медведя...

Відьма.

Я співаю;

Чи то сижу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю, —
Уже забула говорити,
А перше добре говорила...

Цигани.

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма.

Хто? Я?... З дочкою пан лежить...
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак.
Я в приданках була, впилася,
І молоді не придалася.
А все то прокляті пани

З дівчатами таке діють...
Піду ще сина хоронить,
А то без мене не зможуть
І в домовину покласти...

Цигани.

Не йди, небого, — будь ти з нами!
У нас, єйбогу, добре жить.

Відьма.

А діти єсть у вас?

Цигани.

Немає.

Відьма.

Кому ж ви їсте даєте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кóго молитесь?... ох діти!
І все діти... І все діти!..
І мені нема де дітись.
Де не піду, — усе за мною!
Вони з'їдять мене колись.

Цигани.

Не плач, небого, не журись!
У нас дітей нема й заводу.

Відьма.

Хоч з гори та в воду...

І тяжко, тяжко заридала.
Цигани довго дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов дивувався,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому,
Сивому, гладкому?
Чом не спиться убогому,
Сироті старому?

Один дума, як би його
На подзвін придбати,
А той дума, коли б швидше
Достроїть палати —
Отойді вже одпочину...
А убогий і так собі
Де-небудь загине.
І обидва спочивають
І гадки не мають.
Убогого не згадують,
А того ще й лають.
Не спиться старому ні в полі, ні в хаті,
А треба як-небудь віку доживати.

II.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє
І дивиться на прибуду,
Може що й гадає.

Циган.

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить — подивись.

Відьма.

Дивилась я — вже ти дивись.

Циган.

Ми рано рушимо, — покинем,
Як не проспийся...

Відьма.

Не просплюсь,
Уже ніколи не просплюсь!..
Отак де-небудь і загину
У бур'яні...

(Співаче)

«Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой у гаю погуляю,
В Дунаї скупаюсь,
В баговинні зеленому
Трошки одпочину...
Та може ще, хоч погану,
Приведу дитину...»

Дарма... аби собі ходило,
Та вміло матір проклинать.
Цить... цить... Чи бачиш? На могилі
Очима лупа кошеня.
Ото до мене... Кицю... кицю!..
Не йде, прокляте бісеня,
А то дала б тобі напиться!
Впилося б добре...
(Співаче)

«Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти;
Народила, наплодила,
Та нігде подіти.
Чий то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?»

Що, добре наші завдають!
Ото то й то, а ти не знаєш...
Сідай лиш ближченько — отут...
Я розкажу тобі... Ти знаєш,
Що й я в Волощині була,
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині співала,
Та й додому понесла
Аж у Київ — та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,
А три шаги пропила...
Упилася, упилась!..
І досі п'яна...

І вже ніколи не просплюся,
Бо я вже й Бога не боюся
І не соромлюся людей...
Коли б мені отих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині війна?

Циган.

Була колись, тепер нема:
Умер найстарший старшина.

Відьма.

Я думала в Туреччині,
Аж і там немає.

Ось слухай же! Скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю дочку мою
І сина Івана,
А ще гірше: я шукаю
Проклятого пана,
Щоб задушить, бо як узяв
Мене молодою
Та й остриг, неначе хлопця,
І скрізь за собою
Возив мене... У Бендерах
Тоді ми стояли
З москалями, а москалі
Турка воювали.
Отож, якраз против Спаса,
Привела близнята,
А він, проклятий, покинув,
Не вступив і в хату, —
Пішов собі з москалями,
А я з байс[т]рюками
В Україну повернула
Босими ногами,
Острижена — та й байдуже!
Ішла та питала
До Києва — і що з мене
Люди посміялись!
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сак, то так
На свою країну
Доплентала, одпочила,
Вечера діждав.
Та й у село, хотілось, бач,
Щоб люди не знали.
Підкрадаюся до хати —
Аж огню немає.
Я думала, що спить батько,
Аж він умирає. —
І нікому руки скласти...
Я перелякалась...
Хата пустою смерділа.
От я заховала
Близнят своїх у коморі;
Убігаю в хату,
А він уже ледве стогне.
Я до його: «Тату!
Тату! тату! Це я прийшла».
За руку хапаю...

І він мене взяв за руку
І шептав: «Прощаю!..
Прощаю... і...» — тільки й чула...
Бо, здається, впала —
Та й заснула — якби була
Довіку проспала.
Опівночі прокинулась:
Щось ходить по хаті,
А за руку батько давить...
— «Тату», — кличу, — «тату!»
Аж він уже так, як крига...
Насилу я руку
Випручала... Що, цигане, —
Якби таку суку
Тобі дочку, — чи простив би?

Циган.

Простив би, ейбогу!

Відьма.

Та мовчи вже, бо забуду.
Я молилась Богу...
Ба ні — дітей годувала
Та в засік ховала,
Та, здається, що очіпок
Клоччям вимощала,
Щоб не знать було, що стріга.
Пребралась ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали,
І одна я з близнятами
На світі осталась.

(Плаче і співає)

— «Через яр ходила,
Та воду носила
Коровай сама бгала —
Дочку оддавала,
А сина женила...
І... гу!...»

III.

Циган.

Не скигли, бо ти всіх побудиш!

Відьма.

Хіба я скиглю! навісний!

Циган.
Та добре, добре! Що ж дальш
буде?
Розка́зуй лиш...

Відьма.
А що даси?
Навариш завтра мамалиги?
Я й кукурузи принесу...
Постривай же! нагадала!
З дочкою ліг спати,
А сина взяв у лакеї,
Громадою з хати...
Еге... еге... громадою. —
Я собак дражнила
По-під вікнами з старцями...
І близнят водила
За собою, щоб привчались...
Аж і сам приїхав.
Отойді було громаді
І всім до-сто-лиха,
Щоб мене не виганяли
З батьківської хати.
А мене взяв з близнятами
До себе в палати.
Ростуть мої близняточка,
А я утішаюсь,
І з лютою гадиною
Я знову кохаюсь.
Докохалася до краю...
Сина у лакеї
Занапастив, а з дочкою...
Чи чуєш? — з своєю...
Чи це не гріх по вашому?
І в вас так уміють?..
А мені дав карбованець
Та послав у Київ,
Щоб я Богу помолилась.
Отож я й ходила
І молилась... Ні, цигане,
Я дармо молилась.
Чи в вас є Бог який-небудь?
Отже в нас немає,
Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.
Вертаюсь із Києва, —
Замкнуті покої.

Пан поїхав десь з дочкою,
Як перше зо мною.
І сина взяв — потім... потім...
Далебі, не знаю,
Що робилось — мені снилось,
Ніби я літаю
Над байраками совою
І дітей шукаю.
Та то бредня. Я не дітей, —
Я шукала пана!
Та тепер уже не треба, —
Піду у цигани.
Я вже сина оженила,
А дочка й так буде!
Лазитиме попідтинню,
Поки стопчуть люди.
Ти не бачив мого сина?
Там такий хороший,
Такий, як ти. А знаєш що?
Позич мені грошей,
А я намиста накуплю
І тебе повішу,
Та й піду собі додому...
Дивись: миша... миша...
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме...
Чи я найду дітей своїх,
Чи так і загину!..

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали —
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали.
Та й рушили, пішли степом.
І вона устала,
Та й пішла сама за ними,
А йдучи співала:
«Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде,
Бо вже мене осудили
На сім світі люди...»

IV.

За селом село минали,
В городі ходили,
І, мов диво, за собою

Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла, —
Неначе смерть, з циганами
По світу ходила.
Потім разом перестала,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
То таке їй поробила
Старá Маріула,
Якимсь зіллям напоїла,
То воно й минуло.
Потім її сама стала
Вчить лікарувати:
Які трави, що, од чого,
І де їх шукати;
Як варити, напувати —
Всьому, всьому вчила,
І приблуда училася
І Богу молилась.
Літо й друге проблукала
Та трави сушила,
А на третє в Україну
З ними приблудила.
Поклони́лась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помоли́лась Богу,
Та й пішла собі додому,
На свою країну,
Рада, рада та весела,
Мов тая дитина.
Які села проходила, —
Болящих питала,
І травами напувала,
І всім помагала.
Восені прийшла додому,
Пустку затопила,
Вима́зала, упоралась
І легко спочила,
Як у раї. Все забула:
І злее й незлее;
Всіх простила, всіх любила,
І мов над землею
Святим ангелом витала:
Так їй легко стало.
Мов в палатах, в своїй хаті

Перезимувала.
І сусіди не цурались,
Все село любило,
Бо вона все по болящих
День і ніч ходила.
І всякому помагала.
І плати не брала,
А що брала, то калікам
Зараз оддавала.
Або свічечку в неділю
Спасові поставить
За всіх грішних, а у себе
Й шага́ не оставить.
«Нащо мені, — було каже:
Чи то в мене діти?»
Та й заплаче. Отак вона
Меж чужими в світі
Вік недовгий доживала.
Дівчата, бувало,
І днювали й ночували,
Хату прибирали,
І мазали, і квічали,
І їсти варили;
І ворожить не просили —
Так собі любили.
У хаточці чисто, тихо,
Ясно, як у раї,
І, знай, двері поскрипують —
Ніхто не минає:
Той добридень прийде скаже,
Той зілля попросить,
Той бубличків, паляничку,
Всього понаносять —
Аби було з ким пожити,
Добром поділитись.
Отак вона в селі жила
І вкрита, і сита,
І любили, і вітали,
І всього давали,
А все таки покриткою
І відьмою звали.

V.

З недугами і болячками,
З трьома, чи й більше, лікарями,
Ізза німецької землі
Весною пана привезли.

Тільки самого. А де ж діти?
Дочку на хорта проміняв,
А си[на] в карти проіграв!
І так трапля[є]ться на світі.
А що ж ми маємо робить?
Отож взяли його лічить.
Лічили, аж утрюх лічили,
Уже чого з ним не робили!
Та ба, не буде вже грішнить,
А ще б хотілося... Простила.
Святого зілля наварила,
І, милосердая, з села
Лічити вбóрога пішла
В палати сумнії. Просила,
Щоб зіллям пана напоїть;
Божилася, що буде жить.
І лікарі не допустили,
Прогнали, трохи ще й не били.
Взяла горщечок, та й пішла;
Ідучи діточок згадала,
Заплакала... і жаль їй стало,
Що панові не допомгла.

—
Весна зиму проганяє,
І зелений по землі
Весна килим розстилає;
Із ірію журавлі
Летять високо ключами,
А степами та шляхами
Чумаки на Дін пішли.

І на землі і на небі
Рай — і я не знаю,
Якого ще люди раю
У Бога благаяють.
А тимчасом непрості́нний
Грішний умирає
У будинках. — Уже його
Й сакраментовали,
Клали долі на соломі
І стелю знімали, —
Не вмирає... І лікарі
Нічого не вдіють.
Потім трохи полегшало.
— «Покличте Лукію!» —
Шепнув, та аж затрусився.
Привели в палати
Мою відьму, і лікарі

Вже стали прохати,
Щоб допомгла... Прийшла вона
І у ногах стала,
І тихенько за грішно[го]
«Отче наш» читала.
Пан неначе прокинувся,
Глянув кругом себе,
І на неї... та й закричав:
«Не треба! Не треба!
Іди собі... або стривай...
Чи ти не забула?
Прости мене... Прости мене...»
І сльози блиснули
Вперше зроду. «Я прощаю...
Я давно простила». —
І свічечку дала в руки
І перехрестила.
Заснув ворог перед нею,
Як тая дитина,
А її за свою душу
Молитись покинув.

—
Сорокоусти наймала,
У Київ ходила,
Та за пана, за грішного,
Гбспода молила.
І восені вернулася
В село зимовати.
Так як матір, привітали
Ласкаві дівчата.
І знов стали на досвітки
До неї ходити,
І знов стали, як матері,
Лукії годити. —
А вона їх навчала,
Як на світі жити;
Розка́зує, як і вона
Колись дівовала,
І як пана полюбила,
Покриткою стала.
І як стрігою ходила,
Близнят породила,
Як блукала з циганами,
І як її вчила
Лікарувать Маріула,
І де що робилось,
Усе було розка́зує...
Аж плачуть дівчата

Та христяться; жахаються, —
Ніби пан у хаті.
А вона їх розважає,
Просить, закликає,
Щоб з панами не кохались,
Бо Бог покарає.
Що підете й ви по світу
Так, як я ходила,
Батька й матір погубите,
Як я погубила;
Дітей своїх, на сміх людям,
Пустите по світу.
Так, як я... як я... пустила...
Діти, мої діти.

Отак вона научала.
Дівчата христились
Та плакали — а уночі
Пани їм все снилися.
Із рогами і хвостами, —
Одрізують кісу,
Та кусають, та сміються,
І простоволосу
На собак, тощо, міняють,
У дьогті купають,
І виводять на улицу,
І людей скликають
Дивитися. — Отаке то
Дівчаточкам снилось!
А все таки на досвітки
До неї ходили.

Прийшла весна зелена.
Стара моя встала,
Пішла в поле шукать зілля,
Та там і осталась.
І обідать і вечерять
Варили дівчата,
Та не знали, де ділася
Їх нерідна мати.
Пастухи в селі сказали,
Що коло могили
У калюжі стару відьму
Чорти утопили.
Найшли її, громадою
Без попа сховали
На могилі, й осиковим
Кілко[м] пробивали.
А дівчата засіяли
Могилу цвітами,
І осику поливали
Своїми сльозами.
І виросла на могилі
Осика заклята.
Отам відьма похована:
Молітесь, дівчата!
Молітеся і не кваптесь
На панів лукавих,
Бо згинете осміяні,
Наробите слави.

Седнев. 1847, Марта 7.

VII.

ВЪ КАЗЕМАТІ.

МОИМЪ СОУЗНИКАМЪ

ПОСВЯЩАЮ.

(1847).

* *
*

Згадайте, братія моя...
Бодай те лихо не верталось!
Як ви гарнесенько і я
Ізза решотки визирали.
І, певне, думали: — Коли
На раду тиху, на розмову,
Коли ми зійдемося знову
На сій зубоженій землі? —
Ніколи, братія, ніколи
З Дніпра укупі не п'ємо!
Розійдемося, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,

Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
Меж людьми, як люди.
А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте.
І його забудьте, други,
І не проклинайте.
І мене в неволі лютії
Інколи згадайте.

[1847. Орська кріпость].

1.

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені Бог
Красу — карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.

Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Меж чужими зросла,
І зросла — не кохалась!
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люди?
Іх нема, я сама.
А дружини й не буде!

[В казематі. 1847].

2.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співає, сумно співає:
— Наносили землі,
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло!

Товариства лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата.
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій. —

Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,
Став на самій могилі.
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили,

Зза Дніпра із села
Руна гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

[В казематі. 1847].

3.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс меж чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

[В казематі. 1847].

4.

— Не кидай матері! — казали,
А ти покинула, втекла,
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала,
Умерла, плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно,
В садочку темному ягнята
Удень пасуться. А вночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквічану. І в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись.
І гай сумує, похилився.
У гай пташка не співає —

Й її з собою занесла.
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась;
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула, де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сім'ї
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати...
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла...
Щоб Бога ти не осудила
І матері не прокляла.

[В казематі. 1847].

— Чого ти ходиш на могилу? —
 Насилу мати говорила. —
 Чого ти плачеш ідучи?
 Чому не спиш ти уночі,
 Моя голубко сизокрила?
 — Так, мамо, так. — І знов ходила,
 А мати плакала, ждучи.

Не сон-трава на могилі
 Вночі процвітає,
 То дівчина заручена
 Калину сажая,
 І сльозами поливає,
 І Господа просить,
 Щоб послав він дощі вночі
 І дрібнії роби.
 Щоб калина прийнялася,
 Розпустила віти.
 — Може, пташкою прилине
 Милий з того світа.
 Зов'ю йому кубелечко,
 І сама прилину,
 І будемо щебетати
 З милим на калині.
 Будем плакати, щебетати,
 Тихо розмовляти,
 Будем вкупочці уранці
 На той світ літати. —

І калина прийнялася,
 Віти розпустила.
 І три літа на могилу
 Дівчина ходила.
 На четверте... Не сон-трава
 Вночі процвітає,

То дівчина з калиною
 Плаче, розмовляє:
 — Широкая, высокая
 Калино моя,
 Не водою до схід сонця
 Поливаная.
 Широкії ріки-сльози
 Тебе полили.
 Їх славою лукавою
 Люди понесли.
 Зневажають подруженьки
 Подругу свою,
 Зневажають червону
 Калину мою.
 Повий мою головоньку,
 Росю уми.
 І вітами широкими
 Од сонця закрий.
 Вранці найдуть мене люди,
 Мене осміють.
 Широкії твої віти
 Діти обірвуть. —
 Вранці-рано на калині
 Пташка щебетала;
 Під калиною дівчина
 Спала, не вставала:
 Утомилось молодее,
 Навіки спочило...

Встало сонце зза могили,
 Раділи люди встаючи.
 А мати й спати не лягала,
 Дочку вечерять дожидала
 І тяжко плакала, ждучи.

[В казематі. 1847].

Ой три шляхи широкіі
 Докупи зійшлися.
 На чужину з України
 Брати розійшлися.
 Покинули стару матір.
 Той жінку покинув,
 А той сестру. А найменший —
 Молоду дівчину.
 Посадила стара мати

Три ясени в полі.
 А невістка посадила
 Високу тополь.
 Три явори посадила
 Сестра при долині...
 А дівчина заручена —
 Червону калину.
 Не прийнялись три ясени,
 Тополя всихала,

Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...

А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шля[хи] широкії
Терном заростають.

[В казематі. 1847].

7.

Н. КОСТОМАРОВУ.

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних.
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували
І часових переміняли,
Синемундирих часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кровавих тяжких сльоз.
А їх чимало розлилось
На марне поле. Хоч би рута,

А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село.
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати!
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся! Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

[В казематі. 1847].

8.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечєра коло хати,
Вечіря зіронька встає
Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

[В казематі. 1847].

9.

Рано-вранці новобраці
Виходили за село,
А за ними, молодими,

І дівча одно пішло.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти...

І догнала, привела;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила.
А сама в старці пішла.

Минули літа, а село
Не перемінилось.
Тільки пустка на край села
На бік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає.
На садочок позирає,
В пустку заглядає.
Марне, брате, не вигляне
Чорнобрива з хати.

Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись... Давно колись то!
Рушники вже ткались.
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась.
Думав жити, любитися,
Та Бога хвалити!
А довелось... ні до кого
В світі прихилитись.
Сидить собі коло пустки,
На дворі смеркає.
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

[В казематі. 1847].

10.

В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказати по правді, не було.
Та все таки якось жилось,
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,

Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Гбспода любить.

[В казематі. 1847].

11.

КОСАР.

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!

Косаря уночі
Зострічаю[ть] сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город,

Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси.

Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря.
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,
Хреста ніхто не поставить.
І не пом'яне.

[В казематі. 1847].

Чи ми ще зійдемося знову?
 Чи вже навіки розійшлись?
 І слово правди і любови
 В степи і дебрі рознесли!
 Нехай і так. Не наша мати,
 А довелося поважати.
 То воля Гбспода. Годить!

Смирітєся, молітєсь Богу
 І згадуйте один другого.
 Свою Україну любіть,
 Любіть її... Во время люте,
 В остатню тяжкую минуту
 За неї Господа моліть.

[30 Мая 1847. В казематі].
 Москва. 1858 Марта 18.

* *

*

Не спалося, — а ніч, як море.
 (Хоч діялось не восени,
 Так у неволі). До стіни
 Не заговориш ні про горе,
 Ні про младенческіє сні.
 Верчуся, світу дожидаю,
 А за дверима про своє
 Солдатськеє нежитіє
 Два часовії розмовляють.

1.

Така ухабиста собою,
 И меньше бѣлой не дарила.
 А баринъ бѣдненькой такой.
 Меня-то, слышь, и подсмотрили;
 Свезли в Калугу и забрили.
 Так вотъ те случай-то какой!

2.

А я... аж страшно, як згадаю.
 Я сам пішов у москалі.
 Таки ж у нашому селі
 Назнав я дівчину... Вчащаю
 І матір удову еднаю.
 Так пан заклятий не дає:
 Мала, каже, — нехай дождуся.
 І, знай, вчащаю до Ганнусі.
 На той рік знову за своє;
 Пішов я з матір'ю просити.
 «Шкодá, каже, і не проси.
 П'ятьсот, каже, коли даси,
 Бери хоч зараз...» Що робити?

Головко бідна! Позичать?
 Та хто таку позичить силу?
 Пішов я, брате, зароблять.
 І де вже ноги не носили!
 Поки ті гроші заробив,
 Я годів зо два проходив
 По Чорноморії, по Дбну...
 І подарунків накупив
 Найдорогіших... От вертаюсь
 В село до дівчини вночі, —
 Аж тільки мати на печі,
 Та й та, сердешна, умирає,
 А хата пустокою гние.
 Я викресав огню, до неї...
 Од неї пахне вже землею,
 Уже й мене не пізнає!
 Я до попа та до сусіди.
 Привів попа, та не застав, —
 Вона вже вмерла. Нема й сліду
 Моеї Ганни. Я спитав,
 Таки сусіду... про Ганнусю.
 «Хіба ти й досі ще не знаєш?
 Ганнуса на Сибір пішла.
 До панича, бачиш, ходила,
 Поки дитину привела,
 Та у криниці й затопила».
 Неначе згага запекла.
 Я ледве, ледве вийшов з хати.
 Ще не світало. Я в палати
 Пішов з ножем, не чув землі...
 Аж панича вже одвезли
 У школу в Київ. От як, брате!
 Осталися і батько й мати,

А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю.
Хотів палати запалить,
Або себе занапастить,
Та Бог помилував... А знаєш,
Його до нас перевели
Із армії, чи що?

1.

Так что-же?
Ну, вотъ теперъ и приколи!

2.

Нехай собі! А Бог допоможе,
І так забудеться колись.

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились
І не дали, погані, спать.

[В казематі. 1847].

VIII. НЕВОЛЬНИЧА ПОЕЗІЯ.

(1847—1850).

* *
*

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Ізза Дніпра широкого
У степ погуляти

З киргизами убогими.
Вони вже убогі,
Уже голі... Та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі,
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

[1847. Орська кріпость].

КНЯЖНА.

Поема.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує.
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає...
А про людей... Та нехай їм.
Я їх, добрих, знаю,
Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!

І хто знає, що діється
В нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
Тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, білють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

Село! Село! Веселі хати!
Веселі здалека палати —
Бодай ви терном поросли!
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати.
В тому Господньому селі,
На нашій славній Україні, —

Не знаю, де вони взялись, —
Приблуда князь, була й княгиня,
Ще молоді собі були,
Жили самі. Були багаті:
Високі на горі палати,
Чималий у яру ставок,
Зелений по горі садок,
 І верби, і тополі,
 І вітряки на полі,
І долом геть собі село
Понад водою простяглась.

Колись там вес[е]ло було.
Бувало, літом і зимою
Музика тне, вино рікою
Гостей неситих налива...
А князь аж синій пожожає,
Та сам несмілих наливає,
Та ще й покрикує «віват!»
Гуляє князь, гуляють гості;
І покотились на помості...
А завтра знову ожива,
І знову п'є, і знов гуляє;
І так за днями день минає.
Мужицькі душі аж пишчать...
Судовики благають Бога...
П'яниці, знай собі, кричать:
— «І патріот, і брат убогих!
Наш славний князь! Віват! Віват!»
А патріот, убогих брат...
Дочку й теличку однімає
У мужика... І Бог не знає...
А може й знає, та мовчить.

Княгиня взаперті сидить.
Її і в сіни не пускає
Убогих брат. А що ж робить?
Сама втекла і повінчалась.
І батько й мати не пускали,
Казали: — Вгору не залазь. —
Так ні, за князя. От і князь!
От і пишайсь тепер, княгине!

Загинеш, серденько, загинеш,
Мов ряст весною уночі.
Засхнеш, не знатимеш нічого,
Не знатимеш, як хвалять Бога,

Як люди люблять живучи.
А жить так, Господи, хотілось!
Хотілось любити
Хоть годочок, хоть часочок
На світ подивитись.
Не довелось. А все було,
Всього понадбала
Стара мати. Саму тебе
Мов намалювала,
Хоч молись перед тобою,
Мов перед святою...
Красо моя молодая,
Горенько з тобою!
Жить би, жить, та славить Бога
І добро творити,
Та Божою красотою
Людей веселити.
Так же ні. А молодії
Та карії очі
Щоб марніли в самотині...
Може, Бог так хоче?
Боже! Боже! Даєш волю
І розум на світі,
Красу даєш, серце чисте...
Та не даєш жити.
Не даєш на рай веселій,
На світ Твій великий
Надивитись, намолитись
І заснуть навіки.

Невесело на світі жить,
Коли нема кого любить.
Отак і їй, одній-єдиній,
Ще молодій своїй княгині,
Красу і серце засушить
І марне згинуть в самотині
Аж страшно!.. А вона молилась
І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить.
Вона вже матір'ю ходила,
Уже пишалась і любила
Своє дитя. І дав дожить
Господь їй радості на світі.
Узріть його, поцілувать
Своє єдине дитя
І перший крик його почути...
Ох, діти! Діти! Діти!
Велика Божа благодать!

Сльози висохли, пропали,
Сонце просіяло.
І княгиня з дитиною
Не тією стала.
Ніби на світ народилась —
Гралась, веселилась...
І княжні своїй маленькій
Сорочечки шила.
І маленькі рукавчата
Шовком вишивала,
І купала, й колихала,
Сама й годувала.
Бо княгині тільки вміють
Привести дитину.
А годувать та доглядать
Не вміють княгині.
А потім оха: — Забуває
Мене мій Поль, або Філат! —
За що ж воно тебе згадає?
За те хіба, що привела?
А моя свою дитину
Сама доглядала,
А п'яного свого князя
І не допускала.
Мов яблучко у садочку,
Кохалась дитина.
І говорить уже стало
І вчила княгиня
Тільки «мамо» вимовляти,
А «тато» не вчила...
І книжечок з кунштиками
В Ромні накупила.
Забавляла, розмовляла
І Богу молитись
І азбуку по кунштиках
Заходила вчити.
І що Божий день купала,
Рано спати клала
І пилючки на неї
Впасти не давала.
І всю ніченьку над нею
Витала, не спала.
Надивлялась, любувалась
Княжною своєю...
І жениха їй еднала,
І раділа з нею,
І плакала; довгі коси
Уже розплітала

І, лишенько, свого князя
П'яного згадала —
У мундирі. Та й закрила
Заплакані очі.
А дитині ніби сниться,
Мов вимовить хоче:
— Не плач, мамо, не розплітай
Мої довгі коси:
Посічуться... Що день Божий
Радості приносить
Своїй матері щасливій
Дочка уродлива.
Мов тополя, виростає
Світові на диво.
Виростає... Та недовго
Буде веселити
Свою матір. Бог карає
Княгиню на світі...
А за віщо? Чудно людям,
Бо люди не знають,
Чому добре умирає,
Злее оживає?
Занедужала княгиня,
І князь схаменувся.
За бабами-знахурками
По селах метнувся.
Наїхали... Заходились.
Лічили, лічили...
Поки її, безталанну,
В труну положили.

Не стало на селі княгині,
І гусли знову загули.
А сирота її в селі,
Її єдина дитина!
Мов одірвалось од гіллі,
Ненагодоване і босе,
Сорочечку до зносу носить.
Спеклося, бідне, на жару.
Лопуцьки їсть, ставочки гатить
В калюжах з дітьми у яру.
Умийся, серденько! Бо мати
Он дивиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє.
І думає: тебе не стало...
Умийся, серце, щоб пізнала
Тебе, єдиную свою...
І Господа б благословляла

За долю добрую твою.
Умилася. А добрі люди
Прибрали, в Київ одвезли
У інститут. А там що буде,
Побачим. Гусла загули,
Гуляє князь, гуляють гості,
Ревуть жалати на помості,
А голод стогне на селі.
І стогне він, стогне по всій Україні.
Кара Господева. Тисячами гинуть
Голодні люди. А скирти гниють.
А пани й полову жидам продають.
Та голоду раді, та Бога благають,
Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав.
Тойді б і в Парижі і іншому краї
Наш брат хуторянин себе показав.
А Бог куняє. Бо се було б диво,
Щоб чути і бачить — і не покарати.
Або вже аж надто довготерпеливий...

Минають літа, люди гинуть,
Лютує голод в Україні,
Лютує в княжому селі.
Скирти вже княжі погнили,
А він байдуже, п'є, гуляє
Та жида з грішми виглядає.
Нема жидка... Хліби зійшли,
Радіють люди, Бога просять...
Аж ось із Києва привозять
Княжну. Мов сонечко зійшло
Над обікраденим селом.

Чорнобрива, кароока,
Вилитая мати,
Тільки смутна, невесела...
Чого б сумувати?
Або, може, вже такою
Воно й уродилось?
Або, може, молодее
Чи не полюбило
Когонєбудь? Ні, нікого.
Весела гуляла,
Мов ласочка з кубелечка,
На світ виглядала
З того Києва. Аж поки
Побачила села
Знівечені. З того часу
Стала невесела.

Мов сизая голубонька,
Село облетіла.
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли.
Там словами привітала,
Там нагодувала...
Що день Божий обходила
Село. Помагала
Усякому. А сироти
До неї в покої
Приходили. І матір'ю
Своєю святою
Її звали. І все село
За неї молилось...
А тим часом жиди в селі
З грішми появились.
Радіє князь, запродує
З половиною жито.
І молотить виганяє
Людей недобитих.
Змолотили, нівроку їм,
За одну годину
І з клунею провіяли...
Князь і не спочинув,
На могорич закликає,
Та п'є, та гуляє
Аж у гаї... Бо в покоях
Дочка спочиває.
Гармидер, галас, гам у гаї,
Срамотні співи. Аж лящить
Жіночий регіт. Завиває,
Реве хазяїн: Будем п'ять,
Аж поки наша доня спить. —

А доня взаперті сидить
В своєму сумному покої
І дивиться, як над горою
Червоний місяць аж горить,
Зза хмари тихо виступає.
І ніби гори оживають.
Дуби з діброви, мов дива,
У поле тихо одхожають.
І пугач пуга, і сова
З-під стріхи в поле вилітає,
А жаби крякають, гудуть.
Дивітесь, очі молодії,
Як зорі Божії встають,
Як сходить місяць, червоніє...

Дивітеся, поки вас гріє,
А зорі спати не дають.
Головою молодою
На руку схилилась,
До півночі невесела
На зорі дивилась .
Княжна моя. Дивилася...
Та й плакати стала.
Може, серце яке лихо
Тихо прошептало?
Та байдуже. Поплакала
Трошки, усміхнулась,
Помолилась, та й спать лягла
І тихо заснула.

В гаю все покотом лежало —
Пляшки і гості — де що впало,
Там і осталося. Сам не впав,
Остатню каплю допивав
Та й ту допив. Встає, не пада,
Іде в покої... Скверний гаде!
Куди ти лізеш? Схаменись!
Не схаменувся. Ключ виймає,
Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочкї. Прокинься!
Прокинься, чистая! Схопись,
Убий гадюку, покусав!
Убий, і Бог не покарає!
Як тая Ченчію колись
Убила батька кардинала,
І Саваофа не злякалась.
Ні, не прокинулася, спить,
А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає.
Не чуть нічого. Час минає,
А потім крик, а потім гвалт
І плач почули із палат —
Почули сови. Потім знову
Не чуть нічого. І в той час
Скирти і клуня зайнялась,
І зорі зникли. Хоч би слово,
Хоч би де голос обізвався.
Пани в гаю не ворушились,
А люди збіглись та дивились,
Як дим до неба підіймався...

Прокинулись вранці гості,
Аж бачать, що лихо,

Покинули свого князя,
Та любо та тихо.
Так і ми його покинем,
Так і Бог покине.
Тебе тільки не покине
Лихая година —
Княжно моя безталанна,
Знівечений цвіте.
Ти ще будеш покутувать
Гріхи на сім світі,
Гріхи батькові. О доле!
Лукавая доле!
Покинь її хоть на старі[с]ть.
Хоть на чужім полі
На безлюдді! Не покинеш,
Поведеш до краю,
До самої домовини,
Сама й похоравеш.

В селі не бачили, й не чули,
Де вона поділась.
Думали, на пожарищі .
Небога згоріла.

Стоїть село. Невесело
На горі палати
Почорніли. Князь хиріє,
Нездужає встати,
А підвести нема кому,
Ніхто й не загляне
До грішного болящого
В будинки погані.
Люди трохи очуняли,
Господа благають,
Щоб княжна до їх вернулась.
А її немає
І не буде вже святої...
Де ж вона поділась?
У Києві пресвятому
В черниці постриглась.

Родилась на світ жить, любить,
Сіять Господньою красою,
Витать над грішними святою
І всякому добро творить,
А сталося ось як. У черницях
Занапастилося добро...

Блукаючи по Україні,
Прибивсь якось я в Чигирин
І в монастир отой дівочий,
Що за пісками на болоті
У лозах самотний стоїть.
Отам мені і розказала
Стара черниця новину,
Що в монастир до їх зайшла
Княжна якась ізза Дніпра
Позаторік. Одпочивала,
Та й Богу душу оддала...
Вона була ще молодою
І прехорошая собою.

[1847. Орська кріпость]. —
[Нижній Новгород]. 24. II. 1858.

Сонце заходить, гори
чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,

[1847. Орська кріпость].

Мені тринадцятий минало.
Я пас ягната за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чогось було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога.....
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу... І не знаю,
Чого маленькому мені
Тойді так приязно молилось,
Чого так весело було?
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло, не пекло!
Та недовго сонце гріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, дивлюся:

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало

Мое... лані, гаї, сади!..
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Бридня!.. а й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить,

Чому Господь не дав дожити..
Малого віку у тім раю!
Умер би орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і [Бога] не прокляв!..

[1847. Орська кріпость].

* *
*

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені не весело було
Й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу
Та люте панство проклинав.
І згадував літа лихії,
Погані, давні літа,
Тойді повісили Христа,
Й тепер не втік би син Марії!
Нігде не весело мені,

Та мабуть, весело й не буде
І на Украй[ні], добрі люди;
Отже такі й на чужині.
Хотілося б... та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого,
Або хоч крихотку землі
Ізза Дніпра мого святого
Святії вітри принесли,
Та й більш нічого. Так то, люди,
Хотілося б... Та що й гадать...
Нащо вже й Бога турбуваць,
Коли по-нашому не буде.

[1847. Орська кріпость].

СОН.

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека.
З Переяслава старого,
З Виблої могили,
Ще старішої... мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.
Іду я тихою ходою,
Дивлюсь — аж он передо мною,
Неначе діва виринають,
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють,
А далі сивий наш козак
Дніпро з лугами виграє.

А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом.
Давно стоїть, виглядає
Запорожця з Лугу...
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу.
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позирає
На світ, з домовини.
Може, чаєш оновлення?
Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим...
Нащо здалась козацькая
Великая слава?!..

І Трахтемирів геть горою
 Нечепурні свої хатки
 Розкидав з долею лихою,
 Мов п'яний старець торбинки.
 А он старе Монастирище,
 Колись козацьке село,
 Чи те воно тойді було?..
 Та все пішло ц[арям] на грище:
 І Запор[о]жжя, і село...
 І монастир святий, скарбниця, —
 Все, все неситі рознесли!..
 А ви? ви, гори, оддали!..
 Бодай ніколи не дивиться
 На вас, прокляті! Ні, ні...
 Не ви прокляті... а гетьмани,
 Усобники, ляхи погані!..
 Простіть, високіі, мені!
 Високіі! і голубіі!
 Найкращі в світі! найсвятіі!
 Простіть!.. Я Богу помолюсь...
 Я так її, я так люблю
 Мою Україну убогу,
 Що проклену святого Бога,
 За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
 На кручі, ніби сирота
 Прийшла топитися... в глибокім,
 В Дніпрі широкому... отак
 Стоїть одним-одна хатина...
 З хатини видно Україну
 І всю Гетьманщину кругом.
 Під хатою дідусь сивенький
 Сидить, а сонечко низенько
 Уже спустилось над Дніпром.
 Сидить, і дивиться, і дума,
 А сльози капають... «Гай! гай!.. —
 Старий промовив: — недоуми!
 Занапастили Божий рай!..

Гетьманщина!..» І думнее
 Чоло похмаріло...
 Мабуть, щось тяжке, тяжке
 Вимовить хотілось?
 Та не вимовив.....

«Блукав я по світу чимало,
 Носив і свиту і жупан...

Нащо вже лихо за Уралом
 Отим киргизам, отже й там,
 Йй же Богу, краще жити,
 Ніж нам на Україні.
 А може, тим, що киргизи
 Ще не християни?..
 Наробив Ти, Христе, лиха!
 А переіначив?!
 Людей Божих?! — Котилися
 І наші козаці
 Дурні голови, за правду,
 За віру Христову,
 Упивались і чужої
 І своєї крові!..
 А получчали?.. ба де то!
 Ще гіршими стали,
 Без ножа і автодафе
 Людей закували,
 Та й мордують... Ой, ой, пани,
 Пани християни!..»

Затих мій сивий, битий тугою,
 Поник старою буй-головою.
 Вечірнє сонечко гай. золотило,
 Дніпро і поле золотом крило,
 Собор Мазепин сяє, біліє,
 Батька Богдана могила мріє,
 Київським шляхом верби похили
 Требратні давні могили вкрили.
 З Трубайлом Альта меж осокою
 Зійшлись, з'єднались, мов брат
 з сестрою.

І все те, все те радує очі,
 А серце плаче, глянуть не хоче!

Попрощалось ясне сонце
 З чорною землею,
 Виступає круглий місяць
 З сестрою зорею,
 Виступають ізза хмари,
 Хмари звеселіли...
 А старий мій подивився,
 Сльози покотились...
 «Молюсь Тобі, Боже милий,
 Господи великий!
 Що не дав мені загинуть,
 Небесний Владико.
 Що дав мені добру силу

Пересилить горе
І привів мене, старого,
На сі святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе восхвалити,
І Твоєю красою
Серце веселити...
І поховать побитее
Гріхами людськими
На горах оцих високих,
І витать над ними...»
Утер сльози нехолодні,
Хоч не молодії...
І згадував літа свої
Давнії, благії...

Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось,
Які моря перепливав!..
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв;
І все то, все то в Україні!..

І усміхнувся сивий дід...
Бо, може, нігде правди діть,
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались,
Покинула самого жить,
В хатині віку доживати!..
Старий мій знову зажурився,
Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати.
А місяць хмарою повивсь.

Отакий то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, колинебудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті.
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!..

[1847. Орська кріпость].

ІРЖАВЕЦЬ.

Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали б, якби були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана еднали.
Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх Прилуцький
Полковник поганий!..

Не плакала б Матер Божя
В Криму за Україну.
Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матер Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе-Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару.
Опанував запорожцем
Поганий татарин.
Хоч позволив хан на пісках
Новим кошом стати,
Та наказав запорожцям
Церкву будувати.

У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою!
Мій краю прекрасний, розкішний,
багатий!

Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якогонебудь одного магната -
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж Йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?

Розказали кобзарі нам
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття...
Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали —
Про все розказали.
Що ж діялось по Шведчині!
То й вони злякались,
Оніміли з переляку,
Сліпі небораки.
Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули,

Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати.
Як діточки на Орелі
Лінію копали
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що канає Гетьманщина,
Неповинно гине.
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали.
Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божа
Сльозами святими.
Заплакала Милосерда,
Неначе за Сином.
І Бог зглянувсь на ті сльози,
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

[1847. Орська кріпость]. —
14 березня [1858. Москва].

* *
*

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами,
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата.

Пишалася синами мати,
Синами вольними... росли,
Росли сини і веселили
Старії скорбнії літа...
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили

Широке море сльоз і крові,
А сирот іменем Христовим
Замордували, розп'яли...

Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава.
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: «Te Deum! алилуя!..»

Отак то, ляше, друже брате.
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Возобновим наш тихий рай.

[1847. Орська кріпость].
14 березня [1858. Москва].

ЧЕРНЕЦЬ.

У Києві на Подолі
Було колись... і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

У Києві на Подолі
Братерська наша воля
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Аksamитом шляхи стеле,
А єдвабном застилає,
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють.
Як ту воду, цебром-відром
Вино розливають.
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
А музика реве, грає,
Людей звеселяє.
А із Братства те бур[с]ацтво
Мовчки виглядає.
Нема голій школі волі,
А то б догодила...

Кого ж то там з музикою
Люди обступили?

В червоних штанях аксамитних
Матнею улицю мете,
Іде козак. — Ох літа, літа!
Що ви творите? — На тотеж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява! Отак!
Та ще й приспівує козак:

— По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так.
Якби таки молодиці
Посіяти мак, мак.
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам.
А вже ж тії закаблуки
Набралися лиха й муки!
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам! —

Аж до Межигірського Спаса
Потанцював сивий.
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: — Пугу! пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу! —
Свята брама одчинилась,

Козака впустили,
І знов брама зачинилась
Навік зачинилась
Козакові. Хто ж цей сивий
Попрошався з світом?
Семен Палій, запорожець,
Лихом недобитий.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить.
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить на пригорі,
Та хоч пожуритись.
Іде чернець Дзвонкову
У яр воду пити,
Та згадує, як то тяжко
Було жити в світі.
Іде чернець у келію
Меж стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії.
Бере письмо святе в руки,
Голосно читає...
А думкою чернець старий
Далеко літає.

І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,

Братерство славне ожива.
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика, танці і Бердичів.
Кайдани брязкають... Москва,
Борі, снігі і Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози... Бий поклони!
І плоть старечу усмиряй.
Святе писаніє читай,
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай.
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило.
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Фастовщину.
Загине все, ти сам загинеш.
І не згадають, щоб ти знав...

І старець тяжко заривав,
Читав писаніє покинув.
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
— Для чого я на світ родився,
Свою Україну любив? —

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав.

[1847. Орська кріпость].
[Москва 1858].

* *
*

Один у другого питаєм:
— Нащо нас мати привела?
Чи для добра? чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм? —
І, не дознавшись, умираєм.
А покидаємо діла.

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
Бодай ті діти не росли,
Тебе, святого, не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на Тебе понесли.

[1847. Орська кріпость].

* *
*

Самому чудно. А де ж
дітись?
Що діяти і що почать?

Людей і долю проклинають
Не варт, їйбогу. Як же жити
На чужині на самоті?

І що робити взаперті?
Якби кайдани перегризти,
То гриз потроху б. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,

Щоб перегризти. Горе нам!
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом.

[1847. Орська кріпость].

* *
*

Ой стрічечка до стрічечки,
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю,
У неділю погуляю.

Дивуйтеся, парубки,
Запорозькі козаки.

Ой плахотка-червчаточка,
Дивуйтеся, дівчаточка.

Ой дивуйтеся, лицайтеся,
А з іншими вінчайтеся,
Подавані рушники...
Отаке-то, козаки!

[1847. Орська кріпость].

ХУСТИНА.

Чи то на те Божя воля?
Чи така їй доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборак як голуб з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки.
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися... З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На кроваве залицання.

Випровожала; коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю — шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино, хустиночко!
Мережана, шита.
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася.
Квічалася, прибиралась,
Що день Божий сподівалась.
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали.
В поход у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину.
Випровожала сестра свого брата,
А сірому сиротина

Мина літо, мина й друге,
А на третє линуць
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха —

Не дивися, безталанна —
Везуть тобі лихо.
Везуть труну мальовану,
Китайкою крыту.
А за нею з старшиною
Іде в чорній свиті
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі.
За ним ідуть есаули
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:

Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали...
А на зброї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,
Розбиті копита...
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

[1847. Орська кріпость].

Нижній Новгород, 1858. Марта 8.

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ.

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду п'ятака —
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу.
Та й списую Сковороду
Або «Три царі со дари».
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую та плачу.

І довелось знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні.
І тяжко плакати. І не знаю,
За що мене Господь карає?
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелось,
У школі дурня й поховують.
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак Господь мене карає.

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче!
Як канаю я в неволі,
Як я нужу світом.

Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток,
Научай їх, щоб не вчились
Змалку віршувати.
Коли ж яке поквাপиться,
То нищечком, брате,
Нехай собі у куточку
І віршує й плаче
Тихесенько, що[б] Бог не чув,
Щоб і ти не бачив.
Щоб не довелось, брате,
І йому каратись,
Як я тепер у неволі
Караюся, брате.

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Таліами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.
І болящеє, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться
І полине голубкою
Понад чужим полем,
І я ніби оживаю
На полі, на волі.
І на гору високу
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.

І там степи, і тут степи,
Та тут не такі,
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.

А тут бур'ян, піски, тали...
І хоч би на сміх де могила
О давнім давні говорила.
Неначе люди не жили.
Од споконвіку і донині.
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її найшли.
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили,
Всього наробимо колись!
О доле моя! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи, може, крий Боже,
Тут і загину.
І почорніє червоне поле...
— Айда в казарми! Айда в неволю! —
Неначе крикне хто надо мною.
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.

Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую.

А понеділок?... Друже-брате!
Ще прийде ніч в смердячу хату,
Ще придуть думи. Розіб'ють
На стократ серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть.
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть.
І я кровавими сльозами
Нераз постелю омочу.

Перелічу і дні і літа.
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі.

Неначе по лісу ходив!
А малась воля, малась сила,
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упиалась
Та до Миколи заблудила...
Та й упиваться зареклась.
Не допоможе милий Боже,
Як то кажуть люди.
Буде каяння на світі,
Вороття не буде.

Благаю Бога, щоб світало,
Мов волі, світу сонця жду.
Цвіркун замовкне; зорю б'ють.
Благаю Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати.
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Минають літа молодії,
Минула доля, а надія
В неволі знову за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.
А, може, ще добро побачу?
А, може, лихо переплачу?
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь.
І, може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій. Боюсь!
Боюся сам себе спитати,
Чи се коли сподіється?
Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе.
А іноді так буває,
Що й сльози нестане;
І благав би я о смерті...
Так ти, і Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І надія, брате,
Не дає мені Бога
О смерті благати.

[1847. Орська кріпость].
[Москва 1858] 16 Марта.

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ.

Я. КУХАРЕНКУ.

— Не варт, їйбогу, жить на світі!..
— То йди топись! — А жінка! діти?
— Ото ж то, бачиш, не бреш!
А сядь лишень та напиши
Оцю бувальщину... То, може,
Інако скажете, небоже.

Пиши отак: Було
Село —
Та щоб не лізти на чужину,
Пиши — у нас на Україні.
А в тім селі вдова жила,
А у вдови дочка була
І син семиліток.
Добро, мавши діток
У розкоші, — хвалиш Бога...
А вдові убогій,
Мабуть, не до Його,
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала;
Думала — в черниці
Або йти топиться,
Та жаль маленьких діток стало!
Звичайне, мати, що й казати!
Та може, снився таки й зять,
Бо вже Катруся підростала.
Чи вже ж їй вік продівувать,
Зносити брівоньки нізачо?..
Ні, дівонька вона не та! —
Таки ж у тім селі трудящий
(Бо всюди сироти ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина!
То сьак, то так
Придбав сірома грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та ні відсіль і ні відтіль
На ту сирітську копійчину
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб, за сіль
І за науку добрим людям,
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!

Не торгувались з старостами
(Як те буває між панам),
Не торгувавсь і панотець
Усім на диво та на чудо!
За три копи звінчав у будень...

Просохли очі у вдови.
Отак то, друже мій, живи,
То й весело на світі буде.
І буде варт на світі жить,
Як матимеш кого любить.
Хоть кажуть от ще що, небоже:
Себе люби, то й Бог допоможе.
А доведеться умирать?
Здихать над грішми? Ні, небоже!
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток;
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й зароблять.

1.

Одружились небожата.
Дивувались люди,
Як то вони, ті сироти,
Жить на світі будуть?
Минає рік, минув другий,
Знову дивувались,
Де в тих сиріт безталанних
Добро тее бралось?
І в коморі, і на дворі,
На току й на ниві,
І діточки, як квіточки,
Й самі чорнобриві,
У жупанах похожають,
Старців закликають
На обіди, а багаті —
То й так не минають.
Не минали, себелюби,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували!
«Коли гние, то спродали б,
Аджеж у їх діти!..»

Ось слухай же, що то роблять
Заздрощі на світі,
І ненатля голодная.
Ходили, ходили,
Поки вночі, жалкуючи,
Хату запалили!

Нехай би вже були непевні
Які вельможі просвіщенні:
То і не жаль було б; чи так?
А то сірісінький сіряк
Отак лютує. — Тяжко, брате,
Людей на старість розпізнати.

А ще гірше ззамо[ло]ду
Гадину кохати.
Очарує зміїними
Карими очима...
А пек тобі, забув, дурню,
Що смерть за плечима.

До стебл'я все погоріло,
І діти згоріли,
А сусіди і багаті
І вбогі, раділи.
Багатії, бач, раділи,
Що багатше стали,
А вбогії тому раді,
Що з ними зрівнялись!
Посходились жалкувати,
Жалю завдавати.
«Шкода, шкода! Якби знаття,
Копійчину б дбати,
То все б таки не так воно...
А що пак, Максиме!
(Бо його Максимом звали)
Попродай скотину
Та ходи до мене в найми,
Що буде, те й буде.
Будем знов чумакувати,
Поки вийдем в люди,
А там знову...» Подякував
Максим за пораду.
«Побачу ще, як там буде;
Коли не дам ладу,
То тойді вже, певне, треба
Іти в найми знову...
Де то моя Катерина,
Моя чорноброва!...
Вона мене все радила,

І тепер порадить!..»
• Та остання ся рада
Навіки завадить.
Воли твої і корови
Разом поздихали,
А Катруся з москалями
Десь помандрувала!

Тепер отак пиши, небоже:
Максим подумав, пожурився;
А потім Богу помолився,
Промовив двічі: — Боже! Боже! —
Та й більш нічого.

Од цариці
Прийшов указ лоби голить.
«Не дав вдовиці утопиться,
Не дам же й з торбою ходити», —
Сказав Максим, і ґрунт покинув,
Бо вдовиного, бачиш, сина
В прийом громада повезла.
Такі то темні діла
Творяться нишком на сім світі!
А вас, письменних, треба б бити,
Щоб не кричали: «Ах! аллах!
Не варт, не варт на світі жити!»
А чом пак темні не кричать?

2.

Хіба ж живуть вони? і знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов...

1.

...Що? що? недочуваю...

2.

Вони, кажу вам, прозябають,
Або, по-вашому, ростуть,
Як та капуста на городі.

1.

Отак, по-вашому!.. Ну, годі ж,
Нехай собі і не живуть...
А все скажу таки: як хочеш,
А ви їм жить не даєте,
Бо ви для себе живете,
Заплющивши письменні очі.

2.

Отже як будем так писать,
То ми й до вечора не кончим.
Ну, де той безталанний зять?

Вернувсь вдовіченко додому,
А зять пішов у москалі.
Не жаль було його нікому,
Та ще й сміялись у селі!

Отже, далєбі, не знаю,
Чи вона верталась,
Катерина, до матері,
Чи так і пропала?
Була чутка, що стрижену
В Умані водили
По улицях — украла щось...
Потім утопилась.
Та все то те, — знаєш, люди
Втоплять і задушать!
А може, то така правда,
Як на вербі груші.
Знаю тільки, що про неї
І пісню проклали.
Я чув тойді, на досвітках
Дівчата співали:
«Шелесь, шелесь по дубині,
Шапки хлопці погубили,
Тільки наймит не згубив,
Удовівну полюбив...»

Соромітна... нехай їй лихо!
Минали літа тихо, тихо, —
Отак пиши, — і за гріхи
Карались Господом ляхи,
І пугав Пугач над Уралом.
Пііти в одах вихваляли
Войну й царицю. — Тільки ми
Сиділи нишком, слава Богу.

Після великої зими
Вернувся і Максим безногий:
В поході, каже, загубив.
Та срібний хрестик заробив!

— Чого він придибав? Нема в його хати,
Ні сестри, ні брата, нікого нема.
Чого ж він приплентав? — А хто його
зна!

Чи чув ти, що кажуть: легше умирати
Хоч на пожарині в сво[ї]й стороні,
Ніж в чужій в палатах. Чи чув ти? —
Ба ні.

Ей, дядечку, швидше будемо писати,
Бо хочеться спати і вам і мені.

Зажурились москаль-каліка:
Де йому подітись?
Вдовиченко в пікінерах,
Вдова на тім світі!
До кого ж він прихилиться?
Де перезимує?
Уже осінь, незабаром
Зима залютує.
Нема й[о]му в світі долі,
Полинула в поле!..
Попросився зимувати
До дяка у школу.
Бо таки й письма, спасибі,
Москалі навчили,
І в косі був, бо й москалі
Тойді, бач, носили
Сиві коси з кучерями
Усі до одного,
І борошном посипали,
Бог їх зна для чого!
Максим таки як письменний,
Було, помагає
І на клиросі дякові
І псалтир читає
Над покойними. Й хавтури
З школярами нєсиль,
А в Пилипівку, сірома,
Христа ради просить!

Нічого: знай, своє пиши,
Та перед людьми не брешу.
Хоч би тобі лихе слово
Почув хто од його.
«І талан і безталання —
Все, каже, од Бога».
Ані охне, ні заплаче,
Неначе дитина.
І собаки не кусали
Москаля Максима.
А в неділю або в свято,
Мов причепуриться,
Шкандибає на вдовину

Пустку подивиться.
 Сяде собі у садочку...
 І вдову згадає
 І за її грішну душу
 Псалтир прочитає.
 Катерину о здоров'ї
 Тихенько пом'яне!
 Утрé сльози — все од Бога —
 Й веселенький стане.
 А в Петрівку і Спасівку
 Не спочине в школі,
 Бере заступ і лопату,
 Шкан[ди]бає в поле.
 І край шляху при долині —
 Отже не вгадаєш,
 Що каліка виробляє? —
 Криницю копає!
 Та й викопав. На те літо
 Криницю святили,
 На сáмого Маковія,
 І дуб посадили
 На прикмету проїзжачим;
 А на друге літо
 Москаля вже неживого

Найшли в балці діти,
 Коло самої криниці —
 Вийшов подивиться
 Останній раз, сіромаха,
 На свою криницю.
 Громадою при долині
 Його поховали
 І долину і криницю
 На пам'ять назвали
 Москалевою. На Спаса
 Або Маковія
 І досі там воду святять.
 І дуб зеленіє.
 Хто йде, їде — не минають
 Зеленого дуба,
 В холодочку посідають,
 Та тихо та любо,
 П'ючи воду погожую,
 Згадують Максима...

Отак живіть, недоуки,
 То й жить не остине.

[1847. Орська кріпость].

* *
 *

То так і я тепер пишу:
 Папір тільки, чорнило трачу...
 А перш! їйбогу, не брешу!
 Згадаю що чи що набачу,
 То так утну, що аж заплачу,
 І ніби сам перелечу
 Хоч на годину на Україну,
 На неї гляну, подивлюсь,
 І, мов добро кому зроблю,
 Так любо серце одпочине.
 Якби сказать, що не люблю,

Привикне, кажуть, собака за вовом
 бігти, то біжить і за саньми.

Що я Україну забуваю
 Або лукавих проклинаю
 За те, що я тепер тер[п]лю, —
 Їйбогу, братія, прощаю,
 І Милосердому молюсь,
 Щоб ви лихим чим не згадали;
 Хоч я вам кривди не робив,
 Та все таки меж вами жив,
 То, може, дещо і осталось.

[1847. Орська кріпость].

* *
 *

А нумо знову віршувать.
 Звичайне, нишком. Нумо знову,
 Поки новинка на основі,
 Старинку Божу лицювать.
 А сиріч... як би вам сказать,

Щоб не збрехавши... Нумо знову
 Людей і долю проклинать.
 Людей за те, щоб нас знали
 Та нас шанували.
 Долю за те, щоб не спала

Та нас доглядала.
А то бач, що наробила,
Кинула малого
На розпутті, та й байдуже,
А воно, убоге,
Молодее, сивоусе, —
Звичайне, дитина —
І подибало тихенько
Попід чужим тином
Аж за Урал. Опинилось
В пустині, в неволі...

Як же тебе не проклинати,
Лукавая доле?
Не проклену ж тебе, доле,
А буду ховатись
За валами. Та нищечком
Буду віршувати,
Нудить світом, сподіватись
У гості в неволю
Ізза Дніпра широкого
Тебе, моя доле!

[Орська кріпость. 1848].

* * *

У Бога за дверми лежала
сокира.

(А Бог тойді з Петром ходив
По світу та дива творив).
А кайзак на хирю
Та на тяжке лихо
Любенько та тихо
І вкрав ту сокиру.
Та й потяг по дрóва
В зелену діброву;
Древину вибравши, та й цюк!
Як вирветься сокира з рук —
Пішла по лісу косовиця,
Аж страх, аж жаль було дивиться.
Дуби і всякі деревá
Великолітні — мов трава
В покоси стелеться, а з яру
Встає по́жар, і диму хмара
Святее сонце покрива.
І стала тьма, і од Уралу
Та до Тингиза, до Аралу¹⁾
Кипіла в озерах вода.
Палають села, города,
Ридають люди, виють звірі
І за Тоболом у Сибірі
В снігах ховаються. Сім літ
Сокира Божа ліс стинала,
І пожарище не вгасало.
І мер[к] за димом Божий світ

На восьме літо у неділю,
Неначе ляля в льолі білій,
Святеє сонечко зійшло.
Пустиня циганом чорніла:
Де город був або село —
І головня уже не тліла,
І попіл вітром рознесло,
Билини навіть не осталось;
Тільки одним-одно хиталось
Зелене дерево в степу.
Червоніє по пустині
Червона глина та печина,
Бур'ян колючий та будяк,
Та інде тирса з осокою
В ярú чорніє під горою,
Та дикий інколи кайзак
Тихенько виїде на гору
На тім захилім верблюді.
Непевне діється тойді:
Мов степ до Бога заговорить,
Верблюд заплаче, і кайзак
Понурить голову і гляне
На степ і на Кара-бута^{к, 2)}
Сингич-ага^{ч 3)} ка[й]зак вспом'яне,
Тихенько спуститься з гори,
І згине в глиняній пустині...

Одним-єдине при долині,
В степу край дороги,

¹⁾ Аральське море (Прим. Шевченка).

²⁾ Невеличка річка (Прим. Шевченка).

³⁾ Одно дерево (Прым. Шевченка).

Стоїть дерево високе,
Покинуте Богом.
Покинуте сокирою,
Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзаки не минають

Дерева святого,
На долину заїзжають,
Дивуються з його,
І моляться, і жертвами
Дерево благають,
Щоб парості розпустило
У їх біднім краї.

[Орська кріпость. 1848].

ВАРНАК.

Тиняючи на чужині
Понад Елеком, стрів я діда
Вельми старого. Наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали,
І розмовляли, сповідались
Один другому. — Довгий вік! —
Старий промовив. — Все од Бога!
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіє чоловік!
Я сам, як бачиш, марне, все,
Я сам занівечив свій вік,
І ні на кого не жалкую,
І ні у кого не прошу я,
Нічого не прошу. Отак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині
В неволі. — І старий варнак
Заплакав нишком. Сивий брате!
Поки живе надія в хаті,
Нехай живе, не виганяй.

Нехай пустку нетоплену
Іноді нагріє.
І потечуть з очей старих
Сльози молодії,
І умітее сльозами
Серце одпочине
І полине із чужини
На свою країну.

— Багато дечого не стало, —
Сказав старий. — Води чимало
Із Ікви в [...] утекло...
Над Іквою було село,
У тім селі на безталання
Та на погибель виріс я.
Лихая доленька моя!..
У нашої старої пані
Малії паничі були;
Таки однолітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку. Росли,
Росли панята, виростали,
Як ті щенята. Покусали
Не одного мене малі.
Отож і вчити почали
Письму панят. На безголов'я
І я учуся. Слізьми! Кров'ю!
Письмо те полилося... Нас!
Дешевших панської собаки,
Письму учить?!
Молитись Богу
Та за ралом спотикатись,
А більше нічого
Не повинен знать невольник,
Така його доля.
Отож і вивчився я, виріс,
Прошу собі волі, —
Не дає. І в москалі,
Проклята, не голить.
Що тут на світі робити?
Пішов я до рала...
А паничів у гвардію
Поопреділяла...

Година тяжкая настала!
Настали тяжкії літа!
Отож працюю я за ралом.
Я був убогий сирота.
А у сусіда виростала
У наймах дівчина. І я...
О доле! Доленько моя!
О Боже мій! О мій єдиний!
Воно тойді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о Боже наш великий!
Отож вона мені на лихо
Та на погибель підросла.
Не довелось і надивитись,
А я вже думав одружитись,
І веселитися, і жить,
Людей і Господа хвалить...
А довелося...

Накупили
І краму й пива наварили,
Не довелося тільки пить.
Старої пані бахур сивий
Окрав той крам. Розлив те пиво,
Пустив покриткою... Дарма.
Минуло, годі!.. недоладу
Тепер і згадувать. Нема,
Нема, минулося, пропало...
Покинув ниву я і рало,
Покинув хату і город, —
Усе покинув. Чорт нарадив.
Пішов я в писарі в громаду.
То сьак, то так минає год.
Пишу собі, з людьми братаюсь
Та добрих хлопців добираю.
Минув і другий. Паничі
На третє літо поз'їзжались,
Уже засватані. Жили
В дворі, гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебирали,
Звичайне, паничі. Ждемо,
І ми ждемо то[го] весілля.
Отож у Клечальну Неділю
Іх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі.
Вони ляхи були. Ніколи
Нічого кращого сам Бог

Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були...
Заграла весело музика...
Іх із костьола повели
В возобновленні покої.
А ми й зострі[ли] їх і всіх —
Княжат, панят і молодих —
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося. Не втік
Ніже єдиний католик,
Всі полягли, мов поросята
В багні смердячому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати
Нової хати і найшли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких. Всюди хата.
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.
Мене госпóдарем обрали.
Сім'я моя щодень росла
І вже до сотні доростала.
Мов поросяча, кров лилась,
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла,
А різав так. І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три годи я з ножами,
Неначе п'яний той різник.
До сльоз, до крови, до пожару,
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Та й пустиш в степ —
Всього, всього тойді бувало,
І все докучило мені...

Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити.
Думав сам себе зарізать,
Щоб не нудить світом.
І зарізав би, та диво,
Диво дивне сталось
Надо мною, недолюдом...
Вже на світ займалось,

Вийшо[в] я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізаться. Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію.
Тихо задзвонили
У Києві, мов на небі...
О Боже мій милий!

Який дивний Ти. Я плакав,
До полудня плакав.
Та так мені любо стало:
І малого знаку
Нудьги тії не осталосьь,
Мов переродився...
Подивився кругом себе
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда — суда людського
У людей просити. —

[Орська кріпость. 1848].
[С.-Петербург(?) 1858].

* *
*

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле;
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волі.
Пішо[в] би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому,

Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу,
Там би я... Та шкода й гадки —
Не буде нічого.
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію.

[Орська кріпость. 1848].

* *
*

Та не дай, Господи, нікому,
Як мені тепер, старому,
У неволі пропадати,
Марне літа коротати.

Ой піду я степом-лугом
Та розважу свою тугу.
— Не йди, кажуть, з цієї хати
Не пускають погуляти.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Старенько сестро
Аполлона,
Якби ви часом хоч на час
Придигали таки до нас
Та, як бувало во дні они,
Возвисили б свій божий глас
До оди пишно-чепурної,
Та й заходилися б обоє
Царів абощо воспівать.
Бо як по правді вам сказать,

То дуже вже й мені самому
Обридли тії мужики,
Та паничі, та покритки.
Хотілося б зогнать оскому
На коронованих главах,
На тих помазанниках Божих...
Так що ж, не втну, а як поможеш
Та як покажеш, як тих птах
Скубуть і патрають, то, може,
І ми б подержали в руках

Святопомазану чуприну.
Покиньте ж свій святий Парнас,
Придибайте хоч на годину
Та хоч старенький божий глас
Возвисьте, дядино. Та ладом,
Та добрим складом хоть на час,
Хоть на голиночку у нас
Ту вінценосную громаду
Покажем спереду і ззаду
Незрячим людям. В добрий час
Заходимось, моя порадо.

I.

Не видно нікого в Іерусалимі,
Врата на запорі, неначе чума
В Давидовім ґраді, Господом
хранимим,
Засіла на стогнах. Ні, чуми нема;
А гірша лихая та люта година
Покрила Ізраїль: царева війна!

Цареві князі, і всі сили,
І отроки, і весь народ,
Замкнувши в городі кивот,
У поле вийшли, худосилі,
У полі бились, сиротили
Маленьких діточок своїх.
А в городі младиє вдови
В своїх світлицях, чорноброві,
Запершись, плачуть, на малих
Дітей взираючи. Пророка,
Свого неситого царя,
Кленуть Давида сподаря.
А він собі, узявшись в боки,
По кровлі кедрових палат
В червленій ризі помагає,
Та, мов котюга, позирає
На сало, на зелений сад
Сусіди Гурія. А в саді,
В своїм веселім вертограді,
Вірсавія купалася,
Мов у раї Єва,
Подружжє Гурієво,
Рабиня царева.
Купалася собі з Богом,
Лоно біле мила,

І царя свого святого
У дурні пошила.

Надвбрі вже смеркло, і тьмою повитий,
Дрімає, сумує Іерусалим.
В кедрових палатах, мов несамовитий,
Давид помагає і, о цар неситий,
Сам собі говорить: — Я... Ми поведем!

Я цар над Божієм народом!
І сам я бог в моїй землі!
Я все!.. — А трохи згодом
Раби вечерю принесли
І кінву доброго сикеру...
І цар сказав, щоб на вечерю
Раби — рабиню привели,
Таки Вірсавію. Нівроку
До Божого царя-пророка
Сама Вірсавія прийшла,
І повечеряла, й сикеру
З пророком випила, й пішла
Спочити трохи по вечері
З своїм царем. І Гурій спав.
Йому, сердешному, й не снилось,
Що дома нищечком робилось,
Що з дому цар його украв
Не золото, не сrebro,
А луччєє його добро,
Його Вірсавію — украв.
А щоб не знав він ті[ї] шкоди,
То цар убив його, та й годі.
А потім цар перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалмом старого Анафана...
І знов веселий, знову п'яний
Коло рабині заходивсь.

II.

Давид, святий пророк і цар,
Не дуже був благочестивий.
Була дочка в його Фамар
І син Амон. І се не диво.
Бувають діти і в святих,
Та не такі, як у простих,
А ось які. Амон щасливий,
Вродливий пєрвенець й[ого],
Лежить, нездужає чогось.
Давид стенає та ридає,

Багрянну ризу роздирає
І сипле попіл на голову.
— Без тебе я не поживу
І дня єдиного, мій сину,
Моя найкраща дитино!
Без тебе сонця не узрю,
Без тебе я умру! умру! —
І йде, ридаючи, до сина.
Аж тюпає, немов біжить.
А той, бугай собі здоровий,
У храмині своїй кедровій
Лежить, аж стогне, та лежить.
Кепкує з дурня. Аж голосить,
Аж плаче, бідний, батька просить,
Щоб та Фамар сестра прийшла.
— Драгий мій отче і мій царю!
Вели сестрі моїй Фамарі,
Щоб коржика мені спекла,
Та щоб сама і принесла,
То я, вкусив його, возстану
З одра недуги. — Вранці-рано
Фамар спекла і принесла
Опріснок братові. За руку
Амон бере її, веде
У темну храмину, кладе
Сестру на ліжко. Ламле руки,
Сестра ридає. І, рвучись,
Кричить до брата: — Схаменись,
Амоне, брате мій лукавий!
Єдиний брате мій! Я! Я!
Сестра єдина твоя!
Де дінусь я, де діну славу,
І гріх, і стид? Тебе самого
І Бог і люди прокленуть!.. —
Не допомогло таки нічого.
Отак царевичі живуть,
Пустуючи на світі.
Дивітесь, людські діти.

III.

І поживе Давид на світі
Не малі літа,
Одрах старий, і покривали
Многими ризами його,
А все таки не нагрівали
Котюгу блудного свого.
От отроки й доміркувались

(Натуру вовчу добре знали),
То, щоб нагріть його, взяли
Царевен паче красотою,
Дівчат старому навели.
Да гріють кров'ю молодою
Свого царя. І розійшлись,
Замкнувши двері за собою.

Облизавсь старий котюга,
І розпустив слини,
І пазурі простягає
До Самантянини,
Бо була собі на лихо
Найкраща меж ними,
Меж дівчатами; мов крин той
Сельний при долині —
Меж цвітами. Отож вона
І гріла собою
Царя свого, а дівчата
Грались меж собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю,
Знаю тільки, що цар грівся
І... і не позна ю.

IV.

По двору тихо похожає
Старий веселий Рогволод.
Дружина, отроки, народ
Кругом його во златі сяють.
У князя свято, виглядає
Із Літви князя-жениха
За рушниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Лад
Огонь Рогніди розвела;
Драгим елеєм полила
І сипала вognище ладон.
Мов ті валькірії, круг неї
Танцюють, граються дівчата
І приспівують:

— Гой, голя, голя!
Новії покої
Нумо лиш квічати,
Гостей сподіватись. —

За Полоцьком, неначе хмара,
Чорніе курява. Біжать
І отроки й старі бояра
Із Литви князя зустрічати.
Сама Рогніда з Рогволодом
Пішла з дівчатами, з народом.

Не із Литви йде князь сподіваний,
Ще незнаемий, давно жаданий;
А із Києва туром-буйволом,
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со князями.

Прийшли, і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимир князь перед народом
Убив старого Рогволода,
Потя народ, княжну поя,
Отиде в волості своя,
Отиде з шумом. І росли ю,
Тую Рогніду молодую,
І прожене ю, і княжна
Блукає по світу одна,
Нічого з ворогом не вдіє.
Так отакії то святії
Оті царі. —

V.

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських.
Морока з ними, щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом їх,
Не знаєш, на яку й ступити.
Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями? Скажи,
Найкраща сестро Аполлона,
Навчи, голубко, поможи
Полазить трохи коло трона;
Намистечко, як зароблю,
Тобі к Великодню куплю.
Пострижемося ж у лакеї
Та ревносно, в новій лівреї.
Заходимось царів любить.
Шкода і оливо тупить.
Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
Нащо ж себе таки дурить?
Ходімо в селища, там люди,
А там, де люди, добре буде,
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить.

[1848. Кос-Арал].

[С.-Петербург (?) 1858].

* *
*

Добро, у кого є господар,
А в тій господі є сестра,
Чи мати добрая. — Добра,
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось.

.

І довелось колись мені
В чужій далекій стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи!

.

Ми довго в морі пропадали,
Прийшли в Дар'ю, на якор стали;
З Ватаги письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з колегою лягли
Та щось таке розмовляли.
Я думав, де б того добра,
Письмо чи матір, взять на світі.
— А в тебе єсть? — Жона, і діти,
І дом, і мати і сестра!
А письма нема...

.

[1848. Кос-Арал].

ТИТАРІВНА.

Давно се діялось колись,
Ще як борці у нас ходили
По селах та дівчат дурили,
З громади кпили, хлопців били
Та верховодили в селі, —
Як ті гусари на постої.
Ще за гетьманщини святої,
Давно се діялось колись.

—
У неділю на селі,
У оранді на, столі
Сиділи лірники та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала.
Дівчата танцювали
І парубкі... — Уже й кінець!
А нуте іншу! — Та й це добра! —
І знову ліри заревли,
І знов дівчата, мов сороки,
А парубки, узявшись в боки,
Навприсідки пішли.

.
Найкращий парубок Микита
Стоїть на лаві в сірій свиті.
Найкращий хлопець, та байстрюк,
Байстрюк собі, та ще й убогий,
Так і нікому не до його,
Стоїть собі, як той.....
Плечима стелю підпирає,
Та дивиться, і замирає,
На титарівну... А та в квітах,
Мов намальована, стоїть
Сама собі і на Микиту
Неначе глянула!.. Горить!
Горить Микита в сірій свиті!
Шеляга виймає,
І за того остатнього
Музику наймає,
І нерівню титарівну
У танець вітає! —
— Одчепися, пройдисвіте! —
І зареготалась
Титарівна, — хіба тобі
Наймичок нестало! —
Насміялась титарівна

З бідного Микити,
Насміялася при людях,
Що він в сірій свиті.
Буде тобі, титарівно!
Заплачеш, небого,
За ті сміхи!..

Де ж Микита?
В далеку дорогу
Пішов собі... З то[го] часу
Не чуть його стало...
З того часу титарівні
Щось такеє сталось!

Додому плачучи прийшла,
І спати плачучи лягла,
І не вечеряла!.. не спала,
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла! Що робить?
Сама не знає! А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть!
Марá та й годі! Титарівно!
В недобрий час з того нерівні
Ти насміялась... Стало жаль
Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душу оступила,
І ти заплакала! Чого?
Того, що тяжко полюбила
Микиту бідного того!

Диво дивнее на світі
З тим серцем буває!
Увечері цурається,
Вранці забажає!
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде... Отак тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна... Хоч у воду,
Аби до Микити...

.
Стережітесь, дівчаточка,
Сміялись з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

Як та билина засихала,
А батько, мати турбувались,
На прощу в Київ повезли.
Святими травами поїли,
І все таки не помогли!
Втоптала стежку на могилу,
Все вигл[я]дать його ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже нездужає і встать.
Так от-що сміхи нарobili!
А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли? Год за годом
Три годи минули.

На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
Що й позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік.

Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штанях,
Навприсідки вліта козак,
Та ще й приспівує отак:
«Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас добули! —
Як нас добували,
Жито розсипали
Вночі на печі...»

— Горілки! Меду! Де отаман?
Громада? Соцький? Препогане,
Мерзенне, мерзле парубоцтво,
Ходіте биться! Чи борються,
Бо я борець!.. —

Не н[е]ділю,
Не дві, не три і не чотири!
Як тій болячці, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві... Вередує,
Як той панич... І де взялось?
Таке хиренне? Все село

Проклятого не нагодує.
А він собі гуляє, п'є,
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним.
Такий хороший та багатий!
Уже й не борється ні з ким,

А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.
А титарівна зострічає,
Приспівує, примовляє:
— Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?
Той це, той, що на селі
Ти насміялася колись.

А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові годиш!
Не день, не два титарівна
В садочок ходила,
Не день, не два, як панові,
Микиті годила!
Догодилась титарівна
До самого краю,
І незчулась!
Дні минули,
Місяці минають,
Мина літо, мина осінь,
Мина сьомий місяць, осьмий,
Уже й дев'ятий настає.
Настане горенько твоє!

У титаря у садочку,
У яру, криниця
Під вербою... До криниці
Не води напиться
Ледве ходить титарівна —
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати:
Як їй діувати?
Де їй дітись од сороба,
Де їй заховатись?

Раз увечері зимою,
У одній свитині,
Іде боса титарівна

І несе дитину.
То підійде до криниці,
То знов одступає,
А з каліни, мов гадина,
Байстрюк виглядає!
Положила на цямрину
Титарівна сина
Та й побігла... А Микита
Виліз із каліни,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те!
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати! !

У неділеньку раненько
Збиралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дитя тее шукали.
Найшли; найшли твого сина,
Титарівно, в баговинні.
Ой узяли безталанну,
Закували у кайдани.
Сповідали, причащали,

Батька, матір нарікали,
Громадою осудили
І живую положили
В домовину!.. Й сина з нею!
Та й засипали землею!
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх навчали,
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько, мати.

Борця того в селі не стало;
А люди в Польщі зустрічали
Якогось панича. Питав:
— Чи жива, каже, титарівна?
Чи насміхається з нерівні?
Ото він самий! Покарав
Його Господь за гріх великий
Не смертю! — він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить
І вас, дівчаточка, дурить
Вовіки.

[1848. Кос-Арал].

* * *

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий,
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу; і пишу,
Віршую нищечком, грішу,

Бог зна колишніі случаї
В душі своїй перебираю
Та списую, щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу. Лютий злодій
Впирається таки, та й годі.

[1848. Кос-Арал].

П. С.

Не жаль на злого, коло його
І слава сторожем стоїть.
А жаль на доброго такого,
Що й славу вміє одурить.

І досі нудно, як згадаю
Готичеський с часами дом;

Село обідране кругом;
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,

І презавзятий патріот;
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
Отут він ввесь, хоч надрукуй.
Та ще в селі сво[ї]м дівчаток
Перебирає. Та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста.

Та й тільки ж то. Кругом паскуда!
Чому ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?
Чому не топчуть!! Люди, люди!
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То оддасте. Не жаль на його,
На п'яного Петра кривого.
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей!

[1848. Кос-Арал].

Г. 3.

Нема[є] гірше, як в неволі
Про волю згадувать. А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжо-молодою
І прехорошою такою,
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі. Доле! Доле!
Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене зза Дніпра,
Хоч усміхнися зза.....

І ти, моя єдина,
Встаєш ізза моря,
Зза туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії,
І передо мною,
Ніби море заступають
Широкої села
З вишневими садочками
І люди веселі.
І ті люди і село те,
Де колись, мов брата,
Привітали мене. Мати!
Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
Веселі гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто,

По-давньому, по-старому,
Од світу до світу?
А ви, мої молодії
Чорняві діти,
Веселії дівчаточка,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле!
А ти, мій покою!
Моє свято чорнобриве,
І досі меж ними
Тихо, пишно помагаєш?
І тими очима,
Аж чорними — голубими,
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято моє!
Єдине свято!
Як оступлять тебе, доле,
Діточки-дівчата
Й защебечуть по своєму
Доброму звичаю,
Може, й мене ненароком
Діточки згадають.
Може, яка і про мене
Скаже яке лихо.
Усміхнися, моє серце,
Тихесенько-тихо,
Щоб ніхто і не побачив...
Та й більше нічого.
А я, доленько, в неволі
Помолюся Богу.

[1848. Кос-Арал].

Якби зострілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якее тихее ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.
А, може б, потім нагадала,
Сказавши: — Снилось дурній. —
А я зрадів би, мое диво!
Моя ти доле чорнобрива!

Якби побачив, нагадав
Веселее та молодее
Колишне лишенько лихее.
Я зарідав би, зарідав!
І помоливсь, що не правдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Слізьми-водою розлилось
Колишнее святее диво!

[1848. Кос-Арал].

* * *

Не наче цв'яшок в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.
Давно б списать несамовиту,
Так що ж? Сказали б, що брешу,
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишу
Про їх собачії звичаї... —
Сказали б просто — дурень лає
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.
Неправда! — Ййбогу, не лаю:
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщенних християн.

І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте... Закони
Катами писані за вас,
То вам байдуже, в добри[й] час
У Київ їздите щороку
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схимника!..
Та й те сказати:
Чого я турбуюсь?
Ані злого, ні доброго
Я вже не почую.
А як, кажу, хто не чує,
То тому й байдуже. —
Прилітай же з України,
Єдиний мій друже,
Моя думо пречистая,

Вірная дружино,
Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину,
Як вона у пана злого
І за що страдала?
Та нищечком, щоб не чули,
Або не дознались. —
А то скажуть, що на шляху
Чинимо розбої,
Та ще дальше запровторять.
Пропадем обоє...

...Недавно це було.
Через село весілля йшло,
А пан з костьолу їхав,
Чи управитель, а не пан.
За вихилясами придан,
За зиком та за сміхом
Ніхто й не бачив, як проїхав
Той управитель, лях ледачий.
А він так добре бачив,
А надто молодую!..
За що пак милує Господь
Лихую твар такую,
Як цей правитель... Другий год,
Як він з німецькими плугами
Забрався голий в цей куток.
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!
Отже й нічого! — А жонатий

І має двоє діточок,
Як ангеляточок.
Дивітесь, вийшла погуляти,
Мов краля, пані молодая
З двома маленькими дітьми.
Із коча пан мій вилізає,
І посила за молодим.
А потім діточок вітає
І жінку, кралю молодую,
Аж тричі, бідную, цілує.
І, розмовляючи, пішли
Собі в покої... Незабаром
І молодого привели
(З весілля та в гусари).
Назавтра в город одвезли
Та й заголили в москалі!
Отак по нашому звичаю
Не думавши, кончають! —
А молода? мабуть, без пари
Судилось Гісподом зносить
Красу і молодість... Мов чарі,
Розсипалось та розлилось,
І знову в люди довелось
Проситись в найми? Ні, не знову:
Вона вже панна покойова,
Уже Марисею зовуть,
А не Мариною! — Найпаче
Сердешній плакати не дають,
Вона ж сховається та й плаче.
Дурна! їй шкода мужика
Та жаль святого сіряка.
А глянь лиш гарно кругом себе, —
І раю кращого не треба!
Чого ти хочеш, забажай,
Всього дадуть, та ще й багато!
— Не треба, кажеш, дайте хату! —
Цього вже лучче й не благай,
Бо це... сама здорова знаєш...
Дивися, огирем яким
Сам пан круг тебе похожає:
Уже чи добрим, чи лихим,
А будеш панською ріднею,
Хіба повісишся!.. За нею

Приходила мати
У пана просити.
Звелів не пускати,
А як прийде, бити —

Що тут їй робити?
Пішла, ридаючи, в село.
Одним-одно дитя було,
Та й те пропало.....

.

Неначе ворон той летячи
Про непогоду людям кряче,
Так я про сльози, та печаль,
Та про байстрят отих ледачих,
Хоть і нікому їх не жаль,
Розказую та плачу.
Мені їх жаль!.. Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу —
Людськеє серце пробивать,
Людськії сльози проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходити,
Святого Гіспода любити
І брата милувать...

Насилу

Прийшла додому, подивилась:
Цвіти за образом святим,
І на вікні стоять цвіти;
На стінах фарбами хрести,
Неначе добрая картина,
Понамальовані... Марина!
І все Марина, все сама!
Тільки Мариночки нема.
І ледве, ледве вийшла з хати,
Пішла на гору, на прокляті
Палати глянуть, та й пішла
Аж до палат, під тином сіла
І ніч цілісіньку сиділа
Та плакала. Уже з села
Ватажники ватагу гнали,
А мати плакала, ридала.
Уже і сонечко зійшло,
Уже й зайшло, смеркати стало —
Не йде, сердешная, в село,
Сидить під тином; проганяли,
Уже й собаками цькували —
Не йде, та й годі...
А Марина в сукні білій,
Неначе білиця,

Богу молитися та плаче,
 Замкнута в світлиці.
 Опріч пана, у світлицю
 Ніхто не вступає,
 Сам і їсти їй приносить,
 І просить, благає,
 Щоб на його подивилась,
 Щоб утерла очі...
 І дивитися не хоче,
 І їсти не хоче.
 Мордується лях поганий,
 Не зна, що й почати?
 А Марина в'яне, сохне
 У білих палатах.
 Уже й літо минулося,
 Зима вже надворі,
 А Марина сидить собі,
 Уже й не говорить
 І не плаче... отак її
 Доканав, небогу,
 Той правитель... а все таки
 Не вдіє нічого,
 Хоч заріж її, та й годі,
 Така вже вродилась.
 Раз увечері зимою
 Марина дивилась
 На ліс чорний, а зза лісу
 Червоний діжою,
 Місяць сходив... — І я колись
 Була молодую... —
 Прошептала, задумалась,
 Потім заспівала:
 «Хата на помості,
 Наїхали гості,
 Розплитали коси
 Та стрічки знімали,
 А пан просить сала,
 А чорт їсти просить.
 Гуси, гуси білі
 В ірій полетіли,
 А сірі на море!...»

 Завили пси надворі,
 Зареготалися псарі,
 А пан червоний, аж горить,
 Іде в світлицю до Марини,
 Як Кирик п'яний...
 Ніби в хаті,

На холоді сердешна мати
 Під тином, знай собі, сидить.
 Стара неначе одуріла. —
 Мороз лютує, аж скрипить,
 Луна червона побіліла,
 І сторож боязно кричить,
 Щоб злого пана не збудить.
 Аж глядь, палати зайнялися.
 Пожар! Пожар! І де взялися
 Ті люди в Бога? мов з землі
 Родилися і тут росли;
 Неначе хвилі, напливали
 Та на пожар той дивувались.
 Та й диво там таки було!
 Марина гола наголо
 Перед будинком танцювала
 У парі з матір'ю — і страх,
 З ножем окровленим в руках,
 І приспівувала.....

«Чи не це ж та кумася,
 Що підтикалася!..
 Як була я пані
 В новому жупані,
 Паничі лицялись,
 Руку цілували!...»

(До матері)

А ви до мене на весілля
 З того світу прийшли?
 Мені вже й косу розплели,
 Та пан приїхав... Гиля! Гиля!
 Чи то не гуси, то пани,
 Дивися, в ірій полетіли —
 Агу! гиля! — до сатани;
 До чорта в гості! Чуєш? Чуєш!
 У Києві всі дзвони дзвонять.
 Чи бачиш, он огонь горить,
 А пан лежить собі, читає
 І просить пити... А ти знаєш,
 Що я зарізала його?..
 Дивися, онде головою
 Стоїть на комині. Чого,
 Чого ти дивишся на неї?
 Це мати! мати! Не дивись!
 А то з'їси. Ось на, давись!

(Дає дулі і співає)

«Полюбила москаля,

Та ще й зуби вискаля!
Москалі! москалі!

Запасок навезли,

Паничі

Дукачів,

А поповичі з міста

Навезли намиста!..

Бий, дзвоне, бий,

Хмару розбий,

Нехай хмара

На татари,

А сонечко на христьяни,

Бий, дзвоне, бий!»

М а т и.

Мариночко, ходімо спать!

М а р и [н а].

Ходімо спать, бо завтра рано

До церкви підемо; поганий,

Дивися, лізе цілувать.

Ось тобі, на!..

М а т и.

Ходімо спать!

(До людей)

Хрещені люди, допоможіте!

М а р и [н а].

Беріть мене! беріть, в'яжіте,

Ведіть до пана у світлицю!

А ти чи підеш подивиться,

Якою панною Марина

У пана взаперті сидить?

І в'яне, сохне, гине, гине

Твоя єдина дитина,

Твоя Мариночка.....

(Співає)

«Ой гиля, гиля, сірії гуси,

Гиля на Дунай.

Зав'язала головоньку,

Тепер сиди та думай».

І пташкам воля, в чистім полі

І пташкам весело літать.

А я зов'янула в неволі.

(Плаче)

Хоча б намисто було взять,

Оце б повісилась... От бачиш,

Тепер і шкода... хоч топись!

Чого ж ти, мамо моя, плачеш?

Не плач, голубочко, дивись,

Це я, Мариночка твоя!

Дивися, чорная змія

По снігу лізе... Утечу,

У ірій знову полечу,

Бо я зозулею вже стала...

Чи він у гості не приходив?

Убили, мабуть, на війні?

А знаєш, снилося мені:

Удень неначе місяць сходив,

А ми гуляєм понад морем

Удвох собі. Дивлюся, збрі

Попадали неначе в воду,

Тільки осталася одна,

Одна-однісінька на небі, —

А я, неначе нависна,

В Дунаєві шукаю броду,

З байстрам розхрістана бреду.

Сміються люди надо мною,

Зовуть покриткою, дурною,

І ти смієшся, а я плачу,

Ба ні, не плачу, регочусь...

Дивися, як я полечу,

Бо я сова... — Та й замахала,

Неначе крилами, руками,

І пострибала через двір

У поле, виючи, мов звір.

Пошкандибала стара мати

Свою Марину доганяти.

Пани до одного спеклись,

Неначе добрі поросята,

Згоріли білії палати,

А люди тихо розійшлись.

Марини й матері не стало.

Уже весною, як орали,

Два трупи на полі найшли

І на могилі поховали.

[1848. Кос-Арал].

ПРОРОК.

Неначе праведних дітей,
Господь, люб'я отих людей,
Послав на землю їм пророка;
Свою любов благовіс[ти]ть!
Святу правду возвістити!
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі. Полюбили
Того пророка, скрізь ходили
За ним і сльози, знай, лили.
Навчені люди. І лукаві!

Господню святу славу
Розтлили... І чужим богам
Пожерли жертву! Омерзились!
І мужа свята... горе вам!
На стогнах каменем побили.
І праведно Господь великий,
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми покопав.
І, роде лютий і жестокий!
Вомісто кроткого пророка...
Царя вам повелів надать!

[1848. Кос-Арал]

[С.-Петербург]. 1859 року. Декабря 18.

* *
*

Меж скалами, неначе злодій,
Понад Дністром іде вночі
Козак. І дивиться йдучи
На каламутну темну воду,
Неначе ворогові в очі,
Неначе вимовити хоче:

— Дністре, вбоді каламутна,
Винеси на волю!
Або втопи принамені,
Коли така доля. —
Та й роздігся на камені,
У воду кинувся, пливе,
Аж хвиля синяя реве.
І, ревучи, на той берег
Козака виносить.
Стрепенувся сіромаха —
І голий і босий,
Та на волі, й більш нічого
У Бога не просить.
Постривай лиш: може, брате,
На чужому полі
Талану того попросиш
Та тієї долі.

Пішов собі темним яром

Та співає йдучи:

— Ой ізпід гори та ізпід кручі
Ішли можери п'ючи,

А за ними йде та чорнявая,
Та плаче-рида йдучи. —

Уже як хочете, хоч лайте,
Хоч і не лайте й не читайте —
Про мене... Я і не прошу,
Для себе, братіки, спишу,
Ще раз те оливо потрачу;
А, може, дасть Бог, і заплачу,
То й буде з мене.....

Нумо знов.

Покинув матір і господа,
Покинув жінку, жаль та й годі!
На Басарабію пішов
Оцей козак; погнало горе
До моря пити; хоч говорять:
Аби файда в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного запряжеш. —
Троха лишень, чи так?
Ще змалку з матір'ю старою
Ходив з торбами цей козак,
Отак і виріс сиротою
У наймах. Сказано, шарпак,
То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу, —
Звичайне, наймичку. А пан!..

(І неталан наш і талан,
Як кажуть люди, все од Бога)
Наглядів, клятий! панські очі!
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать!
Що тут робить? За чоловіка,
Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
Трохи не сталося отак.
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятий,
А був хазяїн.....

А жіночку свою любив —
І Господи єдиний!
Як те паня, як ту дитину,
У намистах водив!
Та знемігся неборака —
Хоч продавай хату
Та йди в найми. Отак його
Отой пан проклятий
Допік добре. А жіночка,
Мов цього й не знає,
У доброму намист[еч]ку
В садочку гуляє —
Як та краля! — Що тут робить? —
Сердега міркує:
— Покину їх та утечу.
Хто ж їх нагодує?
Хто догляне? Одна — стара,
Нездужає встати,
А другая — молодая,
Дума погуляти!
Як же його? Що діяти?
Горе моє! Горе! —
Та й пішов, торбину взявши,
За синее море!
Шукать долі. Думав прийти
Та хоч жінку взяти —
Стара мати і тут буде
Віку доживати
На господі!..

Так отак то
Трапляється в світі:
Думав жити, поживати
Та Бога хвалити,

А довелось на чужині
Тільки сльози лити!
Більш нічого. Нудно йому
На чужому полі!
Всього надбав, роботяга,
Та не придбав долі!
Талану того святого...
Світ Божий не милий.
Нудно йому на чужині,
І добро остило!
Хочеться хоч подивиться
На свій край на милий!
На високії могили!
На степи широкі!
На садочок! На жіночку!
Кралю карооку!
Та й поплив Дністром на сей бік,
Покинувши волю.
Бродягою... О Боже мій!
Якее ти, поле!
Своє поле! Яке то ти
Широке... широке...
Як та воля.....

Прийшов додому уночі.
Стогнала мати на печі,
А жінка у коморі спала
(Бо пан нездужа). Жінка встала,
Неначе п'явка та, впилась
І, мов водою, залилась
Дрібними, як горох, сльозами.
І це трапляється меж нами,
Що ніж на серце наставля,
А сам цілує!.. Ожила
Моя сердешна молодиця!
І де ті в Господа взялися
Усякі штучнії їства?

Сама ж неначе нежива
На плечі пада... Напоїла
І нагодувала,
І спать його, веселого,
В коморі поклала!..
Лежить собі неборака,
Думає, гадає,
Як то будем мандрувати...
І тихо дрімає...
А жіночка молодая
Кинулась до пана,

Розказала — отак і так. —

Любо та кохано
Прийшли, взяли сіромаху
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу...
Прямо до прийому.

І там доля не кинула —
Дослуживсь до чину,
Та й вернувся в село своє,
І служить покинув.
Уже матір поховали
Громадою люди,
І пан умер, а жіночка...
Московкою всюди
Хиляється... і по жидах,

І по панах, боса...
Найшов її, подивився...
І, сивоволосий,
Підняв руки калічені
До святого Бога,
Заридав, як та дитина...
І протиставив небогу!

Отак, люди, научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук!.....
Де ж нам грішним
Добра цього взяти?

.
.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

І не бо невмите, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,

Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

І виріс я на чужині
І сивію в чужому краї:
То самотньому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша слава країна...
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелося
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село...
У те, де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкі б'ючи,
Пречистій ставила, молила,

Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти заране спати лягла,
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

Аж страх погано

У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились,
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть

І діточок своїх ведуть!..

.

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім-отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві!.. Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...

.

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадять.

А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати — і мовчати!

А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається, любо, тихо,
І на Україні добро.

Меж горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,

Красується, любить
На всю Україну.

А понад ним зеленіють
Широкі села,

А у селах у, веселих

І люди веселі.

Воно б, може, так і сталося,

Якби не осталося

Сліду панського в Україні.

.

[1848. Кос-Арал].

* * *

*

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я.
Для себе, братія моя!

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю.
Зза Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти. І радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.

І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять додомоньку
Легенькі діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі.
І в сім'ї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває.
Мати скаже: — Бодай тії
Діти не родились. —
А дівчина подумає:
— Я їх полюбила.

[1848. Кос-Арал].

[С.-Петербург (?) 1858].

* * *

*

Коло гаю в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високі
Одна одну хилить.
І без вітру гойдаються,
Мов борються в полі.

Ото сестри чарівниці —
Отії тополі.

Закохалися обидві
В одного Івана;
А Іван, козак звичайний;

Обох їх не ганив,
А лицявся то з тією,
То з другою любо...
Поки в яру увечері
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі трое.
— Отак то ти, кате!
Знущаєшся над сестрами... —
І пішли шукати
Трути-зілля, щоб Івана
Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопили
І стали варити.
Заплакали, заридали...
А нема де дітись,
Треба варить. Наварили,
Івана отруїли

Й поховали коло гаю
В полі на могилі.
І байдуже? Ні, не дуже.
Бо сестри ходили
Що день Божий вранці-рано
Плакать над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.
А Бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями.
І тії тополі
Над Іваном на могилі,
Коло того гаю,
І без вітру гойдаються,
І вітер гойдає.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Як би мені черевики,
То пішла б я на музики,
Горенько моє!
Черевиків немає,
А музика грає, грає,
Жалю завдає!
Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю,
Доленько моя!

Глянь на мене, чорнобриву,
Моя доле неправдива,
Безталанна я!
Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках, —
Я світом нужу.
Без розкоші, без любови,
Зношу свої чорні брови,
У наймах зношу!

[1848. Кос-Арал].

* *
*

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!
Тяжко, тяжко в світі жить
І нікого не любить,
Аksamитові жупани
Одинокій носить.
Полюбилась би я,
Одружилась би я

З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!
Батько, мати не сплять,
На сторожі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять,
А хоч пустять, то з ним,
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Полюбилася я,
Одружидася я
З безталанним сиротою —
Така доля моя!

Люди гордії, злі
Розрізнили, взяли

Та повезли до прийому —
Оддали в москалі!

І московкою я,
Одиноюкою я
Старіюся в чужій хаті —
Така доля моя!

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Породила мене мати
У високих у палатах,
Шовком повила.

У золоті, в аксамиті,
Мов та квіточка укрита
Росла я, росла.

І виросла я на диво:
Кароока, чорнобрива,
Білолиця.

Убогого полюбила,
Мати заміж не пустила,
Осталася я

У високих у палатах
Увесь вік свій діувати,
Недоля моя.

Як билина при долині,
В одинокій самотині
Старіюся я.

На світ Божий не дивлюся,
Ні до кого не горнуса...
А матір стару...

Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала,
Та до куми заходила
Пшона позичати,
Отих дітей годувати
В нетопленій хаті.
І нагодувала,
І спати поклала,
Сама пішла до дяка
Добувати п'ятака,
Та й заночувала.
А із Криму чоловік

Ледве ноги доволік.
Воли поздихали,
Вози поламались,
З батіжками чумаченьки
Додому вертались.
Увійшов у хату,
Ударив об поли:
Лазять діти у запічку,
Голодні і голі.
— А де ваша, діти, мати? —
Сердешний питає.
— Тату! тату! Наша мати
У шинку гуляє.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой виострю товариша,
Засуну в халяву
Та піду шукати правди
І тієї слави.
Ой піду я не лугами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А понад шляхами.
Та спитаю в жидовина,
В багатого пана,

У шляхтича поганого
В поганім жупані.
І у ченця, як трапиться —
Нехай не гуляє,
А святе письмо читає,
Людей поучає.
Щоб брат брата не різали,
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

По улиці вітер віє
Та сніг замітає.
По улиці попідтинню
Вдова шкандибає
Під дзвіницю, сердешная,
Руки простягати
До тих самих, до багатих,
Що сина в солдати

Позаторік заголили.
А думала жити...
Хоч на старість у невістки
В добрі одпочити.
Не довелось. Виблагала
Тую копійчину...
Та Пречистій поставила
Свічечку за сина...

[1848. Кос-Арал].

[С.-Петербург (?) 1858].

* *
*

Ой сяду я під хатою,
На улицу гляну,
Як то тії дівчаточка
Без своєї Ганни,
Без моєї Ганнусеньки,
У хрещика грають.

І граються невесело,
І не так співають
Дівчаточка. А моєї
Голубки немає.
У свекрухи десь воркує,
Мене виглядає.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Закувала зозуленька
В зеленому гаї,
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.
А дівочі молбді
Веселії літа,
Як квіточкі за водою,
Пливуть з сього світа.

— Якби були батько, мати
Та були багаті,
Було б кому полюбити,
Було б кому взяти.
А то нема, сиротою
Отак і загину,
Дівуючи в самотині
Денебудь під тином.

[1848. Кос-Арал].

ШВАЧКА.

— Ой не п'ється горілочка,
Не п'ються меді,
Не будете шинкувати,
Погані жиди.
Ой не п'ється горілочка,
А я буду пить.
Не будете, вражі ляхи,
В Україні жить.
Ходім, брати, у неділю
У Фастов гуляти,
Ляхів мордувати,
На смерть убивати,
Свого батька козацького
Будем поминати. —
В Переп'яті *) ночували,
Вдосвіта вставали,
Вранці-рано у Фастові
Козаки гуляли.
Прийди батьку, з Межигір'я,
Семене Палію,
Подивися ти на Швачку,

Що він ляхам діє.
У твоєму у Фастові,
У славному місті,
Покотились головоньки —
Не сто та й не двісті,
А із тисяч шляхетська
Кров почервоніла,
І оранди, і костьоли,
І все затопила.
Тільки то й не затопили,
Що церков святую,
Отам Швачка з козаками
Співа «алилуя»,
Хвалить Гóспода, веселий,
І каже сідлати
Коня свого вороного —
Має погуляти
У Бихові, в славнім місті,
З Левченком укупі,
Потоптати жидівського
Й шляхетського трупу.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой не п'ються пивá, меди
Не п'є[є]ться вода,
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда.
Заболіла головонька,
Заболів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.
Із Одеси преславної
Завезли чуму.
Покинули товариша,
Горенько йому.
Воли його коло воза
Понуро стоять.

А із степу гайворони
До його летять.
— Ой не клюйте, гайворони,
Чумацького трупу:
Наклювавшись, подохнете
Коло мене вкупі.
Ой полетіть, гайворони,
Мої сизокрилі,
До батечка та скажіте,
Щоб службу служили
Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, що[б] не ждала.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

На улиці невесело,
В хаті батько лає,
А до вдови на досвітки

Мати не пускає.
Що ж мені робити,
Де мені подітись?

*) Могіла (Прим. Шевченка).

Чи то з іншим полюбитись,
Чи то утопитись?
Ой надіну я сережки
І добре намисто
Та піду я на ярмарок

В неділю на місто.
Скажу йому: — Сватай мене
Або одчепися!.. —
Бо як мені у матері...
То лучче топиться.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

У тієї Катерини
Хата на помості,
Із славного Запорожжя
Наїхали гості.
Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій славний вдовиченко
Іван Ярошенко.
— З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Я[к] се Катерина. —
Один каже: — Брате,
Якби я багатий,
То оддав би все золото
Оцій Катерині
За одну годину. —
Другий каже: — Друже,
Якби я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину
Оцій Катерині. —
Третій каже: — Діти,
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину. —

Катерина задумалась
І третьому каже:
— Єсть у мене брат єдиний
У неволі вражій!
У Криму десь пропадає.
Хто його достане,
То той мені, запорожці,

Дружиною стане. —
Разом повставали,
Коней посідлали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
Один утопився
У Дніпровім гирлі,
Другого в Козлові
На кіл посадили,
Третій, Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко,
З лютої неволі,
Із Бакчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті.
— Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати. —
Катерина подивилась
Та й заголосила:
— Це не брат мій, це мій милий,
Я тебе дурила...
— Одурила!.. І Катрина
Додолу скотилась
Головонька... — Ходім, брате,
З поганої хати. —
Поїхали запоро[ж]ці
Вітер доганяти.
Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії запорожці
В степу побратались.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Із за гаю сонце сходить,
За гай і заходить.
По долині увечері
Козак смутний ходить.
Ходить він годину,
Ходить він і другу.
Не виходить чорнобрива
Із темного лугу,
Не виходить зрадливая...
А з яру та з лісу,

З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.
Цькують його собаками,
Крутять назад руки
І завдають козакові
Смертельніе муки;
У льох його, молодого,
Той пан замикає...
А дівчину покриткою
По світу пускає.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая,
Багата сусідонька,
Вдова молодая.
А я вчора з нею,
З сією змією,
В полі плоскінь вибирала

Та все й розказа[ла],
Що як мене любить,
Женитися буде,
І до себе злую суку
Просила в придани.
Іване мій, Іване,
Друже мій коханий,
Побий тебе сила Божа
На наглій дорозі.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,

Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити...
Без ворогів можна в світі
Якнебудь прожити.
А ці добрі люди
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги,
Тебе не забудуть.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой люлі, люлі, моя дитино,
Вдень і вночі.
Підеш, мій сину, по Україні,
Нас кленучи.

Сину мій, сину, не клени тата,
Не пом'яни.
Мене прокляту, я твоя мати,
Мене клени.

Мене не стане, не йди меж люди,
Іди ти в гай;
Гай не питає й бачить не буде,
Там і гуляй.
Найдеш у гаї тую калину,
То й пригорнись,

Бо я любила, моя дитино,
Її колись.
Як підеш в села, у тії хати,
То не журись.
А як побачиш з дітками матір,
То не дивись.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Ой чого ти почорніло,
Зеленее поле?
— Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...

Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю,
Будете орати
Мене стиха та орючи
Долю проклинати.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Туман, туман долиною,
Добре жити з родиною.
А ще лучче за горою
З дружиною молодою.
Ой піду я темним гаєм,
Дружиноньки пошукаю.
— Де ти? Де ти? озовися!
Прийди, серце, пригорнися.

Нумо, серце, лицятися,
Та поїдем вінчатися,
Щоб не знали батько й мати,
Де ми будем ночувати.
Одружилась, заховалась,
Бодай була не кохалась.
Легше було б самій жити,
Як з тобою в світі битись.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

У неділеньку у святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті в Чигирині
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали.
З святими коровгами,
Та з пречистими образами

Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та Божа пчола гуде.
З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архімандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.
Поважно та тихо
У раннюю пору,

На високу гору
Сходилися полковники.
І військо, як море,
З знаменами, з бунчугами
З лугу виступало,
Та на трубах виграло.
І на горі разом стало.
Замовкли гармати,
Онімили дзвони,
І громада покладає
Земніє поклони.
Молебствіє архімандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрости дознати,
Гетьмана доброго обрати.
І одnogласне, одностайне
Громада вибрала гетьмана —
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.
У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчугами
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає,
До Бога руки знімає,
Три поклони покладає
Великій громаді.
І, мов дзвоном дзвонить,

Говорить:
— Спасибі вам, панове-молодці,
Преславнії запорожці,
За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили.
А ще б краще ви зробили,
Якби замість старого
Та обрали молодого
Завзятого молбця,
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.
Я стар чоловік, нездужаю встати,
Буду йому пораду давати,
По-батьківський научати,
Як на ляха стати.
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні.
Не мені вас, братця,
На ляха водити.
Не мені тепер, старому,
Булаву носити.
Нехай носить Наливайко
Козакам на славу.
Щоб лякались ворожі ляхи
У своїй Ва[р]шаві.
Громада чмелем загула,
У дзвони задзвонили,
Гармата заревла,
І бунчугами вкрили
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.

[1848. Кос-Арал].

* * *

У перетику ходила
По оріхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.
Мельник меле, шеретує,
Обернеться, поцілує
Для потіхи.

—
У перетику ходила
По опеньки,
Лимаренка полюбила
Молоденька.

Лимар кичку зашиває,
Мене горне, обнімає,
Молоденьку.

—
У перетику ходила
Я по дрова,
Та бондаря полюбила
Чорноброва.
Бондар відра набиває,
Мене горне, пригортає,
Чорноброву.

Коли хочеш добре знати,
Моя мати,
Кого будеш попереду
Зятем звати, —

Усіх, усіх, моя мамо,
У неділеньку зятями
Будеш звати.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

У неділеньку та
ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я, молоденька,
На шлях, на дорогу
Невеселая виходила.
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Мого молодого
Чумака з дороги
Зострічати.
Ой зострілась я
За тими лозами
Та з чумацькими возами:

Ідуть його воли,
Воли половії,
Ідуть, ремигають:
А чумаченька мого молодого
Коло воликів немає.
Ой копали йому в степу при дорозі
Та притиками яму,
Завернули його у тую рогожу,
Та й спустили Івана
У ту яму глибокую
На високій могилі.
Ой Боже милий! милий, милосердий,
А я так його любила.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Не тополю високою
Вітер нагинає,
Дівчинонька одинока
Долю зневажає.
— Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись.

Як дівчата цілуються,
Як їх обнімають
І що тойді їм діється —
Я й досі не знаю.
І не знатиму. Ой, мамо,
Страхно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Утоптала стежечку
Через яр.
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,

Вторгувала, серденько,
П'ятака.
Я два шаги, два шаги
Пропила,
За копійку дудника
Найняла.

Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду.

Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,
Вийду я!

[1848. Кос-Арал].

* *
*

І широку долину,
І високу могилу,
І вечірню годину,
І що снилось-говорилось,
Не забуду я.

Літа тії молодії
Марне пронеслись.

Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знали.
А тим часом дорогії

Помарніли ми обое —
Я в неволі, ти вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії годи,
Як жили колись.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Навгороді коло броду
Барвінок не сходить.
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.
Навгороді коло тину
Сохне на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

Навгороді коло броду
Верба похилилась,
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.
Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька б'ється...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Як би мені, мамо, намисто,
То пішла б [я] завтра на місто.
А на місті, мамо, на місті
Грає, мамо, музика троїста.
А дівчата з парубками
Лицяються. Мамо! Мамо!
Безталанна я!

Нехай люди не здивують,
Як я, мамо, потанцюю.
Доленько моя!

Ой піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики.

Не дай мені вік дівувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотині віку дожити.
А поки я заробляю,
Чорні брови полиняють.
Безталанна я!

[1848. Кос-Арал].

* *
*

— Не хочу я женитися,
Не хочу я братись,
Не хочу я у запічку
Дітей годувати.
Не хочу я, моя мати,
За плугом ходити,
Аksamитові жупани
На риллі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом,
З славним батьком запорозьким
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У аксамиті ходити,
Меди, вина пити. —
Пішов козак нерозумний
Слави добувати,
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:

— Нема мого сина Йвана,
І немає вісти. —
Не через два, не три літа,
Не че[ре]з чотири
Вернувся наш запорожець
Як та хиря, хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати.
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись, —
Треба було б молодому,
Треба б одружитись.
Минулися молодії
Веселії літа,
Немає з ким ости[г]лого
Серденька нагріти.
Нема кому зострінути,
Затопити хату,
Нема кому води тії
Каліці подати.

[1848. Кос-Арал].

ЧУМА.

Чума з лопатою ходила,
Та гробовища рила, рила,
Та трупом, трупом начиняла
І «со святими» не співала,
Чи городом, чи то селом
Мете собі, як помелом.
Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Білють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами.
А люди біднії в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах
Та й мруть. — По улицах воли
Ревуть голодні, на городі
Пасуться коні, не виходить

Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люди тії сп[л]яють.
Заснули, добре, знать, заснули,
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуť.
Сумують коминії без диму,
А за городами, за тином
Могили чорнії ростуть.
Під хатами, поміж садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробокопателі в селі
Волочать трупи ланцюгами
За царину — і засипають
Без домовини. Дні минають,
Минають місяці, — село
Навік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопателі ходили,

Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов вранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати,
Під хатами і погнили.

Мов оазис, в чистім полі
Село зеленіє.
Ніхто в його не заходить,
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полю.

Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожарище не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало,
І сліду не стало.
Отаке то людям горе
Чума виробляла.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

І знов мені не привезла
Нічого почта з України...
За грішніі мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про тее знать, за що караюсь,
Та й знать не хочеться мені.
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись...
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сльоз, роси тії святої.
І довелося знов мені

Людей на старості... Ні, ні,
Вони з холери повмирали;
А то б хоч клаптик переслали
Того паперу.....

.
Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад 'морем,
Та розважу своє горе.
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поєднать.
То сам собі оце шукаю
Когось-то, з ним щоб розмовлять.
Шукаю Бога, а нахожу
Таке, що цур йому й казать.
От що зробили з мене годи
Та безталання; та ще й те,
Що літечко мое святе

Минуло хмарно, що немає
Ніже єдиного случаю,
Щоб до ладу було згадать.
А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого. Не чуть, —
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

[1848. Кос-Арал].

* *

*

— Ой умер старий батько
І старенькая мати,
Та нема кому щирої
Тії радоньки дати.
Що мені на світі
Сироті, робити?
Чи йти в люди жити,
Чи дома журитись?
Ой піду я в гай зелений,
Посажу я руту.

Якщо зійде моя рута,
Остануся тут,
Прийде милий в мою хату
Хазяїнувати.
А як же ні, то я піду
Доленьки шукати. —
Посходила тая рута,
В гаї зеленіє,
А дівчина-сиротина,
У наймах марніє.

[1848. Кос-Арал].

* *

*

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого ж мені його шкода,
Чого його жаль?
Що на йому жупан куций,
Що гусарин чорноусий,
Що Машею звав?

Ні, не того мені шкода;
А марніє моя врода,
Люди не беруть.
А на улиці дівчата
Насміхаються, прокляті,
Гусаркою зуть.

[1848. Кос-Арал].

* *

*

Заступила чорна хмара
Та білую хмару.
Виступили зза лиману
З турками татари.
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман-попович
Ізза Дніпра назирає —
Дурний Самойлович
З Ромоданом. Мов та галич,
Вкрили Україну
Та й клюють елико мога...
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорозький брате!
Нездужаєш чи боїшся
На ворога стати?
— Не ббюсь я, отамани,
Та жаль України, —
І заплакав Дорошенко,

Як тая дитина! —
Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!..
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, брати запорожці,
Возьму собі рясу,
Та піду поклони бити
В Межигір до Спаса. —

Задзвонили в усі дзвони,
Гармата гримала;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали
Аж на милю — меж лавами

Понесли клейноди...
Годі тобі, Петре, пити
Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги.
Іди, Петре, в Межигір'я
Молитися Богу.
Не пустили Дорошенка, —
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали,
А з Сосниці в Ярополче¹⁾
Віку доживати.
Отак тобі довелося,
Запорозький брате!..

Виглянуло над Чигрином
Сонце ізза хмари,
Потягли в свої улуси
З турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву Божу
І кості Богдана
Й Тимошеві в Суботові
Гарненько спалили
Та й пішли собі у Польщу,

Мов добре зробили.
А москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом Ромоданом.

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі,
Та й умер з нудьги. Остило
Волочить кайдани.
І забули в Україні
Славного гетьмана.
Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого
І звелів капліцю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити.
І досі ще що рік Божий,
Як день той настане,
Ідуть править панахиду
Над нашим гетьманом
В Ярополчі.

[1848. Кос-Арал].

* *
*

Не додому вночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате.
А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засяде,
Отойді мене, мій друже,
Зови на пораду.
Отойді згадай в пустині,
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре.
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі,

Та молитесь Богу,
Та згадує Україну
І тебе, мій друже;
Та іноді й пожуриться —
Звичайне, не дуже,
А так тільки. Надворі, бач,
Наступає свято...
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустині. Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні; завтра рано
До церкви молитись
Підуть люди... Завтра ж рано
Завіє голодний

¹⁾ Село коло Москви. (Прим. Шевченка).

Звір в пустині, і пові
 Ураган холодний,
 І занесе піском, снігом
 Курінь — мою хату.
 Отак мені доведеться
 Свято зустрічати!
 Що ж діяти? На те й лихо,
 Щоб з тим лихом битись.
 А ти, друже мій єдиний,

Як маеш журитись,
 Прочитай оцю цидулу,
 І знай, що на світі
 Тільки й тяжко, що в пустині
 У неволі жити;
 Та й там живуть, хоч погано.
 Що ж діяти маю?
 Треба б вмерти. Так надія,
 Брате, не вмирає.

[1848, 24. XII. Кос-Арал].

* *
 *

Неначе степом чумаки
 Уосени вер[с]тву проходять,
 Так і мене минають годи,
 А я й байдуже. Книжечки
 Мережаю та починаю
 Таки віршами. Розважаю
 Дурну голову свою

Та кайдани собі кую
 (Як ці добродії дознають).
 Та вже ж нехай хоч розіпнуть,
 А я без вірші не улежу.
 Уже два годи промережав,
 І третій в добрий час почну!

[1848. Кос-Арал].

* *
 *

У Оглаві... Чи по знаку
 Кому цей Оглав білохатий?
 Троха лиш! Треба розказати,
 Щоб з жалю не зробить сміху.
 Од Бориспілья недалеко,
 А буде так, як Бориспіль.
 І досі ще стоїть любенько
 Рядок на вигоні тополь,
 Неначе з Оглава дівчата
 Ватагу вийшли виглядати,
 Та й стали. Буде вже давно,
 Отут, бувало, ізза тину
 Вилась квасоля по тичині,
 І з оболонками вікно
 В садочок літом одчинялось,
 І хата, бачите, була
 За тином, сотникова хата.
 А сотник був собі багатий,
 То в його, знаєте, росло
 На Божій харчі за дитину
 Чиєсь байстря. А може й так
 Узяв собі старий козак
 Чию сирітку за дитину

Та й доглядає в затишку,
 Як квіточку, чужу дочку.
 А сина (сотник був жонатий,
 Та жінка вмерла), сина дав
 У бурсу в Київ обучатись,
 А сам Настусю піджидав,
 Таки годованку, щоб з нею
 Собі зробитися ріднею,
 Не сина з нею поєднать,
 А забандюрилось старому
 Самому в дурнях побувать.
 А щоб не знать було нікому,
 То ще й не радився ні з ким,
 А тільки сам собі гадає...
 А жіночки... лихий їх знає!
 Уже сміялися над ним!
 Вони цю страву носом чують.

 Сидить сотник на причілку
 Та думку гадає,
 А Настуся по садочку
 Пташкою літає.
 То посидить коло його,

Руку поцілує,
То ўсами страшенними
Сивими пустує, —
Ну, звичайне, як дитина,
Пестує старого.
А старому не до того,
Іншого якогось,
Гріховного пестування
Старе тіло просить!..
І пальцями старий сотник
Настусині коси,
Мов дві гадини великі,
Докупи сплітає,
То розплете та круг шиї
Тричі обмотає!..
А вона, моя голубка,
Нічого, не знає.
Мов кошеня на припічку
З старим котом грає. . .

С [о т н и к].

Та одчепись, божевільна..
Дивись лишень: коси
Мов русалка розтріпала..
А чому ти й досі
Ніколи не вплетеш кісники,
Оті, що тітка привезла?..

Н [а с т у с я].

Якби пустили на музики,
То я б кісники заплела,
Наділа б жовті черевики,
Червону б юпку одягла,
Заквічала б барвінком коси...

С [о т н и к].

Стривай, стривай, простоволоса!
Дурненька, де б же ти взяла
Того барвінку заквічатись?

Н [а с т у с я].

А коло тину! там такий
Поріс зелений, та хрещатий,
Та синій! Синій-голубий
Зацвів...

С [о т н и к].

Не будеш дівувати!

Н [а с т у с я].

А що ж, умру хіба?

С [о т н и к].

Ба ні!

А снилось восени мені,
Тойді, як щєпи ми щєпили, —
Як приймуться... мені приснилось,
Як приймуться, то восені
Ти вийдеш заміж.

Н [а с т у с я].

Схаменись!

І щєпи ваші поламаю...

С [о т н и к].

І як барвінок зацвіте...

Н [а с т у с я].

То я й барвінок позриваю.

С [о т н и к].

А од весілля не втечеш!

Н [а с т у с я].

Ба ні, втечу, та ще й заплачу!
(Плаче).

С [о т н и к].

Дурна ти, Насте, як я бачу:
І посміяться не даси..
Хіба не бачиш, я жартую.
Піди лиш скрипку принеси
Та з лиха гарно потанцюєш,
А я заграю...

Н [а с т у с я].

Добре, тату...
(І веселенька шась у хату).

С [о т н и к].

Ні, трохи треба подождать.
Воно б то так! та от що, брате:
Літа не ждуть! літа летять,

А думка проклята марою
До серця так і пріросла...
А ти вже й скрипку принесла?
Яку ж ми вчистимо з тобою?

Н[астуся].

Е, ні! стривайте, цур не грать,
А то не буду й танцювать,
Поки барвінку не нарву
Та не заквічаюсь. Я зараз!

(Іде недалечко, рве барвінок, квічається і співає. А сотник налагоджує скрипку).

С[отник].

Отже одна вже й увірвалась.
Стривай, і другу увірву...

Н[астуся].

(Вертається заквічана, співаючи).

«Якби мені крила, крила
Соколинї,
Полетіла б я за милим,
За дружиною.
Полетіла б у діброву,
У зелений гай,
Полетіла б, чорноброва,
За тихий Дунай!»

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець у солом'яному брилі, короткому синьому жупанку, в зелених шаравах, з торбиною за плечима і з нагаєм).

П[етро].

З тим днем, що сьогодні! Боже помагай!

Н[астуся].

Тату! Тату! Петро, Петро! Із Києва прийшов!

С[отник].

А, видом видати, слухом слухати! Чи по волі, чи по неволі?

П[етро].

По волі, тату, та ще й богословом.

С[отник].

Ов!

Н[астуся].

Богословом?! Аж страшно!

С[отник].

Дурна, чого ти боїшся! (Підходить до сина, хрестить його і цілує). Боже тебе благослови, моя дитино! Настусю! Поведи його в покої та нагодуй, бо він ще, може, й не обідав.

П[етро].

Та таки й так.
(Іде в світлицю з Настусею).

С[отник]

(сам).

І дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина!
І богослов уже. Причина,
Причина мудра. (Задумується). Чого?
Чого я думаю? У попи.
А як не схоче, то на Січ.
І там не згине вражий хлопець.
Іти лиш в хату... От ще річ:
Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,
Щоб він гуляючи навчив
Настусю заповідь — щоб знову
Не довелось дяка наймать,
Як для покойної. А знаю,
Без цього вже не повинчає
Отець Хома... Піти сказати,
А то забуду...

(Іде в хату).

—

Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях,
Так же ні: самому треба
Себе одурити,

Оженитися старому
На такій дитині!
Схаменися, не женися:
І вона загине,
І сам сивим посмішищем
Будеш в своїй хаті,
Будеш сам оте весілля
Повік проклинати,
Будеш плакати, і нікому
Ті сльози старечі
Буде втерти. Не женися!
І гич не до речі!
Дивися: рай кругом тебе
І діти як квіти,
За що ж ти їх, молоденькі,
Думаєш убити? —
Ні, старий мій чепуриться,
Аж бридко дивиться!
А Настуся з богословом
Заповіді вчиться.
Он дивиться: у садочок
Вийшли погуляти —
Удвох собі похожають,
Мов ті голуб'ята.
А старого нема дома,
То їм — своя воля
Награтися. Дивіться:
Там коло тополі
Стали собі та й дивляться
Одно на другого.
Отак ангели святії
Дивляться на Бога,
Як вони одно на друге.
І Петрусь питає:

П[е]т[р]о[л].

Чом же ти оце, Настусю,
Справді, не читаєш?

Н[а]ст[у]ся[л].

А хіба я школяр, чи що? Не хочу,
та й годі.

П[е]т[р]о[л].

Хоч одну невеличку заповідь сьогодні
вивчи, хоть п'яту!

Н[а]ст[у]ся[л].

І п'ятої, і шостої, ніякої не хочу!

П[е]т[р]о[л].

То піп і не вінчатиме ніколи, як не
вмітимеш!

Н[а]ст[у]ся[л].

Байдуже, нехай собі не вінчає.

П[е]т[р]о[л].

А зо мною?

Н[а]ст[у]ся[л].

І з тобою нехай собі... Е, ні, нехай
пові[н]чає!..

П[е]т[р]о[л].

Та читай же, а то...

Н[а]ст[у]ся[л].

А то що ти зробиш?

П[е]т[р]о[л].

Поцілую, ось побачиш!

Н[а]ст[у]ся[л].

Хоч як хочеш цілуй собі, а я таки не
читатиму!

П[е]т[р]о[л] (цілує її і прямо[вляє]).

Оце тобі раз! оце тобі два!
(А сотник виглядає зза тину і входить в
хату, не давши знаку).

Н[а]ст[у]ся[л] (пручається).

Годі бо вже, годі! Незабаром батько
прийде, треба справді читать.

П[е]т[р]о[л].

А, тепер і читать!

С[от]ник (виходить з хати).

Діти, годі вже вам учитись! Чи не час
обідать?

Т. ШЕВЧЕНКО.
Автопортрет. Офорт 1860 р.

(П[етро] і Н[астуся] мовчки ідуть у хату).

С [о т н и к] (сам).

Навчилась, нічого сказати!
Оце дитина! Ні, Настусю,
Я коло тебе захожуся
Тепер, лебедонько, не так!
Поки сто раз не поцілує,
Й читати не хоче! А бурсак!
Собачий сину, знаєш смак.
Ось я тебе попомуштрую
Не так, як в бурсі!.. Помелом!
Щоб духу в хаті не було!
Великий світ наш, не загинеш!
Дивися, пся його личина!
Оце то так, що богослов!
У батька краде! Добре, свату!
Які то стали люди злі!..
А що то діється у хаті?
Там знову, знати, мої малі
Читають... Треба розігнати.

—

Отакі батьки на світі —
Нащо вони дітям?
На наругу перед Богом.
А шануйте, чтіте,
Поважайте його, діти,
Бо то батько сивий!
Батько мудрий! Добре отим
Сиротам щасливим,
Що не мають отих батьк[ів],
То й не 'согрішають.

Н [а с т у с я] (вибігає заплакана з хати).

Не дає і пообідати,
В Київ проганяє.
А Боже мій милостивий,
Що мені робити?
Помандрую! (Дивиться в хату).
Замірівся!..

Ух! який сердитий!
Та не вдарить... А я таки
У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш!
Я не побоюся,

Серед ночі помандрую...

А відьма злякає?!

Ні, не зляка! (Загляда знову).

Сердешненький!

Книжечки складає
У торбину і бриль бере.

Прощай, моє любе,
Моє серце!.. Увечері?

За царину?.. Буду!

Ранше буду! Ось на, лови!

(Кидає через тин цвіток).

Чуєш? дожидайся ж!

(Виходить с[отник]. Настуся співає).

«Не ходи, не нуди, не залицяйся,
Не сватай, не піду, не сподівайся».

С [о т н и к].

А їй байдуже! мов не знає!

Неначе та сорока скаче.

Настусю! Чом же ти не плачеш?

Аджеж Петруся вже немає.

Н [а с т у с я].

Дивітеся, яка печаль!

То й плачте, коли жаль...

С [о т н и к].

Мені байдуже.

Н [а с т у с я].

А мені

Ще байдужіше, він не мій.

А я вже заповіді знаю

Усі до одної!

С [о т н и к].

Усі?

Н [а с т у с я].

Нехай хоч зараз сповідає
Отець Хома ваш голосний!

С [о т н и к].

А повинчаємось в неділю?

Н[астуся].

Авжеж! Так ми ще не говорили;
Як одповімось—тойді.

. С[отник] (цілує її).

Моя голубко сизокрила,
Моя ти ягідко!.. (Танцює і приго-
во[рює]):

«У горох
В чотирьох
У ночі ходіла
Уночі
Ходячи
Намисто згубила».

Н[астуся].

Та годі вам уже з тим намистом! Ішли б
швидше до отця Хоми, та порадилися, от
що!

С[отник].

Правда, правда, моя квіточко! Побі-
жу ж я швиденько, а ти тут, моя любко,
погуляй собі тихенько та заквічайся! Та
не жди мене, бо бути має, що я остануся
і на вечерню. (Цілує її і йде).

Н[астуся].

Добре, добре, не ждати́му.
— Не ждатиму, не ждатиму,
У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся,
Доганятиму Петруся.

Обнімемось, поцілуємось, поберемося
за рученьки, та й підем удвох собі аж у
Київ. Треба заквічатись, — може,
в останній раз, бо він казав, що у Бро-
варях і повінчаємося.

(Квічається і співає)

«Ой піду я не берегом-лугом,
Зострінуся з несуженим другом.
Здоров, здоров, несужений друже!
Любилися ми з тобою дуже.
Любилися, та не побралися.
Тільки жалю серцю набралися».

Оце нагадала яку! Цур їй, яка по-
гана! Побіжу лиш швидше. Оставайтесь
здорові, мої високії тополі і хрещатий
мій барвіночку.

(Виходить).

—

Іде додому уночі
П'янений сотник, а йдучи
Собі веселий розмовляє:
— Нехай і наших люди знають!
Нехай і сивий і горбатий,
А ми!.. хе! хе! а ми жонаті!
А ми!.. — Насилу вліз у хату
Та й ліг собі тихенько спати,
Щоб Настю, бачте, не збудить
Та сорома не наробить.
Уже й «Достойно» оддзвонили,
Уже додому люди йдуть, —
Не йде Настусенька, не чуть.
Насилу сотника збудили,
Та розказали: так і так!
Перехрестився неборак;
Коня найкращого сідлає
І скаче в Київ. — В Броварях,
Уже повінчана, гуляє
Його Настуся молода!
Вернувся сотник мій додому,
Три дні, три ночі не вставав,
Нікому й слова не сказав
І не пожалувавсь нікому...

—

.
.

Турбується, заробляє,
А того не знає,
Що на старість одуріє
І все занехаїть.
Отак тепер і з сотником
З дурним моїм сталось:
Розігнав дітей по світу,
А добро осталось,
Немає з ким поділити.
Довелось са́мому
Розкидати, розточити,
І добра нікому
Не зробити ні на шеляг,

І притчею стати
Добрим людям, і бхати
У холодній хаті
Під кожухом, і нікому
Хату затопити
І вимести... по смітнику
Ходити, нудити,
Поки пугач над стріхою
В вікно не завие,
А наймичка холодного
Трупу не накриє
Кожушиною старою,
А ключ од комори
Ізза пояса украде...

Отаке то горе
Із сотником оце сталося.
Не минуло году,
Як Настусеньки не стало.
А вже на горбді
Не осталося нічого,
Свині та телята
Уже бродять... А барвінок!
Барвінок хрещатий!
Притоптаний, коло тину
Засихає, в'яне!
А сам сотник у кожусі,
Одутлий, поганий,
Коло клуні пожожає.
І стоги не вкриті,
І покої не мазані,
І сволок не митий,

І челяді нема дома,
І худоби немає,
А наймичка задрипана,
Та й та помикає
Старим паном... Так і треба:
Не розганяй діток,
Сивий дурню! Недовго жив
На свій заробіток
П'яний сотник. Ще минуло
Літо коло світа,
А восени на улиці
Сотника убито!
А, може, вмер неборака,
Од шинкарки йдучи?
Байдуже кому питати.
Забрали й онучі
Добрі люди, а самого
Гарно поховали
У леваді. І хрестика
Над ним не вкопали.
Аж жаль його: був багатий,
І рідня і діти
Єсть у його, а нікому
Хрест постановити.
Умер сотник, і покої
Згнили, повалялись,
Все пропало, погинуло.
Тільки і осталися,
Що тополі на вигоні —
Стоять, мов дівчата
Вийшли з Оглава ватагу
З поля виглядати.

[1849, Кос-Арал.]

* *
*

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповие тобі душу,
І не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі світ-за-очі —
Що буде, те й буде.
Найду долю, одружуся,
Не найду, втоплюся,
Та не продамся нікому,
В найми не наймуся.

Пішов я світ-за-очі,
Доля заховалась;
А воленьку люди добрі
І не торгували,
А без торгу закинули
В далеку неволю...
Щоб не росло таке зілля
На нашому полі.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Нащо мені женитися?
Нащо мені братись?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятись.
— Оженився, — вони скажуть, —
Голодний і голий,
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю. —
Воно й правда. Що ж діяти?
Навчіть мене, люди.
Іти хіба до вас в найми?
Чи доладу буде?
Ні, не буду чужі воли
Пасти, заганяти;
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати.
А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.

Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високою могилоньку
На тій Україні.
На весілля товариство
Вийде погуляти
Та винесе самопали,
Викотить гармату.
Як понесуть товариша
В нову світлицю,
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.
Як положать отамана
В новій хаті спати,
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата.
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину
І рознесе тую славу
По всій Україні.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Ой крикнули сірії гуси
В яру на ставу;
Стала на все село [слава]
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір.
— Вечеряли у світлиці,

Мед, вино пили;
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли. —
Не минула слава тая,
Не марне пішла.
Удовиця у м'ясниці
Сина привела.
Вигодувала малого,
До школи дала.

А із школи його взявши,
Коня купила.
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Златом окула.
Одягла його в червоний
В жупан дорогий.

Посадила на коника..
— Гляньте, вороги!
Подивіться! — Та й повела
Коня вз[д]овж села.
Та й привела до обозу;
В ві[й]сько оддала..
А сама на прощу в Київ,
В черниці пішла.

[1849. Кос-Арал.]

* *
* —

— Якби тобі довелося
В нас попанувати,
То знав би ти, пане-брате,
Як їх називати,
Отих твоїх безталанних
Дівчаток накритих.
А то верзе бісі-зна-що,
Та й думає: — Ми то!
Ми то людям покажемо
Оцих безталанних,
Та навчимо шануватись
Паничів поганих! —
Шкода й праці! Поки села,
Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шиночках з москалями,
І не турбуйсь, брате.
— Добре, кажу. А все таки
Невеличку нате,
Оцю одну, останнюю.
Слухайте ж панята! —

Оцей лукавий лановий.
Стара собака, та ще й бита.
У балці стало щось кричать,
Побігли хлопці рятувать.
Аж там панич несамовитий,
Недоліток, таке творить,
Сердешну дівчину мордує.
Сердешна дівчина кричить.
Прибігли хлопці, не рятують,
Бояться пана. А один,
Щонаймолодший, озирнувшись,
Та вилами пана
І просадив, мов ту жабу.
Застогнав поганець
Та й опрігся. Порадилися,
Дали в город знати;
Суд наїхав, подивилися,
Попилися завзято
Судовики. Закували
Хлопця молодого,
Та в тюрму захвасували..
Та й більше нічого.

—

Дівчата на луці гребли,
А парубки копиці клали,
Та знай, на сонце позирали,
Та нісен[і]тницю верзли.
Звичайне, хлопці. А дівчата,
Мов ті сороки цокотали,
Та до криниці учасали
У яр погуляти.
Найкращая з всього села
Давненько вже у яр пішла,
Узявши глечик; та й немає,
А лановий і не шукає,
Мов і не бачить. Не новий

На версто[ві]м шляху в полі
Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку,
А попід корчмою
Сидять в путах арестанти.
Трохи одпочити
Позволено бідолагам
Та води напитись.
Сидять собі, розмовляють,
А дехто й куняє.
А зза гори поїзжани
На шлях виїзжають,

Аж три тройки. І, звичайне,
 Коло корчми стали —
 Дати коням одпочити,
 Та й дружки пристали
 Співаючи. Отож стали,
 Молодая встала,
 Взяла квартиру оковити
 Та й почакувала
 Сердешного невольника
 І його сторожу.
 Коли дивиться, погляне...
 Боже! милий Боже!
 Меж невольниками в путах
 Той самий єдиний
 Її месник безталанний —
 Несе з України
 Аж у Сибір ланцюг-пута...
 А ти будеш тут
 У розкоші і не будеш
 Ні знати, ні чути
 Його плачу всьдєнного...
 Не почакувала
 Свого месника святого
 І не привітала,
 Тільки глянула на його...
 Та й більше нічого.

Попереду поїзжани
 Рушили в дорогу.
 А за ними й невольники
 Побрязкали путем
 Понад шляхом... І нікого
 Не видно, не чути
 Коло корчми, одна собі
 Покищо осталась
 З шинкаркою; кругом неї
 Димом розстигалась
 В полі курява.

І смерклось.
 І вік не великий,
 Не тільки день. На хуторі
 Танці та музики —
 Аж до півночі. Придани
 Постіль пішли слати
 У комору, а молода
 Вийшла мовчки з хати,
 Та й пропала. Скрізь шукали,
 До світу шукали,
 Та не найшли. Де ж поділась?
 Де? Помандрувала
 За невольником убогим
 У Сибір... Та й годі.
 [1849. Кос-Арал.]

* *
 *

Заросли шляхи тернами
 На тую країну, —
 Мабуть, я її навіки,
 Навіки покинув.
 Мабуть, мені не вернутись
 Ніколи додому?
 Мабуть, мені доведеться
 Читати самому
 Оці думи?... Боже милий!
 Тяжко мені жити!
 Маю серце широкее —
 Ні з ким поділити!
 Не дав еси мені долі,
 Молодої долі!
 Не давав еси ніколи,
 Ніколи, ніколи!
 Не дав серця молодого
 З тим серцем дівочим
 Поєднати! — Минулися

Мої дні і ночі
 Без радості, молодії!
 Так собі минули
 На чужині! Не найшлося
 З ким серцем ділитись,
 А тепер не маю навіть
 З ким поговорити!
 Тяжко мені, Боже милий,
 Носити самому
 Оці думи. І не ділить
 Ні з ким, і нікому
 Не сказать святого слова,
 І душу убогу
 Не радувать, і не корить
 Чоловіка злого
 І умерти!.. О, Господи!
 Дай мені хоч глянуть
 На народ отой убитий,
 На тую Україну! [1849. Кос-Арал.]

* *
*

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина,
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький;
Цілує, вітає,
І йдуть по долині

І йдучи співають.
Як діточок двоє,
Під тую калину
Прийшли, посідали,
І поцілувались.

Якого ж ми раю
У Бога благаєм?
Раю у серце лізе,
А ми в церкву лізем,
Заплющивши очі, —
Такого не хочем.
Сказав би я правду,
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

У наших раї на землі
Нічого кращого не має,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, іноді дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла...

Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. — Це моє!
Моє! — І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на улицю гулять,
Гордіше самої цариці.
Щоб людям, бачте, показать

Своє добро. — А подивіться!
Мое найкраще над всіми! —
І ненароком інший гляне.
Весела, рада, Боже мій!
Несе додому свого Йвана,
І їй здається, все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого.
Щасливая!..

Літа минають.

Потроху діти виростають,
І виросли, і розійшлись
На заробітки, в москалі.
А ти осталася, небого.
І не осталось нікого
З тобою дома. Наготи
Старої нічим одягти
І витопить зимою хату.
А ти нездужаєш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести.
В холодній молишся оселі
За їх, за діточок.

А ти,

Великомученице! Села
Минаєш, плачучи вночі.
І полем, степом ідучи,
Свого ти сина закриваєш,
Бо й пташка іноді пізнає
І защебече: — Он байстря
Несе покритка на базар. —

Безталанная! де ділась
Краса твоя тая,
Що всі люди дивувалися?
Пропала, немає!
Все забрала дитиночка
І вигнала з хати,
І вийшла ти за царину,
З хреста ніби знята.
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази.
А воно таке маленьке,
Воно ще й не лазить.
І коли то воно буде

Гратись і промовить
Слово мамо. Великеє,
Найкращеє слово!
Ти зрадієш; і розкажеш
Дитині правдиво
Про панича лукавого
І будеш щаслива.
Та недовго. Бо не дійде
До зросту дитина,
Піде собі сліпця водить,
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собак дражнила,
Та ще й вилає. За те, бач,
Що на світ родила.
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила.
І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами, на морозі,
Денебудь під тином...

[1849. Кос-Арал] —
[С.-Петербург (?) 1858].

* *
*

На Великдень, на соломі
Против сонця діти
Грались собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку. Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала, —
Сирітка сказала.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Було, роблю що, чи гуляю,
Чи Богу молюся,
Усе думаю про його
І чогось боюся.
Дурна була, молодая —
Я все виглядала,
Чи не шле за рушниками...
І не сподівалась,

Що він мене, дурну, дурить.
А серце боліло,
Ніби знало, що так буде,
Сказати не вміло.
А якби було сказало,
То я б не любила,
Може, була б до криниці
У гай не ходила.

А то вранці і ввечері
Ходила, гуляла...
Доходилась — осталася,
Навіки осталась
Дівувати. Тяжко мені
У матері в хаті
Старітись. А своєї
Вже хати не мати!

А ще й досі, чи роблю що,
Чи то так гуляю,
Усе думаю про його,
І сама не знаю,
Чого думаю! Чого я
У той гай ходила?
І за що його так довго,
Так тяжко любила!

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває... як уміє.
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Витає весело над ним.
Що ж се зробилося з старим,
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав

Добро якесь комусь зробити.
А що ж, як зробити? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак, буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моеї долі молоді:
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тинем
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та мо[ло]дість моя.

Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки. Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа,
Що він не знатиме, де дітись
На сім широkim вольнім світі,
І піде в найми, і колись
Щоб він не плакав, не журился,
Щоб він денебудь прихилился,
То оддадуть у москалі.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

.
Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились.
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись

Одружимо їх. Не вгадали.
Старі заранне повмирали,
А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі

Носило всюди. Принесло
На старість ледве і додому.
Веселе колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, — в селі убогим
(Мені так бачиться) нічого
Не виросло і не згнило,
Таке собі, як і було.
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі.
Ставок, гребелька, і вітряк
Зза гаю крилами махає.
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...

Нехай з свяtimi спочивають
Мої старії... — Чи жива
Ота Оксаночка? — питаю
У брата тихо я. — Якá?
— Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.
Чого ж ти, брате, зажурився?
— Я не журюсь. Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями та й пропала.
Вернулася, правда, через год,
Та що з того. З байстрам вернулася,
Острижена. Було, вночі
Сидить під тинем, мов зузуля,
Та кукає; або кричить,
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділася,
Занапастилася, одуріла.
А що за дівчина була,
Так так що краля! і не вбога,
Та талану Господь не дав... —
А може й дав, та хтось украв
І одурив святого Бога.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Помеж кугою в С[ир]-Д[ар'ю]
Байдару та баркас чималий.
Прощай, убогий Кос-Арале.
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже; похвались,

Що люди і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій краю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишню колись!

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Ми восени таки похожі
Хоч капельку на образ Божий, —
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч деякі.

Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,

В діброві вбитий або спить.
А по долині, по роздоллі
Із степу перекотиполе
Рудим ягнятчком біжить
До річечки собі напиться.
А річечка його взяла

Та в Дніпр широкий понесла,
А Дніпр у море, на край світа
Билину море покотило,
Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,
Малої бйлини.
Підеш собі, зажурившись,
Гаєм по долині;
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі,
Думи душу осідають,
І капають сльози.
І хочеться сповідатись,
Серце розповити:
І хочеться... Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити Твою правду!
І весь світ обняти!
Благо тобі, друже-брате,

Як є в тебе хата.
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти.
Хоч дитина немовляща,
І воно вгадає
Твої думи веселії...
Сам Бог розмовляє
Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині.
Хто з тобою заговорить,
Привітає, гляне?..
Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханням
Помарнілая пустиня,
Кинута Богом.

[1849. Кос-Арал.]

* *
*

Лічу в неволі дні
і ночі —

І лік забуваю.
О Господи, як то тяжко
Тії дні минають.
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо.
Забирають, не вертають
Ніколи нічого,
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Меж бур'янами, за годами
Три года сумно протекли.
Багато дечого взяли

З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Мое не злато-серебро,
Мої літа, мое добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером.
Нехай гнилими болотами
Течуть собі меж бур'янами
Літа невольничі. А я!
Такая заповідь моя!
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Та й знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку... Рушаю.

[1850. Оренбург.]

* *
*

Ми заспівали, розійшлись
Без сльоз і без розмови.
Чи зійдемося ж знову?

Чи заспіваємо коли?
А може й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку?

Не тут і, певне, не такими!
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все таки якось жилось,

Прина[й]мні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодее тее горе!..
І молодий той грішний рай!

[1850. Оренбург].

* *
*

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала,
Співаючи: — Нехай росте
Та здорове буде! —
І виріс я, хвалить Бога,
Та не виліз в люди.
Лучче бул об не родити
Або утопити,
Як мав би я у неволі
Господа гнівити.

А я так мало, небагато
Благав у Бога. Тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку; щоб з нею
Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі,
Та на високії могили;
Дивитись, думати, гадать:
Коли то їх понасипали?
Кого там люди поховали?

І вдвох тихенько заспівать
Ту думу сумную, днедавну,
Про лицаря того гетьмана,
Що на огні ляхи спекли.
А потім би з гори зійшли;
Понад Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир Божий не засне,
Поки з вечерньою зорькою
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились,
І, розмовляючи, пішли б
Вечеряти в свою хатину.
Даеш ти, Господи єдиний,
Сади панам в Твоім раю,
Даеш високії палати.
Пани ж неситії, пузаті,
На рай Твій, Господи, плюють,
І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

[1850. Оренбург].

ПЕТРУСЬ.

Поема.

Були на хуторі пани,
І пан і пані, не ба[га]ті.
І дочечка у їх росла,
Уже чимала піднялась;
І генерал її посватав,
Бо страх хорошая була,
А генерал був страх багатий.

От і талан Господь послав
На вбогий хутір, ублагали
Царя небесного! Взяли
Її гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали,
І генеральшею назвали,
І цугом в Київ повезли.

Було на хуторі погане
Мале байстря, свиней пасло,
Петрусем звалось; на придане
Воно за панною пішло
У генеральське село
Свиней же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
За генеральшею чимала
Орда панів і паничів;
І генеральша уночі
Тихенько плакати собі стала.
— Занапастила мене мати,
Зов'яне марне у палатах
Краса і молодість моя.
— Ти, душко, плачеш? — Хто се, я?
Ні, я не плачу... — Знаєш, Маню,
У городі тепер армяни,
Купи собі, мамуню, шаль.
— Мені не треба тії шалі. —
— Не завдавай же серцю жалю!
Купи, голубко! Не печаль
Мого ти серця! А весною
В Париж поїдемо з тобою,
Або поїдемо в село,
Як схочеш, серце. —

Тихо, тихо

Зима минала, кралось лихо
Та в самім серці й уляглось
У генеральші молодії.
Поїхали в село весною,
В селі бенкети загули,
А генеральша плаче, плаче,
А генерал того не бачить,
А всі вже бачили в селі.

З нудьги із двору погуляти
Якось, задумавшись, пішла
Та аж за царину зайшла,
Та й бачить, що пасе ягнята
Мале хлоп'яточко в стерні.
— О горе, горенько мені!
Що я робитиму на світі?..
Се ти, Петрусь? — Авжеж я.
— Ходім до мене, будем жити,
Як там на хуторі колись
Жили, жили... — Та й похилилась,

Очей не зводячи, дивилась
На Петруся. Одним-одна
І виростала, й дівувала,
І за старого генерала
Занапастили, продали!
І вкупі гроші пропили...
І тяжко, тяжко заридала.
— Ходімо, серце, погулять!
— Ходім, Петрусь, в сад, в палати.
— А хто ж тут буде доглядать.
Хто попасе мої ягнята?
— Нехай, хто хоче! —

Ї повела

Їого в палати. А в палатах
Причепурила, одягла,
А потім в школу оддала.
І любо їй! Нехай радіє,
Поки надія серце гріє,
Поки росте з того зерна
Або кукіль, аби пшениця.
Бо ми не знаєм, що твориться
У Їого там. А Він хоч зна,
Та нам не скаже. Якби знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала б за генерала
Дитя єдине своє?
Не оддала б... А втім, не знаю...
Бо всякі матері бувають.

Минають дні собі поволі,
Петрусь до школи та із школи
З книжками ходить та росте.
Сама аж ніби мо[ло]діє,
І генерал собі радіє,
Що діло, бачите, святе
Удвох таки вони зробили.

Петра на волю одпустили,
Зимою в Київ одвезли,
І там у школу оддали,
І там чимало поповчили.
Вернувся з Києва Петрусь
Уже Петром і паничем,
І кучері аж по плече,
І висипався чорний ус,
І ще... Та се ще не втече,
Розкажем іноді колись
Про те, що снилося Петрові.

А генеральші чорнобровій
Що тепер снилося, то ми
Оце й розкажемо.

Перед іконою Пречистої
Горить лампада уночі.
Поклони тяжкії б'ючи,
Ридала, билася... нечистую,
Огненную сльозу лила.
Вона благала Пресвятую,
Щоб Та її... що[б] Та спасла,
Щоб одурить їй не дала —
Пренепорочная! І все.
Молитва їй не допомогла:
Вона, сердешна, одуріла,
Вона, небога, полюбила
Свого Петруся. Тяжко їй!
Душі негрішній, молодій!
Та що ж робить? Нестало сили, —
Сердега разом одуріла.
Та й як його одній святії
Прожити літа молодії?
Вони ж не вернуться! Як хоч,
А лихо, кажуть, перескоч,
А то задавить. Генеральша
Не перескочила, бо їй
Хотілось жити, молодій!
Хотілося б... Густенька каша,
Та каша, бачте, та не наша,
А наш несолений куліш —
Як знаєш, так його і їж!

— Петрусю! Друже мій єдиний!
Мое ти серце! мій ти сину!
Рятуй мене, рятуй! рятуй!
О Матер Божая! Розкуй
Мою ти душу! — І ридала
І батька й матір проклинала,
І все на світі. А Петрусь,
Її єдина дитина,
Гуляв собі пренеповинний
В саду та арію якусь
Мугикав стиха. Більш нічого
Петрусь не бачив. А небога
Сама не знає, що робить?
І що їй діяти з собою?
Або сховатись під водою,
Або принамені розбить

О стіну голову
— Поїду в Київ, помолюся.
Молитва, може, прожене
Диявола... О! мій Петрусю!
Молитва не спасе мене,
Я у Дніпрові утоплюся! —

Моліте Господа, дівчата,
Моліте Господа, щоб мати
І вас отак не завдала
За генерала, за палати
І вас отак не продала.
Любіться діточки, весною.
На світі є кого любить
І без користи. Молодою,
Пренепорочною, святою
В малій хатині буде жить
Любов та чистая. І буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині. Що ж то буде
З превосходительною? Що ти
Тепер робитимеш з собою,
З своєю Божою красою?
Хто стерегтиме твій покой,
Украдений твоїм Петрусем?
Хіба архістратиг? Та й той
Не встереже тепер. Боюся,
І вимовить боюсь тепер
Твое грядущее...

У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була.
Чудовная не допомогла,
Не допомогла святая сила.
А ти аж плакала, молилась —
Та й занехаяла. Везла
Назад гадюку в серці люту
Та трошки в пляшечці отрути.

Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з прощі. І три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи; і вночі
Щось ходя шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла,
Та й спать, упоравшись, лягла.

— Тепер старбго поховаю,
А молодого привітаю
Та й буду жить собі та жить,
Петруся-серденько любить. —
Подумала чи то сказала.
Хотіла спать, але не спала.
І ждала світу і дожить
До світу Божого боялась.

І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,
До генерала ідучи
Прощатись, люди. Аж гуде,
З усіх усюд народу йде,
Та щось шепочуть про отруту
І судових неначе ждуть,
І разом стихли на минуту.
Приїхали; ножі беруть
І генерала розчиняють,
І яд знаходять в животі.
Громада глухо присягає.

Заприсягла. Питає суд:
— Тепер скажіте, християни,
Хто отруїв його? — Гудуть,
Мов стиха дзвони: — Пані! Пані —
Громада зично загула.

Тойді на ганок вихожає
І до громади промовляє
Петрусь. І каже: — Я зробив,
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого! —
Взяли Петруся молодого
Та в город в путах одвезли.

Його недовго мордували
В тюрмі, в суді, а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас;
Перехрестивсь, отак убраний,
І поволік Петрусь кайдани
Аж у Сибір...

[1850. Оренбург].

* *
*

Мені здається, я не знаю,
А люди справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню, або що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так. Мені байдуже
За простих сірих сіромах,
Вони і Господом забуті!
Так що ж мені тут гріти-дути!
А де оті??.. Невже в сажках
Годує хам собі на сало?
А може й так! Добра чимало
Вони творили на землі,
Ріками сльози розлили,
А кров морями. Люди знають,
Кого годують, доглядають.
І що ж ви скажете: за славу
Лиш вони моря кроваві,
Або за себе? Ні, за нас!
За нас, сердешних, мир палили!

Поки їх в саж не засадили.
Якби не те, то певне б пас
Свинар в толоці. Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах!
Де ваше золото, палати?
Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими ж самими, як ви.
Жили ви лютими звірми,
А в свині перейшли!.....

Де ж ти?

Великомучениче святий?
Пророче Божий? Ти меж нами,
Ти, присносуший, всюди з нами
Витаєш ангелом святим.
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо... про любов
Про безталанну, про горе;
Або про Бога, та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами.

Заплачеш тяжко перед нами,
І ми заплачемо... Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину... Перед Богом

Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого, — на волю
Мені ти двері одчинив!
Спасибі, друже! Прочитаю
(Аби хоть мало...), оживу...
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову.

[1850. Оренбург].

* *
*

Як би ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи —

Носити воду школярам.
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри! Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії,
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села!
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
Та в Тебе другого благаєм,
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо
І їх сльозами поливаєм.
А може й те ще... ні, не знаю,
А так здається... сам еси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми б не нудились в раї голі)
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами,
Як править миром! Бо дивись:
Он гай зелений похилився,
А он зза гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?

А подивися та спитай!
Що там твориться у тім раї!
Звичайне, радість та хвала!
Тобі єдиному святому
За дивнії Твої діла?
Отим бо й ба! Хвали нікому,

А кров, та сльози, та хула,
Хула всьому! Ні, ні, нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли!

[1850. Оренбург].

* *
*

Буває, в неволі іноді згадаю
Своє стародавнє... Шукаю, шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки Бога колись то хвалив!
Шукаю, шукаю... Господи б, хотілось
Згадать хоч щонéбудь! То оце й
наткну[в]сь

На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись!.. От мені
приснилось...

Свинєю заснувши, звичайне, такий
І сон приверзеться... ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малій;
Дивлюся, могила ніби розвернулася,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та і йде до мене... Я собі звернулось,
Щеня мов під тином, — звичайне, мале,
То й перелякалось. От мене бере
Неначе на руки та несе в могилу,
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся, в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.

— Дивися, дитино, оце козаки. —
(Ніби мені каже), на всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками! Бачиш, як лежить —
Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, та Бог його знає,
Коли то те буде. Дивися ж, дитино!

Та добре дивися — а я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я меж ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш,
сину.

Слухай же дитино. — А потім ягнята
Приснились у житі, лановий біжить
Та б'є мене добре — і ніби, проклятий,
Свитину здирає... І досі болить,
Як сон той згадаю. А як нагадаю
Козака в могилі, то й досі не знаю,
Чи то було справді, чи то було так,
Мара яканéбудь. Мені той козак
Розказував ось що

— Не знаю, як тепер ляхи живуть
З своїми вольними братами?..
А ми браталися з ляхами!
Аж поки третій Сигизмوند
З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас... Отак
Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
І Матері Його Святої!
Ляхи прийшли на нас войною!
Святе Божії міста!
Ксьондзи скажені осквернили!
Земля козака зайнялась
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли,
На нашій, синочку, землі!

Я жив на хуторі, — З...
Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,

Пшона, пшениці, що придбав,
Я всю мізерію оддав
Моїй Україні небозі...
І трьох синів своїх. — Нехай, —
Я думав, грішний перед Богом,
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,
За церков Божію, за люди,
А я молитись в хаті буду. —
Бо вже нездужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять!

Зо мною, слухай же, остались
Данило, чура мій, та я,
Та Пріся, дочечка моя!
Воно ще тільки виростало,
Ще тільки, тільки наливалось,
Мов та черешенька!.. За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх великий
Не дав мені Святий Владика
Очей нарадувать старих
Моїм дитятком!..

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
На людях їх з села в село, —
Такее то у нас було!
Якось їх, клятих, і до мене
Вночі на хутір занесло.
А з ними челядь їх скажена
Та ще драгуни... Дай мені
Хоч колинéбудь, Боже милий!
На світ Твій виглянуть з могили —
Спряжу всю шляхту на огні!

Вони, вони — не бійся, сину! —
Вони, ксьондзи, мою дитину
З собою в хату завели,
Замкнулись п'яні, я бачив.
А челядь п'яна полягала
У клуні на соломі спать,
Драгуни теж. А ми з Данилом
Соломи в сіни наносили,
А клуню просто запалили...
Не встануть, прокляті, опять
Дітей козачих мордувать,
Усі до одного згоріли!
І Пріся бідная моя
Згоріла з клятими! А я...
На пожарищі хрест з Данилом
Поставили та помолились,
Заплакали... Та й потягли,
На коней сівши, до обозу,
Синів всіх трьох моїх найшли,
Та в добрий час і полягли
Отут укупі!..

А як ми бились, умирали,
За що ми голови складали —
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже,
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А може,
І про могили і про нас
З старцями Божими по селах
Правдива дума невесела
Меж людьми ходить

[1850. Оренбург].

* *

*

І станом гнучим і красою
Пренепорочно-молодою
Старії очі веселю.
Дивлюся іноді, дивлюсь,
І чудно — мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені, старому, стане
Твоеї Божої краси.
Де з нею дінешся еси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм?

І хто заступить? хто укриє
Од зла людського в час лихий?
Хто серце чистее нагріє
Огнем любови? хто такий?
Ти сирота, нема нікого,
Опріче праведного Бога.
Молися ж, серце, помолюсь
І я з тобою. Щось пророче
Мені вже зазирає в очі,
І я вже Богу не молюсь,
Уже й на тебе не дивлюсь.

Мені приснилось: ти вже мати,
Не в аксамиті, не в палатах
Тво[є] голоднее дитя...
І в'янеш ти, а дні летять,
Несуть все добре за собою,
Уже й надію понесли,
А ти осталась на землі
Одна-однісінька; з тобою
Єдинеє добро було, —
Твоє дитя, поки росло,
В колодочки поки вбивалось.
Оперилось... і ти осталась
Стара і неможна. Людей,
Людей неприязних благаєш

* *
*

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває;
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії;
Витає радість і надія
В очах веселих, любо їм
Очам негрішним, молодим.

І Христа ради простягаєш
Коло зачинених дверей
Старії руки.

Отак я іноді тобою,
Тобою, серце, молодою,
Старії очі веселю.
Дивлюся іноді, дивлюсь
На стан твій гнучий, і за тебе
Тихенько Богу помолюсь.
Молися й ти: з святого неба
На тебе, серце, не зійшла
Твоя і доля і недоля.

[1850., Оренбург].

І всі регочуться, сміються,
І всі танцю[ю]ть. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я.
Чого ж я плачу? Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

[1850. Оренбург].

* *
*

На батька бісового
я трачу
І дні, і пера, і папір!
А іноді то ще й заплачу,
Таки аж надто. Не на мир

І на діла його дивившись,
А так, мов іноді, упившись,
Дідусь сивесенький рида —
Того, бачте, що сирота.

[1850. Оренбург].

* *
*

І досі сниться: під горою,
Меж вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі в[є] село цілує,
Прийма на руки, і годує,

І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те, лихо?
Печалі тії, вороги? —

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

[1850. Оренбург].

IX. „H A B O Л I“

(1857—1861).

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ.

(Поема).

Я. Кухаренкові. На пам'ять 7 Маія 1857 року.

Не на Вкраїні, а далеко,
Аж за Уралом, за Елеком,
Старий недобиток варнак
Мені розказував отак
Про сю криницю москалеву,
А я, сумуючи, списав,
Та рифму нищечком додав,
Та невеличку і дешеvu
(Звичайне, крадене) зобгав
Тобі поему на спомини,
Мій друже щирій, мій єдиний!

I.

Після великої зими,
За Катерини за цариці,
Москаль ту викопав криницю;
А як він викопав, то ми
Оце й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте, — не шкодить
Такую річ і записать.
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.
Отак пишть. Була криниця,
Ні, не криниця, а село,
Пишть, давно колись було
Межи садами, при долині;
Таки у нас, на Україні
Було те Божее село.
В селі тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
І син малоліток.
Добре мати діток
Багатому, хвалить Бога
В розкошах! А вбогій
Вдові не до того,
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала.
Думала іти в черниці
Або вбитись, утопитись,
Та жаль маленьких діток стало —
Звичайне, мати, що й казать;
Та, може, ждався таки й зять:
Бо вже Катруся підростала

(Катрусею вдовівна звалась), —
Чи вік же їй продівувать?
Зносити брівоньки ні за що.
Хіба за те, що сирота?
А красота то, красота!
Мій Боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,
Та тихе. Бач, і сирота,
А всім була навдивовижу.
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з роси,
Як тее сонечко зза хмари.
Ввесь похолону, неживий
Стою, бувало... Ані кара,
Ні, м'юки, кайдани,
Ніже літа, сину,
Тії сили не втомили...
Отак і загину!
Так і згину. Бо дивися:
Смерти сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину. Слухай, сину,
Мій друже єдиний!
Слухай добре, та записуй,
Та на Україні;
Як Бог тебе допроводить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив диявола
Своїми очима.

II.

Так, бачиш, дівонька ота
Росла собі. І роботящий
(Бо всюди сироти ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Отож той самий сиротина
У наймах сяк собі, то так
Придбав, сірома, грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та ні відсіль і ні відтіль
Купив садочок і хатину;
Подякував за хліб і сіль

І за науку добрим людям
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями;
Не торгувавсь і панотець
(На диво людям та на чудо),
За три копи звінчав у будень,
Без пихи, так, як довелось.
Отут-то, голубе мій сизий,
Отут-то й лихо почалось!

III.

Уже, либонь, після Покрови
Вертався з Дону я та знову
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рушниками)
Послать і втретє міркував.
Та з чумаками та з волами
Якраз в неділю на весілля
До удовівни причвалав.
Пропало! Все добро пропало!
Ані щетинки не осталось.
Пропав і я; та не в шинку,
А на кобилі. На віку
Всі люди бачать лихо, сину,
Але такого, мій єдиний,
Такого лютого ніхто,
Ніхто і здалека не бачив,
Як я, лукавий. А тим часом
Просохли очі у вдови.
Неначе в Бога за дверима,
У зятя та в сина
Стара собі спочиває,
А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я в шинку з п'яницями
Душу пропиваю!
Та й пропив. Запродав душу,
І душу і тіло,
Тіло катові, а душу!..
О Боже мій милий!
Хотілося б жить на світі,

Та ба! Треба вчитись,
Ще змалечку треба вчитись,
Як на світі жити,
А то битимуть, та й дуже!..
Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо коїв?
Чи я занедужав?
Чи то мене злая доля
Привела до того, —
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого.
Знаю тільки, що тверезий.
Бо вже ані вина,
Ні меди, ні оковита
Не пилися, сину.
Отаке-то сподіялось.
Вмер батько і мати,
Чужі люди поховали...
А я, мов проклятий
Той Іуда, одринутий
І людьми і Богом,
Тиняюся, ховаюся,
І дійшло до того,
Що я вночі, підкравшися,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата.
А душа проклята
Не згоріла. Моя душа!

Мій друже, мій брате!
Не згоріла, а осталась,
Тліє, й досі тліє!

І коли вона зотліє,
Коли одпочине?
Святий знає.

IV.

З переляку
Вмерла Катерина.
А Максим на пожарище
Та на попелище
Подивився. Нема ради!
Тільки вітер свище
У дймарі та в комині.
Що на світі діять?
І що тепер йому почати?
Подумавши, перехрестивсь
Та й знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.
Вдова осталась не сама,
А з сином парубком; женити
Його збиралась восени.
Аж гульк! Од матушки-цариці,
Такі із самої столиці,
Прийшов указ лоби голить.
Се в перший раз такий указ

Прийшов з Московщини до нас.
Бо на Вкраїні в нас, бувало,
У козаки охочі йшли,
А в пікінери вербували,
Та теж охочих. На селі
Зобралася громада радить,
Кого голить у москалі.
Порадили громадою,
Та скурвого сина,
Вдовиченка ледащицю,
Забили в скрепицю
Та й повезли до прийому.
Он яке твориться
На сім світі! Яка правда
У людей, мій сину.
Така й досі, я думаю,
В нас на Україні.
Та другої і не буде
В невольниках людях.

V.

Через год ото й велика
Зима наступила.
До зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі: тойді ж ото
І Очаков брали
Москалі. А Запорожжя
Перше руйнували.
Розбрелось товариство.
А що то за люди
Були тії запорожці —
Не було й не буде
Таких людей.

Під Очаков
Погнали й Максима.
Там то його й скалічено,
Та й на Україну
Повернено з одставкою:
Бачиш, праву ногу
Чи то ліву підстрелено...

Мені не до того
Було тойді. Знову люта
Гадина впилася
В саме серце; кругом його
Тричі повилася,
Як той Ірод. Що тут робить?
Не дам собі ради.
А Максимові кривому
Нічого не вадить;
Шкандибає на милиці
І гадки не має.
А в неділеньку святую
Мундир надіває,
І медаль і хрест причепить,
І заплете косу,
Та ще й борошном посипле.
Я не знаю й досі,
Нащо воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святее

Борошно псували?
На іграшку, я думаю,
Так собі, абито!
Отож, було, мов генерал,
Максим сановито
Прибереться у неділю
Та й пошкандибає
У храм Божий. На крилосі
Стане, та й співає
За дяком таки, та возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви.
Вивчився читати
У москалях. Непевний був
Максим отой, брате.
Та трудящий, роботящий,

Та ти кажеш,
Що бачив криницю
Москалеву, що ще й досі
Беруть з неї воду,
І хрест, кажеш, коло шляху
І досі Господній
Стоїть собі на роздоллі.
А не розказали
Тобі люди там нічого?..
Вже повимирали
Тії люди, мої свідки,
Праведнії люди!
А я й досі караюся
І каратись буду
Й на тім світі.

Ось послухай,
Доводить до чого
Сатана той душу нашу:
Як не схаменеться
Та до Бога не вернеться,
То так і воп'ється,
Пазурами в саме серце.
Ось слухай же, сину,
Про Максима праведного...
Було, не спочіне
Ніколи він. А в неділю
Або в яке свято
Бере святий псалтир в руки

Та тихий до того,
Та ласкавий... Було тобі
Ніже анікого
Не зачепить, ніже ділом,
Ніже яким словом.
— І талан і безталання,
Все, каже, од Бога,
Вседержителя святого,
А більш ні од кого.
Преблагий був муж на світі
Максим отой, сину.
А я! а я!.. не вимовлю.
Моя ти дитино!
Я вбив його. По[с]тривай лиш,
Трохи одпочину.
Та той[ді] вже.

VI.

Та й іде читати
У садочок. У садочку
Та у холодочку
Катерину поховали.
Отож у садочку
За упокой душі її
Псалтир прочитає,
Потім собі тихесенько,
Тихо заспіває
Со святими; та й заплаче.
А потім пом'яне
О здоровій тещу з сином,
І веселий стане.
— Все од Бога, скаже собі, —
Треба вік дожити. —
Отакий-то муж праведний
Був він на сім світі.
А у будень, то він тобі
Не посидить в хаті,
Все нишпорить по надвір'ю.
— Треба работати, —
Було скаже по-московськи, —
— А то, лежати в хаті,
Ще опухнеш. — Та взяв якось
Заступ і лопату
Та й пішов собі у поле
Криницю копати.
— Нехай, каже, Колись люди
Будуть воду пити

Та за мою грішну душу
Господа молити. —
Вийшов в поле геть од шляху,
У балку спустився
Та й викопав при долині
Глибоку криницю
(Не сам один; толокою
Йому помагати
Йі добрі люди приходили
Криницю копати).
І виложив цямриною,

І над шляхом в полі
Височенний хрест поставив...
Зо всього роздолля
Широкого було видно.
Се, бачиш, для того,
Щоб знать було, що криниця
Єсть коло дороги,
Щоб заходили з криниці
Люди воду пити
Та за того, що викопав,
Богу помолитись.

VII.

А тепер уже, он бачиш,
Доходить до чого.
Що я стратить наміряюсь
Максима святого.
Отаке то! А за віщо?
За те, за що Каїн
Убив брата праведного
У світлому раю.

Чи то було у неділю,
Чи в якеє свято?
Слухай, сину, як навчає
Сатана проклятий.
— Ходім, кажу, Уласович,
На твою криницю
Подивитись. — Добре, каже,
Ходімо напиться
Води з неї погожої. —
Та й пішли обое.
І відерце і віжечки

Понесли з собою.
От приходим до криниці,
Я перш подивився,
Чи глибока. — Власовичу,
Кажу, потрудися
Води достать, я не вмію. —
Він і нахилився,
Опускаючи відерце;
А я... я за ноги
Вхопив його та й укинув
Максима святого
У криницю... Такеє-то
Сотворив я, сину!
Такого ще не творилось
В нас на Україні.
Та й ніколи не створиться
На всім світі, брате!
Всюди люди, а я один
Диявол проклятий!

VIII.

Через тиждень вже витягли
Максима з криниці
Та у балці й поховали.
Чималу каплицю
Поставили громадою,
А його криницю
«Москалевою» назвали.

От тобі й билиця
Про ту криницю москалеву.
Нелюдська билиця.

А я пишов у гайдамаки,
Та на Сибірі опинивсь.
(Бо тут Сибір була колись).

І пропадаю, мов собака,
Мов той Іуда! Помолись .
За мене Богу, мій ти сину,
На тій преславній Україні,
На тій веселій стороні, —
Чи не полегшає мені?

[1857. 16. V.
Новопетровська фортеця].

НЕОФІТИ.

Поема.

Сія глаголетъ Господь: сохраните судъ
и сотворите правду, приближибо ся спасе-
ніе мое прійти, и милость моя открытєся.
(Ісаія, Г. 5 [6]. С.

М. С. Щепкину. На пам'ять 24. XII. 1857.

Возлюбленнику муз і грацій,
Ждучи тебе , я тихо плачу,
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

Привітай же благодуже
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш, — убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету;
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

—
Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій взаперті,
На шлях дивлюся, та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовищі. Більш нічого
З тюрми не видно. Слава Богу
Й за те, що бачу! Що живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люди.

Хрест високий
На кладовищі трохи збоку
Златомальований стоїть.
Не вбогий, мабуть, хтось лежить?
І намальовано: розп'ятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили. А я...
Такая доленька моя!
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми.

Дивлюсь, дивлюся, помолюся:
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи. І тюрма
Неначе ширшає. Співає
І плаче серце, оживає
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає,
Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний
Богом ізбранної Марії.
Що він зробив їм? І за що
Його, святого, мордували,
Во узи кували;
І главу Його честную
Терном увінчали?
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору;
І повісили меж ними —
За що? Не говорить
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні Його святії —
Помощники, поборники,
Кастрати німіє!

—
Благословенная в женах,
Святая праведная Мати
Святого Сина на землі.
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорбящих радосте! пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки, море
Сльози кровавої лила

Так, як і Ти. І прийняла
В живу душу світ незримий
Твійого розп'ятого Сина!..
Ти, Матер Бога на землі!
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на У[к]раїні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божее кадило,
Кадило істини! Амінь.

—

I.

Не в нашім краю, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в римській ідолській землі
Се беззаконіє творилось.
Либонь, за Декія царя?
Чи за Нерона сподаря?
Сказать запевне не зумію.
Нехай за Нерона.

Росії

Тойді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча. І красотою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа. І дівчати
Людей шукала. І найшла.
Та, помолившись Гіменею
В сво[ї]м веселім гінекею,
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немалі жертви. Ублагала
Капітолійський той сигкліт,
Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить

І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати,
В Алкіда син її росте,
Росте; лицяються гетери
І перед образом Венери
Лампаду світять.

II.

Тойді вже сходила зоря
Над Віфлеємом. Правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла!
І мир і радість принесла
На землю людям. Фарисеї
І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті.
І сина Божія во плоті
На тій Голгофі розп'яла
Межи злодіями. І спали,
Упившись кровію, кати,
Твоею кровію. А Ти
Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

Тойді ж оте її Алкід,
Та ще гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід
Над самим Аппієвим шляхом
У гаї гарно роздяглись,
Та ще гарніше попились,
Та й поклонялися Пріапу.
Аж гульк!.. Іде святий Петро
Та, йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гай води напитись
І одпочити. — Благо вам! —
Сказав апостол утомлений
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі,
То братолюбіє. І ситий
І п'яний голий отой Фавн,

І син Алкід твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром. І повели
До себе в терми на вечерю
Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори. Дівчата
Трохи не голії стоять
Перед Кіпрідою і влад
Співають гімн. Приготован
Веселий пир; і полягли
На ложах гості. Регот! Гомін!
Гетери гостя привели
Сивобородого. І слово
Із уст апостола святого
Драгим елеєм потекло.
І стихла оргія. А жриця
Кіпріди, оргії цариця,
Поникла радостним челом
Перед апостолом. І встала,
І всі за нею повставали
І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкід пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкіда. Ні, нема.
Уже й не буде. Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті...
Ні, не вечерять, а ридать,
Ридать, і долю проклинають,
І сивіть, кленучи. І горе!
Умреш еси на самоті,
Мов прокаженна!

V.

На хресті

Стремглав повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сіракузи
В кайданах одвезли. І син

Алкід, твоя дитина,
Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя,
Гние в неволі, в кайданах.
А [ти], прескорбная, не знаєш,
Де він канає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір
Чи тее... в Скіфію... І ти...
І чи одна ти? Божа Мати!
І заступи вас, і укрий!
Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні
В британських, гальських легіонах
Не муштрувались! О Нероне!
Нероне лютий! Божий суд,
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить. Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святе мученики. Діти
Святої волі. Круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять.
Вони брати і християни,
А ти собака! людоїд!
Деспот скажений!

VI.

Аж кишить
Невольника у Сіракузах
В льохах і тюрмах. А Медуза
В шинку з старцями п'яна спить.
От-от прокинеться... і потом,
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала

Дитину мати. Не найшла
І в Сіракузи поплила
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись,
І мусила вона сидіть
Коло острога. Ждать і ждать,
Як Бога з неба виглядать
Свого сина: аж поки то

Його в кайданах поженуть
Бульвар мести.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Проторіяни і сенат,
Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія. І хором
Співають гімн і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар. Перед ним
Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Во́ни, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим їм дурня вихвалять,
То заразóm щоб доканать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером, та й годі.
І написали воеводам
По всьому царству: так і так.
Що кесар бог. Що більш од бога!
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря. До того
Так, нотабене, додали,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать. Сердешні люди,
Неначе в ірій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сіракуз і та небога
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека.

Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячії! Кого?
Кого благаєте, благії,

Раби незрячії, сліпії!
Чи ж кат помилує кого?
Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі...

VIII.

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
Лилася божа благодать.
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,
Байстрятам дещо. А кому
Самі благоволили дать
Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану. Нічого,
Аби зпід кесаря. А в кого
Сестру благоволили взять
У свій гарем. І се нічого:
На те він бог, а ми під бога
Себе повинні підкладать,
Не тільки сестер.

Преторіяни помолились,
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися, та вас
Ніхто не милує. Не вміють
Вас і помилувать гаразд!

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молилась,
І милосердий істукан
Звелів везти із Сіракузи
У Рим в кайданах християн.
І рада ти і весела,
Кумирові знову
Помолилась. А кумир той,
Юпітер то[й] новий,

Ось побач, яке свято
Буде завдавати
В Колізеї. А тим часом
Іди зострічати
Свого сина. Та не дуже
Радій лиш, небого.
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога.
А поки що, з матерями
Алкідова мати
Пішла його зострінути,
Святих привітати
На березі. Пішла еси,
Трохи не співаєш
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш-вихваляєш:
— От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила бламати
У Афіни Юпітера.
Дурна, більш нічого! —
І нищечком помолилась
Кесареві-богу.
Та й пішла понад болотом,
На Тібр поглядає.
А по Тібру ізза гаю
Байдак впливає
Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах.
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована —
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова.
Отакий-то він. Чи чуєш?
У путах співа[є]
Твій мученик:

— Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоем честнім собором,
Серцем нелукавим.
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.

Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословять,
Хвалять ім'я Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута
І їх, славних, оковами
Ручними окружать.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І вівіки стане слава,
Преподобним слава. —

Х.

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала.
Не слухала і не ридала,
А «алилуя» подала
За матерями християнам.
Мов дзвони, загули кайдани
На неофітах. А твій син,
Єдиний твій! апостол новий,
Перехрестившись возгласив:

— Молітесь, братія! Молітесь
За ката лютого. Його
В своїх молитвах пом'яніте.
Перед гординею його,
Брати мої, не поклонітесь.
Молитва Богові. А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає;
Уже внучата зачались,
І виростуть вони колись,
Не месники внучата тії,
Христові воїни святіє!
І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть.
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать.
Молітесь, братія. —
Молились,

Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала!
Хвала вам, душі молодіє!
Хвала вам, лицарі святіє!
Вовіки-віки похвала!

XI.

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. П'яний кесар,
Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Лику[є] Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, мірро,
Женуть гуртами християн
У Колізей. Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим!
І гладіатор і патрицій,
Обидва п'яні. Кров і дим
Їх упоїв. Руїну слави
Рим пропиває. Тризну править
По Сціпіонах. Лютуй! лютуй,
Мерзенний старче. Розкошуй
В своїх гаремах. Ізза моря
Уже встає святая зоря.
Не гро[мо]м праведним, святим
Тебе уб'ють. Ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом.

XII.

Другий день
Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові замісивсь.
А сіракузьких назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звірем заревла.
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив.
І п'яний кесар мов скажений
Зареготавсь. І леопард

Із льоху вискочив на сцену,
Ступив, зирнув... І полилась
Святая кров. По Колізеї
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря. Де ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась? Бо стерегли,
Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори. За ним,
Тво[ї]м Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти остала[ся] одна,
Одна-однісінька надворі.
І що ти зможеш? — Горе! Горе!
О горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?.. — І небога
Кругом зирнула, і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIII.

З позорища увечері
У терми сховався
Святий кесар з лікторами.
Колізей остався
Без кесаря і без римлян.
І ніби заплакав
Одинокий. Мов гора та,
На полі чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо, тихо віє
Ізза Тібра, із Альбано
Вітер понад Римом.
А над чорним Колізеєм,
Ніби ізза диму,
Пливе місяць круглолиций.
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
Твої чада преступніє,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї.

Гриземося, мов собаки
За маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!

XIV.

Трохи одпочила
Стара мати недобита.
Живущую силу
Сила ночі оживила.
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала.
Чи не кесаря святого
Нишком проклінала?
А може й так. Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала,
Якесь слово. І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась.
І на возах, на колесницях
Із Колізея, із різниці,
Святіє вивезли тіла;
І повезли на Тібр. Тілами
Святих убитих годували
Для царського таки стола
У Тібрі рибу. Встала мати,

Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тібр. А скіфи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали — сестра Морока*)
Із пекла вийшла провозать
У пекло римлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами скіфи повертали.

І ти осталася одна
На березі. І ти дивилась,
Як розстилилися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм!
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді.
І усміхнулася тойді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий син Марії.
І ти слова Його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.

8. XII. 1857. Нижній Новгород.

ДОЛЯ.

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
— Учися, серденько, колись
З нас будуть люди, — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,

І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас лю[д]и? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо далі, далі слава,
А слава — заповідь моя.

9. II. 1858. Нижній Новгород.

*) Морок — скифський Плутон (бог підземного царства). Т. III.

МУЗА.

А ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в-пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... І я...
О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала.
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі!
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла,
І понадо мною

Полинула, заспівала
Ти, золотокрила...
Мов живущою водою
Душу окропила.
І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя,
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду. Поможі
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! положи
Свого ти сина в домовину
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

9. II. 1858. Нижній Новгород.

СЛАВА.

А ти, задрипанко, шинкарко,
Перекупко п'яна!
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?
У Версалі над злодієм
Набор розпустила?
Чи з ким іншим мизкаєшся
З нудьги та з похмілля.
Горнись лишень ти до мене,
Та витнемо з лиха;
Гарнесенько обіймемось,
Та любо та тихо
Пожартуєм, чмокнемося,
Та й поберемося,

Моя крале мальована.
Бо я таки й досі
За тобою чимчикую;
Ти хоча й пишалась,
І з п'яними кесарями
По шинках хилалась,
А надто з тим Миколою
У Севастополі, —
Та мені про те байдуже;
Мені, моя доле,
Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути.

9. II. 1858. Нижній Новгород.

ВІДЬМА.

Поема.

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Ніким стінам передаю.

Озовітеся-ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.

Озовітесь! А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуще,
І нам усміхнеться,
Поеднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться,
Й тихо спати ляже.
І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

I.

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи —
Звичайне, вольнії — співали.
Ішли, ішли, а потім стали.
Шатро край шляху розп'яли,
Огонь чималий розвели
І кругом його посідали.
Хто з шашликом, а хто і так,
Зате він вольний, як козак
Колись то був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна, з приданок
Додому йдучи, молодиця:

«Ой у новій хаті
Полягали спати,
Молодій приснилось,
Що мати казирася;
Свекор оженився,
Батько утопився.

I... гу...»

Цигани слухають, сміються.
«І де ті люди тут возьмуться?
Оце, мабуть, ізза Дністра,
Бо тут все степ... Мара! Мара!
Цигани крикнули, схопились.
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній-дрожала

Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров; аж струпом стала
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. — Ну, так!
Оженився неборак! —
Сама собі вона шептала
І тяжко, страшно усміхалась.
Що ж се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра.
Моя се відьма, щоб ви знали.

Циган.

А відкіля ти, молодице?

Відьма.

Хто, я? (Співає)
— «Як була я молодиця,
Цілували мене в лиця,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада».

Циган.

Співуча, нічого сказать.
Якби собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма.

Я співаю.

Чи то сижу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю,
Уже забула говорить,
А перше добре говорила.

Циган.

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма.

Хто, я? чи ти? (Шепче)
Цить, лишень, цить.
Он, бач, зо мною пан лежить.
Огонь погас, а місяць сходить,

В яру пасеться вовкулак...

(Усміхнувшись)

Я в приданках була, впилася,

І молода не придалася...

А все то прокляті пани

З дівчатами таке діють...

Ще треба другу одружить.

Піду, без мене не зуміють

І в домовину положить...

Циган.

Не йди, небого, будь ти з нами!

У нас, їй Богу, добре жить.

Відьма.

А діти єсть у вас?

Циган.

Немає.

Відьма.

Кого ж годуєте-есте?

Кого ви спати кладете?

Кого колишете вночі?

Лягаючи і встаючи,

За кого молитесь? Ох, діти!

І все діти! і все діти!

Не знаю, де од їх подітись.

Де не піду, й вони за мною,

Вони з'їдять мене колись...

Циган.

Не плач, небого, не журись.

У нас дітей нема й заводу.

Відьма.

Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.

Цигани мовчки дивувались,

Поки поснули, де хто впав.

Вона ж не спала, не журилась,

Сиділа, ноги устромила

В гарячий попіл. Виступав

Щербатий місяць зза могили

І на шатро мов позирав,

Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому

Сивому, гладкому?

Чом не спиться убогому,

Сироті старому?

Один дума, як би його

Достроїть палати.

Другий дума, як би його

На подзвін при[д]бати.

Один старий одпочине

В пишній домовині,

Другий старий і так собі

Денебудь під тином.

І обидва спочивають

І гадки не мають.

Убогого не згадують,

А того ще й лають.

Коло вогню старий циган

З люлькою куняє.

Позирає на прибуду

Й на подзвін не дбає.

Циган.

Чому не ляжеш, не спочинеш?

Зірниця сходить, подивись!

Відьма.

Дивилась я, вже ти дивись!

Циган.

Ми рано рушимо, покинем,

Як не проспийся.

Відьма.

Не просплюсь.

Я вже ніколи не просплюсь.

Отак денєбудь і загину

У бур'яні... (Співає тихо)

«Гаю, гаю, темний гаю,

Тихенький Дунаю!

Ой у гаї погуляю,

В Дунаї скупаюсь.

В зеленому баговинні

Трохи одпочину...
Та, може, ще хоч каліку,
Приведу дитину...»

Дарма! аби собі ходило
Та вміло матір проклинаць.
А он, чи бачиш, на могилі
Очима лупа кошенья?
Іди до мене. Кицю, кицю...
Не йде, прокляте бісеня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці... (П р и с п і в у є)

«Стоїть кути на покуті,
А в запічку діти.
Наплодила, наводила,
Та нема де діти;
Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?»

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, отут.
Ото то й то! А ти не знаєш...
Що я в Волощині була.
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела.
У білих Яссах колихала,

У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила,
Та додому однесла —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,
Упилася, упилась!
І досі п'яна!..

І вже ніколи не просплюся,
Бо я вже й Бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені отих дітей
Найти денебудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині війна?

Ц и г а н.

Була колись, тепер нема.
Умер найстарший старшина.

В і д ь м а.

А я думала, що й досі...
Аж уже немає.
Слухай лишень, скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку свою Наталоньку...
Та шукаю пана,
Того Ірода, що, знаєш?..
Стрівай, нагадала.
Як була я молодою. —
І гадки не мала,
По садочку похожала,
Квічалась, пишалась,
А він мене і набачив,
Ірод!.. І не снилось,
Що я була крепачкою,
А то б утопилась, —
Було б легше... От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
Прийшли ми. Стояли
З москалями на кватирах,
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав Бог мені близнята,
Якраз против Спаси.
А він мене і покинув,
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Луцифер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.
У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люди насміялись...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сьак, то так
На свою країну
Придидала. Одпочила,

Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люди не знали.
От я крадусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно, нема дома,
Або вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледви ступаю;
Вхожу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає,
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!..
Я перелякалась,
Хата пусткою смерділа.
От я заховала
Близнят своїх у коморі,
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
Я до його: — Тату!
Мій таточку! це я прийшла! —
За руки хватаю.
— Це я, — кажу. А він мені
Шепче: — Я прощаю.
Я прощаю. — Тільки й чула.
Здається, я впала.
І заснула. Якби була
До віку проспала!
Опівночі прокинулась:
Як у ямі, в хаті,
А за руку батько давить.
— Тату, кричу, тату! —
А він уже так як крига...
Насилу я руку
Випручала. Що, цигане,
Якби таку суку
Тобі дочку? Щоб зробив?

Циган.

Йй Богу, не знаю.

Відьма.

Та мовчи вже, бо забуду,
Потім не згадаю.

Дітей, бачся, годувала
Та в засік ховала.
Та очіпок се вже вранці,
Клоччям вимощала,
Щоб не знать було, що стриґа.
• Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась
На сім світі... Були діти,
І тих не осталось.

«Через яр ходила,
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І... гу...»

Циган.

Не скигли, бо ти всіх побудиш.

Відьма.

Хіба я скиглю, навісний?

Циган.

Та добре, добре. Що дальш буде,
Розказуй дальше!

Відьма.

Що даси?

Навариш завтра мамалиги?
Я кукурузи принесу.

Нагадала! Нагадала!
З дочкою ліг спати...
Завдав сина у лакеї...
Громадою з хати
Виганяли... Нагадала!
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями.
І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались...

Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене, лущипер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...
Ростуть мої квіти!
Та й вирости. Сина Йвана
Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі послули?

Циган.

Всі послули.

Відьма.

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
Наталоньку! Дитя своє!
Ірод нечестивий!..
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила,
І молилась... Ні, цигане,
Я марне молилась.
Чи в вас єсть Бог якийнебудь?
В нас Його немає...
Пани вкрали та в шкатулі
У себе й ховають.

Вертаюся із Києва,
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою
Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати
В Волощину, та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,
Діточок шукаю,

Наталоньку!.. Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю пана.
Розірву!..

Возьміть до себе
І мене, цигани,
Я медведя водитиму,
А як найду ката,
То й спущу його на його.
Отойді, проклятий!..
Ні, не спущу. Сама його
Загризу...

Чи чуєш?

Одружимось, моє серце,
Я й досі діваю.
А сина вже оженила,
А дочка й так буде.
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
Неживою. Чи ти бачив?
Там такий хороший
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей,
Намиста доброго куплю
Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись, миша, миша
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме.
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину? —

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали,
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
І нібито Богу
Нишком собі помолилась,
Та й пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:

— Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде,
Бо вже мене осудили
На сім світі люди.

IV.

Ізза Дністра пішли цигани
І на Волинь і на Україну.

За селом село минали,
В городи ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала, й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула.
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її й стала вчити
І лікарювати,
Які трави, що од чого,
І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула. А та вчилась
Та Богу молилась.
Минуло літо, уже й друге
І третє настало;
Уже прийшла в Україну...
Жаль їй чогось стало?
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолила[сь] Богу;
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
— Вернись, каже, хоч погляну
На дочку, на сина.

Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала.
Сина Івана молодого
Оддали в салдати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого-ж ти прихилишся?
Нікого немає!..
До людей хились, небого,
Люди привітають.

Пан, вернувшись, занедужав.
Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не допомгла болящому,
Бо не допустили.
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.
— А то Бог вас покарає,
А ще гірше люди;
Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять. —
Отак вона научала,
Болящих лічила.
А з убогим остатньою
Крихтою ділилась.
Люди добрі і розумні
Добре її знали.
А всетаки покриткою
І відьмою звали.

1858. 6. III. Н. Новгород.

СОН.

(М. А. Марковичці).

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандиба[ла]

Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку під снопом.

Розповіла, нагодувала,
Попестила; і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий —
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі

Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
Та й усміхнулася, небога.
Прокинулася — нема нічого.
На Йвася глянула, взяла
Його тихенько сповила
Та щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

13. VII. 1858.

С.-Петербург.

* *
*

Я не нездужаю, нівроку,
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,

Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду Божого страшного!
А панство буде колахать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного
Та византійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

22. XI. 1858.

С.-Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ ХІ ПСАЛМУ.

Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються, і часу ждуть
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А Ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: — Ми не суєта!
І возвеличимо надиво
І розум наш і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так, і говорить?
— Воскресну я! — той пан вам скаже, —

Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша і слова. —
Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такі.
Розкинь же їх, Твої святине,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

15. II. 1859.

[С.-Петербург.]

МАРКУ ВОВЧКУ.

На пам'ять 24 січня 1859.

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!

Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднее. І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову!

17. II. 1859.

С.-Петербург.

ІСАІЯ. ГЛАВА XXXV.

Подражаніє.

Радуйся, ниве непоплита!
Радуйся, земле, не повита
Квічастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти!
І процвітеш, позеленієш,
Мов Іорданові святіє
Луги зелені, береги!
І честь Кармілова, і слава
Ліванова, а не лукава,
Тебе укріє дорогим,
Золототканим, хитрошитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омбформом своїм.
І люди темні, незрячі
Дива Господні побачать.
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!
Радуйтеся, вбогодухи,
Не лякайтесь дива, —
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!

Тойді як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прбзрять, а кривіє,
Мов сарна з гаю, помайнують.
Нічим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня непоплита,
Зцілющою водою вміта,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Крутом гайми поростуть,
Веселим птаством оживуть
Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться докупі,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселі села.

25. III. 1859.

С.-Петербург.

N. N.

Така, як ти, колись лілея
На Іордані процвіла,
І воплотила, пронесла
Святеє слово над землею.
Якби то й ти, Дн[і]стровий цвіте...
Ні, ні! Крий Боже! Розіпнуть.
В Сибір в кайданах поведуть.
І ти, мій цвіте неукритий...
Не вимовлю...

Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
І більш нічого не давай.
Та не бери її весною
В свій рай небесний, не бери,
А дай Твоєю красою
Надивуватись на землі.

19. IV. 1859.
С.-Петербург.

ФЕДОРУ ІВАНОВИЧУ ЧЕРНЕНКУ

на пам'ять 22 вересня 1859 р.

Ой по горі роман цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
— Де та доля пишається?

—
Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?

Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі? —

—
Не там, не там, друже-брате,
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

7. VI. 1859.
Лихвин.

* *
*

Ой маю, маю я оченята,
Нікого, матінко, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!

Ой маю, маю і рученята...
Ніко[го], матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!

—
Ой маю, маю і ноженята,
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!

10. VI. 1859.
Пирятин.

СЕСТРИ.

Минаючи убогі села
Понадніпрянські невеселі,
Я думав: — Де ж я прихилюсь?
І де подінуся на світі? —
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі сто[ї]ть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!

Сієє батько та горить!
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадалиця святая!
Неначе в раї спочиває
Та зза широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається — виринає

Зза хвилі човен, доплив!..
І в хвилі човен порина.
— Мій братіку! моя ти доле! —
І ми прокинулися. Ти..
На панщині, а я в неволі!..

Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! будем живі,
То Бог pomoже перейти.

20. VII. [1859].
Черкаси.

* *
*

Колись дурною головою
Я думав: — Горенько зо мною!
Як доведеться в світі жить?
Людей і Господа хвалить?
В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,

Умерти й сліду не покинуть
На обікраденій землі..
О горе! горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Щодень Пілати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!

21 Липня [1859].
Черкаси.

* *
*

Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подив[ив]сь!
Упився б! здорово упивсь!
І, препрославлений козакий
Розумний батьку!.. і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь.
Або б в калюжі утопивсь,

В багні свинячім.
Аміль тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже..
Якби ти на світ не родивсь
Або в колисці ще упивсь..
То не купав би я в калюжі
Тебе, преславного. Аміль.

18 серпня [1859].
В Перея[с]лаві.

МАРІЯ.

(По ема).

Все упованіє мое
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє,
Все упованіє мое
На Тебе, Мати, возлагаю.
Святая си[л]о всіх святих!
Пренепорочная, Благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу,
Твойого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.

Достойно-пітая! благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Пса[л]мом і тихим і веселим
Святу доленьку Твою.
А нині плач, і скорбь, і сльози
Душі убогої — убогий
Остатню лепту подаю.

У Йосипа, у тесляра
Чи бондаря того святого,

Марія в наймичках росла.
Рідня була. Отож, небога,
Уже чимала піднялась,
Росла собі та виростала
І на порі Марія стала...
Рожевим квітом розцвіла
В убогій і чужій хатині.
В святому тихому раю.
Тесляр на наймичку свою,
Неначе на свою дитину,
Теслу, було, і струг покине
Та й дивиться; і час мине
А він і оком не мигне
І думає: — Ані родини!
Ані хатиночки нема,
Одна-однісінька!.. Хіба...
Ще ж смерть моя не за плечима?.. —
А та стоїть собі під тином
Та вовну білу пряде
На той бурнус йому святешний,
Або на берег поведе
Козу з козятчком сердешним
І попасти і напоїть,
Хоч і далеко. Так люби[ла] ж
Вона той тихий божий став,
Широкою Тіверіяду,
І рада, аж сміється, рада,
Що Йосип сидячи мовчав,
Не боронив їй, не спиняв
На став іти; іде, сміється,
А він сидить та все сидить,
За струг, сердега, не береться...
Коза нап'ється та й пасеться.
А дівчина собі стоїть,
Неначе вкопана, під гаєм,
І смутно, сумно позирає
На той широкий божий став,
І мовила: — Тіверіяде!
Широкий царю озерам!
Скажи мені, моя порадо!
Якая доля вийде нам
З старим Йосифом? О доле! —
І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру.
— Йому я стану за дитину.
Плечми моїми молодими
Його старії підопру! —
І кинула кругом очима,

Аж іскри сипнули з очей,
А з добрих молодих плечей
Хітон полатаний додолу
Тихень[ко] зсунувся. Ніколи
Такої божої краси
Ніхто не ўзрить! Злая ж доля
Колючим терном провела,
Знущалася над красою!
О доленько! — Понад водою
Ходою тихою пішла.
Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, свою,
Свою головоньку смутную,
Свою головоньку святую!
І зникла в темному гаю.
О світе наш незаходимий!
О Ти, Пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!
В яких гаях? В яких ярах,
В яких незнайомих вертепах
Ти заховаєшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, потопить
Святії думоньки твої?
Де ти сховаєшся? Нігде!
Огонь заклунувся вже, годі!
Уже розжеврівся. І шкода,
Даремне сила пропаде.
До крові дійде, до кости
Огонь той лютий, негасимий,
І, недобитая, за сином
Повинна будеш перейти
Огонь пекельний! Вже пророчить,
Тобі вже зазирає в очі
Твоє грядущее. Не зри!
Сльозу пророчую утри!
Заквічай голову дівочу
Лілеями, та [ти]м рясним
Черво[им] маком. Та засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде.

Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквічана. Фавор-гора
Неначе з злата-серебра

Далеко, високо сіяє,
Аж сліпить. Підняла
На той Фавор свої святіє
Очиці кроткіє Марія
Та й усміхнулась. Зайняла
Козу з козяточком зпід гаю
І заспівала:

«Раю! раю!
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милий Боже, в Твоім раї
Чи я погуляю,
Нагуляюсь?»

Та й замовкла.

Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенькая пішла
На хутір бондарів убогий.
А, йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину на руках
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козеня,
Неначе тее кошеня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
Трохи, трохи не танцювала —
І не втомилась. Вигляда
Старий, сумуючи, під тином,
Давненько вже свою дитину.
Зострів її і привітав
І тихо мовив: — Де ти в Бога
Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочий,
Та повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим;
Ходімо, доненько. — Який?
— Який се гость? — Із Назарета
Зайшов у нас підночувать.
І каже: — Божа благодать
На ветхую Єлисавету
Учора рано пролилась,
Учора, каже, привела
Дитину-сина. А Захарій
Старий нарек його Іваном.

Так бачиш що! — А гость ро[з]зутий,
Умитий з кущі вихожав
В одному білому хітоні,
Мов намальований, сіяв,
І став велично на порозі,
І, уклонившись, вітав
Марію тихо. Йй, небозі,
Аж дивно, чудно. Гость стояв
І ніби справді засіяв.
Марія на його зирнула
І стрепенулась. Пригорнулась
Неначе злякане дитя,
До Йосипа свого старого,
А потім гостя молодого
Просила, ніби повела
Очима в кущу. Принесла
Води погожої з криниці
І молоко і сир козлині
Їм на вечерю подала.
Сама ж не їла й не пила,
В куточку мовчки прихилилась
Та дивувалася, дивилась,
І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святіє
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось!

— Во Іудеї не було! —
Промовив гость, — того ніколи,
Що нині узреться. Равві!
Равві великого глаголи
На ниві сіються новій!
І виростуть, і пож[н]емо,
І в житн[и]цю соберемо
Зерно святее. Я Месію
Іду народу возвістити. —
І помолилася Марія
Перед апостолом.

Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Йосип праведний сидить
Та думає. Уже зірниця
На небі ясно зайнялась.
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку

Догнав Марію...

Холодочком

До сходу сонця провели
До самої Тіверіяди
Благовістителя. І раді,
Радісінькі собі прийшли
Додому.

Жде його Марія

І ждучи плаче, молодії
Ланіти, очі і уста
Марніють зримо. — Ти не та,
Не та тепер, Марія, стала!
Цвіт зельний, наша краса! —
Промовив Й[о]сип. — Диво сталося
З тобою, доненько моя!
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то... — Й не вимовив: уб'ють,
На улиці. — І заховаймось
В своїм оазисі. — І в путь
Марія нашвидку збиралась.
Та тяжко плакала, ридала.

Отож вони собі ідуть,
Несе з торбиною на плечах
Нову коновочку старий.
Спродать би то, та молодій
Купить хустиночку до речі,
Та й за повінчання оддать.
О старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої тво[єї] хати
Нам возвістилася. Якби
Пречистій Йї не дав ти руку,
Рабами б бідние раби
І досі мерли би. О муко!
О тяжкая душі печаль!
Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі і маліе душою,
А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот і кують
Кайдани новіє. Уб'ють,
Заріжуть вас, душеубійці,
І із кровавої криниці
Собак напоять.

Де ж подівсь

Дивочний гость отої лукавий? .
Хоч би прийшов та подививсь

На брак той славний і преславний!

На брак окрадений! Не чуть,
Не чуть ані його, ані Месії.
А люди ждуть чогось і ждуть,
Чогось непевного. Маріє!
Ти, безталанная, чого
І ждеш і ждатимеш од Бога
І од людей Його? Нічого,
Ніже апостола того
Тепер не жди. Тесляр убогий
Тебе невінчану веде
В свою убогую хатину.
Молися й дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав,
А то б цеглиною убили
Якби не вкрив, не заховав!
В Єрусалимі говорили
Тихенько люди, що стяли
У городі Тіверіяді
Чи тоякогось розп'яли
Превозвістителя Месії.
— Його! — промовила Марія,

І веселесенька пішла
У Назарет. І він радіє,
Що наймичка його несла
В утробі' праведную душу
За волю роп'ятого мужа.

Ото вони собі ідуть,
Прийшли додому. І живуть
Повінчані, та не в[е]сєлі.
Тесляр колисочку дебелу
Майструє в сінях. А вона,
Пренепорочная Марія,
Сидить собі коло вікна
І в поле дивиться, і шиє
Малесеньке сороченя —
Комусь то ще?

— Хазяїн дома? —

Надворі крикнуло. — Указ
Од кесаря, його самого,
Щоб ви сьогодні, сей же час!
Ви на ревізію у город,
У город Віфлеєм ішли. —
І зник, пропав той тяжкий голос.
Тільки руна в яру гула.

Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,

В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Віфлеєм. — Святая сило!
Спаси мене, мій Боже милий! —
Тільки й промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обоє.
І, вбогії, перед собою
Козу з козяточком женуть:
Бо дома ні на кóго кинуть.
А може Бог пошле дитину
В дорозі: от і молоко
Сердешній матері. Скотина
Іде пасучися, рядком
Ідуть за нею батько й мати
І починають розмовляти
Поволі, тихо. — Семіон
Протопросвітер, — Йосип мовив, —
Такее-то пророче слово
Сказав мені: — Святий закон
І Авраама і Мойсея!
Возобновлять мужі есеї.
І каже: поти не умру,
Поки Месію не узрю! —
Чи чуєш ти, моя Маріє?
Месія прийде! — Вже прийшов,
І ми вже бачили Месію! —
Марія мовила.

Найшов

Опріснок Йосип у торбині,
Дає та й каже: — На, моя [ди]тино,
Поки що буде, укріпись,
До Віфлеєма не близьенько;
Та й я спочину. Утомивсь. —
Та й сіли на шляху гарненько —
Полуднувать. Отож сидять,
А сонце праведне швиденько
Додолу котиться. І глядь!
Сховалося, і смеркло в полі.
І диво дивнее! Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива. Аж з[д]ригнув
Старий тесляр. Мітла з востоку
Над самим Віфлеємом, боком,
Мітла огненная зійшла.
І степ і гори осіяла. •
Марія з шля[ху] не вставала,
Марія сина привела.
Єдиную тую дитину,

Що нас од каторги спасла!
І Пресвятая, неповинна
За нас лукавих, розп'ялася!
А недалеко край дороги
Отáру гнали чабани
Та й їх побачили. Небогу,
Ії й дитяточко взяли
І у вертеп свій принесли,
І чабани його убогі
Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано!
У Віфлеємі на майдані
Зійшовся люд і шепотить,
Що щось непевне з людьми буде
Во Іудеї. Гомонить
І тихне люд. — О люди! люди!
Чабан якийсь біжить, кричить. —
— Пророчество Ієремія,
Ісаія збулось! збулось!
У нас, у пастирей, Месія
Родився вчора! — Загуло
У Віфлеємі на майдані.
— Месія! Ісус! Осанна! —
І люд розходивсь.

Через час

Чи через два прийшов указ
І легіон з Єрусалима,
Од того Ірода. Незримо
Й нечуте сталося тойді.

Ще діточки сповиті спали,
Ще кúпіль гріли матері,
Намарне гріли! не купали
Маленьки[х] діточок своїх!
Ножі солдати споло[с]кали
В дитячій праведній крові!
Такое-то на світі сталося!
Дивітеся ж, о! матері!
Що роблять Іроди царі!

Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали
І нам Спасителя спасли
Од Ірода. Нагодували

І напоїли, і дали
Кожух і свиту на дорогу,
І небораки додали
Ослицю дійну. І небогу
З її дитяточком малим
І посадили й провели
Вночі тайними манівцями
На шлях Ме[м]фіський. А мітла,
Мітла огненная світила,
Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І народженого Месію.

Якби де на світі хоть раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава б стала про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла
Живого істинного Бога.
Тебе ж, сердешну, копт убогий
Хотів у Йосипа купить,
Та здо[х]ла ти. Мабуть дорога
Таки завадила тобі?

У Нілі скупанеє спить
В пелюшках долі, під вербою,
Дитяточко. А меж лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі.
Зза Нілу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На тее дивляться. За ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміди в ряд,
Мов фараонова сторбжа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда Божа
Встає вже, встала на землі.
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
У ко[п]та вовну. А святий
Іосиф взявсь отару пасти,

Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік. Коло хатини
В повіточці своїй малій
Той бондар праведний, святий
І гадки, праведний, не має,
Барило й бочку набиває
Та ще й курникає. А ти?
Не плачеш ти і не співаєш,
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий святого сина
І як його од зол спасти?
Од бурь житейських одвести?

Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться; а дитина
І невеличке козеня
У сінях граються. А мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо попід тином:
Носив у город шапличок
Продать. Йому медяничок,
А їй немудрую хустину,
-Собі ж несе на постоли
Ременю доброго. Спочинув,
Та й каже: — Доню, не журись,
Царя вже Ірода не стало.
Чогось увечері наївсь,
Та так наївся, що й опрігсь, —
Такее то мені сказали.
Ходімо, каже, у свій гай,
У свій маленький тихий рай!
Ходім додомоньку, дитино.
— Ходім, — сказала, та й пішла
На Ніл сороченнята прати
В дорогу синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Йосип сина забавляв,
На призьбі сидя, поки мати
На річці прала ті малі
Сорочечки. А потім в хаті
Поморщив добре постоли
Собі в дорогу. Та й знялись
До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину

Удвох в колисочці несли.
То сьак, то так прийшли додому.
Бодай не довелося нікому
Узріть такеє. Благодать!
Гайочок тихий серед поля, —
Одна єдина їх доля
Отой гайочок! — і не знать,
Де він кохався. І хатина —
Все, все сплюндровано. В руїні
Ім довелося ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася. Там
Колись то з нею яснолиций
Зострівся гость святий. Бур'ян,
Будяк колючий з кропивою
Коло криниці поросли.
Маріє! Горенько з тобою!
Молися, серденько, молись!
Окуй свою святую силу...
Долготерпієм окуй,
В сльозах кровавих загартуй!..
Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б, іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі!
Святої волі! Схаменулась
І тяжко, важко усміхнулась,
Та й заридала. Полились
На цямрину святіє сльози
Та й висохли. А їй, небозі,
Полегшало.

Єлисавета,
Стара вдова, у Назареті
З малим синком своїм жила,
Таки з Івасем. Та й була
Якась рідня їм. Вранці рано
Свою дитину, безталанна,
Нагодувала, одягла
І за святим своїм пішла
У Назарет той до вдовиці
В сусіду, у наймичку проситись!

Дитяточко собі росло,
З Івасем удовенком гралось.
Уже чимале підросло.
Якось вони собі гуляли

Удвох на улиці, знайшли
Дві палички та й понесли
Додому матерям на дрова.
Звичайні діточки! Ідуть
І веселенькі і здорові,
Аж любо гля[ну]ть, як ідуть!
Отож воно, мале, взяло
Другую паличку у Йвася —
Івась у коники і[г]рався —
Зробило хрестик та й несло
Додому, бачте, показати,
Що й він уміє майструвати.
Марія ще за ворітьми
Дітей зострі[ла], і зом[лі]ла,
І трупом пала, як узріла
Той хрестик-шибеничку. — Злий!
Недобрий чоловік, лихий!
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить оце! Покинь! Покинь! —
А він, маленький, неповинний
Святую шибеничку кинув,
І заридав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матернє. Небозі
Ніби полегшало. Взяла
У холодочок завела,
В бур'ян, в садок, поці[лу]вала
Та коржиком погодувала,
Свіженьким коржиком. Воно ж
Попестилось собі, погралось
Та й спатоньки, мале, лягло
Таки ж у неї на колінах.
Отож і спить собі дитина,
Мов ангеляточко в раю.
А на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
Тихенько-тихо. Ангел спить,
То щоб його то не збудить.
Та й не догледіла. Неначе
Окропу капля як огонь,
На й[о]го впала, і воно
Прокинулось. Швиденько сльози
Марія втерла, сміючись,
Щоб він не бачив. І небозі
Не довелося одурить
Малого сина. Подивилось
І заридало.

Заробила,

Чи то позичила вдова
Півкопи тую на буквар.
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. Взяла
Та в школу хлопця одвела,
У ієсейську. Доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовенко, в його вдавсь,
То вдвох собі й ходили в школу
І вчились вкупочці. Ніколи
Ані пограється з дітьми,
Ані побігає; самий,
Один-однісінький, бувало,
Сидить собі у бур'яні
Та клепку теше. Помагало
Святому батькові в трудах.
Якось по сьомому годочку —
Малій вже добре майстрував —
Одпочиваючи в куточку,
Старий на сина дивувався,
Який то з його майстер буде!
Які то люди з його будуть!
Та взявши відер, кандійок,
І батько, й мати, і воно
Пішли на ярмарок у сáмий —
Самісінький Єрусалим.
Хоч і далеко, так спродати
Дорогше можна. От прийшли,
Розташувались. Батько й мати
Сидять собі та продають
Добро своє. А де ж дитина?
Побіг[л]о десь. Шукає сина
Та плаче мати. І не чуть,
Де ділося. У синагогу
Зайшла благать благого Бога,
Щоб син її найшовсь. Аж глядь,
Межи равинами дитина,
Її хлоп'яточко, сидить
І навчає, неповинне,
Як в світі жить, люде[й] любить,
За правду статъ! за правду згинуть!
Без правди горе! Горе вам,
Учителі архіереї! —
І дивувались фарисеї
І книжники його речам.
А радість матері Марії
Неізнеченная. Месію,

Самого Бога на землі
Вона вже зріла.

Спродались,
Во храмі помолили[сь] Богу
І веселенькі у дорогу
Додому рушили вночі
По холодочку.

Виростали
І вкупі вчились, ростучи,
Святе діточки. Пишались
Святе тії матері
Своїми дітками. Із школи
Путем терновим розійшлись
Обидва. Божії глаголи,
Святу правду на землі
І прорекли, і розп'ялись,
За воленьку, святу волю!

Іван пішов собі в пустинню,
А твій меж люди. А за ним,
За сином праведним своїм
І ти пішла. В старій хатині,
В чужій покинула його,
Святого Йосипа свого!
Пішла тинятись попідтинню,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи.

Бо за сином
Святая мати всюди йшла,
Його слова, його діла —
Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На сина дивлячись. А він
Сидить, було, на Єлеоні,
Одпочива. Єрусалим
Розкинувсь гордо перед ним,
Сіє в золотім вісоні
Ізраїльський архіерей!
Романський золотий плебей!
І час і два мине, не встане,
На матір навіть не погляне
Та аж заплаче, дивлячись
На іудейську столицю.
Її вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці
Тихесенько. І принесе
Води погожої, і вміє
Утомлені стопи святе,

І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хітона,
Зашие дірочку, та знову
Під смокву піде. І сидить
І дивиться, о Всесвятая!
Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дітвора біжить
Із города. Його любили
Святе діточки. Слідком
За ним по улиця[x] ходили,
А іноді й на Єлеон
До його бігали, малії.
Отож прибігли. — О святії!
Пренепорочніє! — сказав,
Як узрів діток. Привітав
І цілував, бла[го]словляя,
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус. І веселенький,
З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нове,
Поніс лукавим правди слово!
Не вняли слову! Розп'яли!
Як розпинать Його вели,
Ти на розпутії стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученики,
Перелякались, повтікали.
— Нехай іде! Нехай іде!
Отак і вас він поведе! —
Сказала дітям. І упала
На землю трупом.

Розп'ялась —
Твоя єдина дитина!
А ти, спочинувши під тином,
У Назарет отой пішла!
Вдову давно вже поховали
В чужій позиченій труні
Чужії люди. А Івана
Її зарізали в тюрмі.

І Йосипа твого не стало.
І ти, як палець той, осталась
Одна-однісінька. Такий
Талан твій латаний, небого!
Брати його, ученики,
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались,
Сховались, потім розійшлись.
І ти їх мусила збирати...
Отож вони якось зішлись
Вночі круг тебе сумувати.
І ти, Великая в женах!
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огнєнним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святе,
По-всьому світу розійшлись.
І іменем твого Сина,
Твоеї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По-всьому світу. Ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

А потім ченці одягли
Тебе в порфіру. І вінчали,
Як ту царицю... Розп'яли
Й Тебе, як Сина. Наплювали
На Тебе, чистую, кати;
Розтлили кроткую! а Ти...
Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возновила,
В душі невольничій, малій,
В душі скорбящей і убогій.

11 Листопада [1859].
С.-Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ ЕДУАРДУ СОВІ.

Посажу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На wspomин єдиній!

Бог дасть, виростуть. Дружина
Під дрéвами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

— Тойді, серце, як бралися,
Сі дрéва садив я...
Щасливий я! — І я, друже,
З тобою щаслива! —

19 Листопада [1859].
С.-Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ ІЄЗЕКІІЛЮ.

Глава 19.

Восплач, пророче, сине божий!
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих. І рци:
— Нащо та сука, ваша мати,
Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас, лихих?
І множила ваш род проклятий?
А потім з вас, щенят зубатих,
Зробились львичища! Людей!
Незлюбних, праведних дітей,
Жрете, скажені!.. Мов шуліка
Хватає в бур'яні курча,
Клює і рве його. А люди...
Хоч бачать люди, та мовчать.
Отож львєня те дике! люте!
Підстерегли його, взяли.
Та, закувавши добре в пута,
В Єгипет люди одвели —
На каторгу. А люта мати!
Спустила друге біснувате
Своє скаженєє звіря.
Та вже такого сподаря,
Що гради й весі пожирало.
Земля тряслася, трепетала
Од реву львичища твого.

Окули люди і цього.
Заперли в щелепи удила,
І в Вавилоні посадили
В тюрму глибоку. Щоб не чуть
Було на світі того рику
Самодержавного владики,
Царя неситого...

Минуть,

Уже потроху і минають
Дні беззаконія і зла.
А львичища того не знають,
Ростуть собі, як та лоза
У темнім лузі. Уповають
На корінь свій, уже гнилий,
Уже червивий, і малий,
І худосильний. Вітер з поля
Дихне, погне і полама.
І ваша злая своєволя
Сама скупається, сама
В своїй крові. Плач великий
Вомісто львичищого рика
Почують люди. І той плач,
Нікчемний, довгий і поганий,
Межи людьми во притчу стане,
Самодержавний отой плач!

Грудня 6 [1859].
С.-Петербург].

ОСІІ. ГЛАВА XIV.

Подражаніє.

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі.
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,

Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить... Покара,
Уб'є незримо і правдиво;
Бо довго довготерпеливий

Дивився мовчки на твою,
Гріховну твою утробу
І рек во гніві: — Потреблю
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся. Во зlobі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата!..
І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрит розтленна земля,
Що я держитель, і все бачу, —
Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Пророчи своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар.
Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікати; не втечете

І не сховаєтесь; всюди
Вас найде правда-мста; а люди
Підстерезуть вас на тотез,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туги окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснுவатих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак напоять...

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі; вискажи: — Зробили,
Руками скверними створили
Свою надію; й речете,
Що цар наш бог, і цар надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот. Ні, не те,
Скажи їм ось що: — Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах,
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхе[є], не древле слово
Розтленне, а слово нове
Меж людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

25 Грудня 1859 г.
[С.-Петербург].

* *
*

Дівча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво.
А я глянув, подивився
Та аж похилився...

Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?..
Боже сильний! Твоя сила
Та добі ж і шкодить.

[15 Січня 1860.
С. П. Б.].

* *
*

Ой діброво — темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе ясно

Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,

Возьме її та й огорне
В ризу золотую
І сповие дорогою

Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

15 Січня 1860.
С. П. Б.

ПОДРАЖАНІЄ СЕРБСЬКОМУ.

Наїхали старости
Й молодик за ними:
Вони собі пішли в хату
З батьком розмовляти;
А я в його, молодого,
В того чорнобривця,
Беру коня, та й нічого —
Веду до криниці.
Кінь утомлений, копита
Розкуті, розбиті,
Сіделечко мережане

Зопсуйте, некрите.
— Скажи, коню, до кого це
Ви так нагло гнались?
— До якоїсь чорнобривки
Всю ніч майнували.
— Чи ти ж, коню, будеш пити
З нашої криниці?
Чи буде та чорнобривка
Сеї рік молодиця? —

4 Мая 1860.
С. П. Б.

МОЛИТВА.

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.

Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли.

25 Мая [1860. С. П. Б.].

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай
І більш нічого не давай!

Злоначинающих спини,
У пута кутії не куй,
В с[к]лепи глибокі не муруй!

24 мая [1]860. С. П. Б.

Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй.

А доброзичущим рукам
І покажи, і поможи,
Святу ю силу ниспошли.

Трудящим людям, Всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли.

А чистих серцем? Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди.

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюди.

А всім нам вкупі на землі
Єдиномислиє подай
І братолюбіє пошли.

27 Мая [1860. С. П. Б.].

Тим неситим очам,
Земним богам-царям,
І плуги, й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми
Тим дрібненьким богам.

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.

Добросердим-малим,
Тихолюбцям-святим,
Творче неба й землі!
Долгоденствіє їм
На сім світі; на тім...
Рай небесний пошли.

Все на світі — не нам,
Все богам, тим царям!
І плуги, й кораблі,
І всі добра землі,
Моя любо!.. а нам —
Нам любов меж людьми.

31 Мая [1860]. С. П. Б.

* *
*

Колись-то ще, во время оно,
Помпілій Нума, римський цар,
Тихенький, кроткий государ,
Втомившись пишучи закони,
Пішов любенько погулять
І одпочить. Та, спочивавши,
Додумать, як би то скувать
Кайдани на римлян. І, взявши
Гнучкий одноліток лози,
Каблучку заходивсь плести,
На шию б то. Коли погляне —
У холодочку під платаном

Дівча заквічанеє спить...
Дріядам нічого робить
Перед такою красотою,
Перед богинею такою!
Сама Егерія в гаю,
Кленучи доленьку свою,
Повісилась. А мудрий Нума
І на дівча і на цвіті
Дивується собі і дума:
— Який би ретязь ще сплести?

28 Мая [1860].
С.-Петербург.

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ.

В Путивлі граді вранці-рано
Співає-плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає.
— Полечу, каже, зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
В ріці Каялі. І на тілі,
На княжім білім, помарнілім,
Омию кров суху, отру
Глибокії, тяжкії рани... —

І квилить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:

— Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдай насади-кораблі.
А ти, прелютій... Горе! Горе!
Мое веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав. —

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі граді Ярославна.

І каже: — Дужий і старий,
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скали,
Текучи в землю половчина,
Носив еси на байда[ка]х
На половчан, на Кобяка
Дружину тую Святославлю!..
О мій Словутицю преславний!
Мое ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посишала,
Сльозами моря не долить. —

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі.
Святее сонечко зійшло.
І каже: — Сонце пресвятее
На землю радість принесло
І людям і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив еси луги, степи,
Спалив і князя і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

4 Червня [1860].
С. П. Б.

З передсвіта до вечера,
А з вечера до досвіта
Летить стріла калёная,
Бряжчить шабля о шеломи,
Тріщать списи гартовані
В степу, в незнаемому полі,
Середі землі Половецької.

Земля чорна копитами
Поорана, поритая;
Костями земля засіяна,
А кровію политая.

І журба-тұга на тім полі
Зійшла для Руської землі.

Що гомонить отам, зичить
Удосвіта? То повертає
Той Ігор військо на пригоду
Тому буй-туру Всеволоду.
І бились день,
І другий билися,
Та коло полудня на третій
Поникли Ігореві стязі.
Отак на березі Каяли
Брати різнилися, бо нестало
Крові-вина!.. Допирували
Хоробрі русичі той пир,
Сватів упоїли,
А самі простяглися
За землю Руськую. Хилилась
І слалась, плачучи, трава;
Високі гнулися дерева...
Додолу гнулися, журились!

6 Липня [1860.
С.-Петербург].

В Путивлі граді вранці-рано
Сумує, плаче Ярославна.
— Полечу, рече, зозулею,
Понад Дуна[є]м полечу!
Рукав бебрянний омочу
В ріці Каялі... І омию
На княжому дебелим тілі
Засохлу кров його... Отру
Глибокії на любім ладо рани. —

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі городі.

Ї рече:
— Вітрило-вітре, господине!
Нащо ти вієши, несеш
На легкому крилі своєму
Хановські стріли?

14 Вересня [1860.
С.-Петербург].

* * *

Умре муж велій в власяниці, Не плачте, сироти, вдовиці, А ти, Аскоченський, восплач Воутріє на тяжкий глас. І Хомяков, Русі ревнитель, Москви, оте[че]ства любитель,	О юккоборцеві восплач. І вся, о Русская Беседа! Во глас єдиний ісповедуй Свої гріхи. І плач! і плач!

17 Червня [1860.
С.-Петербург].

ГІМН ЧЕРНИЧИЙ.

Удар, громе, над тим домом,
Над тим Божим, де мremo ми,
Тебе ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:
Алилуя!

Одури́в Ти нас, убогих,
Ми ж, окрадені небоги,
Самі Тебе одурили
І скиглячи, возопили:
Алилуя!

Якби не Ти, ми б любились,
Кохалися б, та дружились,
Та діточок виростали,
Научали б та співали:
Алилуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі молодиці...
Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи, примовляєм:
Алилуя!

20 Червня [1860.
С.-Петербург].

* * *

Над Дніпровою саго́ю
Стоїть явор меж лозою,
Меж лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Явор каже: — Похилюся
Та в Дніпріві скупаюся. —
Козак каже: — Погуляю
Та люблю пошукаю. —

Дніпро берег риє-риє,
Яворів корінь мие.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився,

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають;

Що без долі, без родини,
Та без вірної дружини,
І дружини і надії
В самотині посивіє!

Повбирані, заквічані,
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнуться та співають.

24 Червня [1860.
С.-Петербург].

* *

*

Росли укупочці, зросли;
Сміялись, гратись перестали.
Неначе й справді розійшлись!..
Зійшлись незабаром. Побрались;
І тихо, весело прийшли,
Душею-серцем неповинні,
Аж до самої домовини.
А меж людьми ж вони жили!

Подай же й нам, всещедрий Боже!
Отак цвісти, отак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихий перейти.
Не плач, не вопль, не скрежет зуба —
Любов безвічну, сугубу
На той світ тихий принести.

25 Червня [1860.
С.-Петербург].

* *

*

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано,
(Премудрого одурено),
Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?

Не добито! Стрепенися!
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!.. Будем, брате,
З багрянниць онучі драти,
Люльки з кадил закурят,
Явленними піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

27 Червня [1860.
С.-Петербург].

ЛИКЕРІ.

На пам'ять 5 Серпня 1860 р.

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись
І не кленись, і не молись.
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог, —

Карать і милувать не буде:
Ми не раби Його — ми люди!
Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені. То перейти
І Він допоможе нам калюжу,
Поможе й лихо донести
І поховать лихе дебеле
В хатині тихій і веселій.

5 Серпня [1860].
Стрельна.

Н. Я. МАКАРОВУ.

На пам'ять 14 Вересня.

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недобсвіт перед світом
В садочок укрався.

Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка,
Й недосвіта шкода!

14 Вересня [1860.
С.-Петербург].

* *
*

І Архімед і Галілей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у черево чернече!
А ви, святіє предотечі,
По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите
Царями сіяєє жито!

А люди виростуть. Умруть
Ще незачатіє царята..
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

24 Вересня [1860.
С.-Петербург].

Л.

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посіжу я і похожу
В своїй маленькій благодаті,
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,

Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!..
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! І [в] малий
Райочок мій з-під тиха-тиха
Підкрадешся, наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотний.

27 Вересня [1860.
С.-Петербург].

* *
*

Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жніва
Колись то будуть. І дурю!
Себе таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого?
Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,

Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися!
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати...
Веселії жнива!..

Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!!!

Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом?

Дурю! Бо лучче одурить
Себе таки, себе са́мого,
Ніж з ворогом по правді жить,
І все нарікать на Бога!

5 Жовтня [1860.
С.-Петербург]

САУЛ.

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас,
І понад Індом і Є[в]фратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан, було, в своєму раї.
І гадки-гадоньки не має,
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу та співає...
Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля; а п[а]сущих,
І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітей малих
Сестру, жену, і все взяли,
І все розтілили, осквернили,
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем, завдали
В роботу-каторгу. Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли
І Вавилони мурували.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші панотці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі.
Раби німії поклонялись.
Жидам сердешним заздро стало,
Що й невеличкого царя
І з кизяка хоч олтаря
У їх немає. Попросили
Таки старбго Самуїла,
Щоб він де хоче, там і взяв,
А дав би їм, старий, царя.

Отож премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв елей,
Та взяв от козлиць і свиней
Того Саула здоровила
І їм помазав во царя.
Саул, не будучи дурак,
Набрав гарем собі чималий
Та й заходився царювать.
Дивилися та дивувались
На новобранця чабани,
Та промовляли, що й вони
Таки не дурні. — Ач яко́го
Собі ми виблагали в Бога
Самодержавця. А Саул
Бере і город і аул,
Бере дівча, бере ягницю,
Будує кедрові світлиці,
Престол із золота кує,
Благоволенье оддає
Своїм всеподданнішим голим.
І в багряниці довгополій
Ходив по храміні, ходив,
Аж поки, лобом неширокий,
В своїм гаремі одинокий,
Саул сердега одурів.

Незабаром зібралась рада.
— Панове чесная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий цар,
Самодержавець-господар,
Сердешний одурів. Панове!
Чи нам його тепер лічить?
Чи заходиться та зробить
Царя здоровшого? — По мові,
По мудрій раді розійшлись
Смутні пастирі.

В кедровій,
В новій палаті цар не спить,
Не їсть, не п'є, не гомонить.

* *

*

Хоча лежачого й не б'ють,
То і полежать не дають
Ледачому. Тебе ж, о Суко!
І ми самі, і наші внуки,
І миром люди прокленуть!
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоених щенят,
Що ти щенила. Мую! Мую!

О скорбь моя, моя печаль!
Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами-рабами
Тебе, о люту, зацькують!
Не зацькують. А люди тихо
Без всякого лихого лиха
Царя до ката поведуть.

20 Жовтня [1860.
С.-Петербург].

* *

*

І тут і всюди — скрізь погано.
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивать собі, небога.
А воля душу стерегла.
— Прокинься, каже. Плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма!

І правди на землі нема!
Ледача воля одурила
Маленьку душу. Сонце йде
І за собою день веде,
І вже тії хребетносили,
Уже ворущаться царі...
І буде правда на землі.

30 Жовтня [1860.
С.-Петербург].

* *

*

О люди! люди не боракі!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

Вночі і ожеледь, і мряка,
І сніг, і холод. І Нева
Тихесенько кудась несла
Тоненьку кригу попід мостом.
А я, отож таки вночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задріпані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)

За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару загання
Чужу худобу. Де ж той світ!
І де та правда! Горі! Горі!
Ненагодованих і голих
Женуть (последний долг
отдать),
Женуть до матері байстрят
Дівчаточок, як ту отару.
Чи буде суд! Чи буде кара!
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда меж людьми?
Повинна бути, бо сонце стане,
І осквернену землю спалить.

3 Листопаду [1860.
С.-Петербург].

* *

*

Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь на сім світі,

А все б таки якось жилось.
Та ба. Нема з ким. Світ широкий,
Людей чимало на землі...

А доведеться самотнім
В холодній хаті, кривобокій,
Або під тиним простягтись.
Або... Ні! Треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурити

В самотині. Пшениця, жито
На добрім сіялись лану,
А люди так собі пожнуть
І скажуть: — Десь його убито,
Сердешного, на чужині...
О горе, горенько мені!

4 Листопада [1860.
С.-Петербург].

* *
*

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?

5 Листопада [1860.
С.-Петербург].

* *
*

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
І лози зеленіють.

А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

—

Тече вода ізза гаю
Та попід горою.
Хлюпоцуться качаточка
Помеж осокою.

Тече вода край города.
Вода ставом стала.
Прийш[л]о дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Сво[ї]м зятем звати?

7 Листопада [1860.
С.-Петербург].

* *
* .

Якось-то йдучи уночі
Понад Невою... Та йдучи
Міркую сам собі з собою.
— Якбито, думаю, якби
Не похилилися раби!
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат.
Була б сестра, і був би брат.

А то... нема тепер нічого,
Ні Бога навіть, ні півбога.
Псарі з псарями царять,
А ми, дотепні доїзжачі,
Хортів годуємо та плачем. —
Отак то я собі вночі,
Понад Невою ідучи,
Гарненько думав. І не бачу,

Що з того боку, мов [із] ями,
Очима лупа кошеня —
А то два ліхтаря горять
Коло апостольської брами.

Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом, і тричі плюну[в]
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

13 Листопада [1860.
С.-Петербург].

* *

*

Бували війни й військові
сварив:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого [дуба]...
А од коріння тихо, любо
Зелен[і] [парості] ростуть.
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,

Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, — будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А [ми] помолимося Бо[г]у
І небагатії, невбогі. —

26 Листопада [1860.
С.-Петербург].

Н. Т.

Великомученице кумо!
Дурна еси та нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла
І раю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була еси, незряща,
Недвиги серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло.
А ти, кумасю, спала, спала,
Пишалася, та дівувала,

Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного. А сила
Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає,
А ти ніби не добачаєш:
Дівуєш, молишся, та спиш,
Та Матер Божію гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинься, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
Начхай на ту дівочу славу,
Та щирим серцем, нелукаво
Хоть раз, сердего, соблуди!

2 Грудня [1860.
С.-Петербург].

В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насажу;
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу;

Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...

[14—26 Лютого 1861 р.
С.-Петербург].

**Х. ПОЕЗІЇ ПРИНАГІДНІ, НЕВИКІНЧЕНІ
ТА УРИВКИ.**

НА НЕЗЇБУДУ ШТЕРНБЕРГОВІ.

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся, —
Згадай мене, брате!

[Весна 1840 р.]
С.-Петербург.

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ.

Оксані К[овален]ко.

На пам'ять того, що давно минуло.

Вітер в гаї нагинає
Лозу, і тополю,
Ламá дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того ламá,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає —
У якому краю мене заховають,
Де я прихилюся, навіки засну.
Коли нема щастя, нема талану,
Нема кого й кинуть, ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: «Нехай спочиває;
Тільки його й долі, що рано заснув.»
Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
І ти не згадаєш того сироту,

Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать.
І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!
А я й досі плачу, і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Мар'яну рясом уквічай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишне згадай.

1841. 22. XI.
С.-Петербург.

I.

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Деякі співали —
Про досвітки-вечерниці,
Та як була мати,
Щоб з козаком не стояла.

Звичайне, дівчата...
То про своє все й співають,
Яка про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар
В село шкандибає.
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина

У старого; а дитина!
Сердешна дитина!
Обідране; ледве, ледве
Несе ноження...
(Достем[е]льний син Катрусі).
Дивляться дівчата...
«Кобзар іде! Кобзар іде!»
Та всі, якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зострічать сліпого!
«Діду, серце, голубчику!
Заграй якунéбудь.
Я шага дам. «Я черешень,
Всього, чого треба, —
Всього дамо... одпочинеш,
А ми потанцюєм...
Заграй же нам якунéбудь!»
«Чую, любі, чую...
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема... справи.
Учора був на базарі,
Кобза зопсувалась...
Розбилася». — «А струни є?»
«Тільки три осталось».
«Та хоч на трьох якунéбудь».
«На трьох... ох, дівчата!
І на одній колись то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої любі,
Трошки одпочину.
Сядьмо, хлопче».
Посідали,
Розв'язав торбину,
Вийняв кобзу, разів зо два
Ударив по рваних.
«Щоб вам заграють? постривайте.
Черницю Мар'яну —
Чи чували?» «Ні не чули».
«Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеся...
Давно колись
Була собі мати;
Був і батько, та не стало;
Осталась вдовою,
Та й не молодію,
І з волами,

І з возами,
Й малою дочкою.
Росла дочка Мар'яна,
А виросла, як панна —
Кароока,
І висока,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
Та за пана єднати,
А Мар'яна
Не до пана
Виходила гуляти,
Не до пана старого,
Усатого, товстого,
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Що-вечора святого —
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла...
«Чого ж плачеш, моє серце?» —
Петро запитає;
Вона гляне, усміхнеться:
«І сама не знаю...»
«Може, думаєш, покину?»
Ні, моя рибчино!
Буду ходити, буду любити,
Поки не загину!...»
«Хіба було коли в світі,
Щиро що кохались,
Розійшлися, не взялися,
Й живими осталися?»
Ні, не було, мій голубе.
Ти чув, що співають...
То кобзарі вигадують,
Бо, сліпі, не знають,
Бо не бачать, що є брови
Чорні, карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий.
Що є коси, довгі коси,
Козацька чуприна...
Що на мову, на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуса; скажу йому:
«Орле сизокрилий,

Люблю тебе й на сім світі,
 Як на тім любила».

Отак, серце, о[б]німемось,
 Отак поцілую,
 Нехай вкупі закопають. .
 Умру... не почую.
 Не почую...»

. Обнялися,
 Обнялись, зомліли...
 Отак вони любилися!
 На той світ хотіли
 О[б]нявшись переступить;
 Та не по їх стало!
 Щовечора сходилися,
 І мати не знала,
 Де Мар'яна до півночі
 І з ким розмовляє?
 «Воно мале ще, дитина,
 Нічого не знає».
 Угадала стара мати,
 Та не все вгадала,
 Знать, забула, що колись то
 Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна-дитина
 Не знає, як треба на сім світі жить.
 Думала — ні люди, ані домовина
 З Петром не розрізнять... уміла любити.
 Думала, що тільки кобзарі співають,
 Бо, сліпі, не бачать карих оченят;
 Що тільки лякають молодих дівчат...
 Лякають, дівчата, правдою лякають!
 І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
 Бодай його в світі нікому не знать —
 Того, що я знаю... Минуло, дівчата!
 Серце не заснуло, я вас не забув.
 Люблю вас і досі, як діточок мати,
 Буду вам співати, поки не засну.
 Тойді ж, мої любі, як мене не стане,
 Згадайте про мене, про мою Мар'яну;
 Я вам з того світа, любі, усміхнусь,
 Усміхнуса...» — Та й заплавав.

Дивились дівчата,
 Не питали, чого плаче?
 Та й нащо питати?
 Минулося. Помагало —
 Ласкаве дівоче
 Щире слово...

«Вибачайте... —

Утер сліпі очі: —
 Вибачайте, мої любі,
 Нехотя журюся.
 Так от, бачите, Мар'яна
 З убогим Петрусем
 Щовечора розмовляла,
 І мати не знала,
 Дивувалась, що се таке
 Мар'яну спіткало?
 Чи не пристріт? Сяде шити —
 Не те вишиває;
 Замість Г р и ц я, задумавшись,
 П е т р у с я співає.
 Часом сонна розмовляє,
 Подушку цілує...
 Мати спершу сміялася.
 Думала — жартує,
 Потім бачить, що не жарти.
 Та й каже: — Мар'яно!
 Треба буде старостів ждять,
 Та, може, й од пана!
 Ти вже виросла, нівроку,
 Уже й дівувала;
 Я вже думаю, що, бачиш... —
 Насилу сказала: —
 «Що вже й заміж, коли тее...»
 «А за кого, мамо?!?»
 «Хто вподоба, тому й оддам.»
 Співає Мар'яна:
 «Оддай мене, моя мамо,
 Та не за старого,
 Оддай мене, мое серце,
 То за молодого.
 Нехай старий бурлакує,
 Гроші заробляє,
 А молодий мене любить,
 Долі не шукає.
 Не шукає, не блукає
 Чужими степами.
 Свої воли, свої вози,
 А меж парубками,
 Як маківка меж квітками,
 Цвіте, розцвітає.
 Має поле, має волю,
 Та долі не має.
 Його щастя, його доля —
 Мої чорні брови,
 Довгі вії, карі очі,

Ласкавее слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого».

«Дочко моя, Мар'яно,
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана».
«Умру, серце мамо,
За сотником Іваном».
«Не вмиреш, будеш панувати,
Будеш діток годувати».
«Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду».
«Будеш, дочко Мар'яно,
За сотником Іваном».
Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна.
«За старого... багатого...
За сотника Івана...» —
Сама собі розмовляла,
А потім сказала:
«Я ще, мамо, не виросла,

Ще не дівувала.
Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці,
Ні жито жать, ні льону брать,
Ні на вечерниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
«Багатого дочка батька,
Шляхетського роду».
Тяжко мені! Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змалювала,
Дала карі очі?
Ти все дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?»
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати.
А Мар'яна за сльозами
Ледве вийшла з хати.

II

Ой, гоп! Не пила,
На весіллі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.
Із льоху та в льох,
Завертали в горох,
І в коморі, і на дворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой гоп! не сама —
Напоїла кума
І привела до господи.
Не побачив Хома.

Хомо, в хаті
Ляжем спати.
Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума,
До Наума
Піду в клуню на соломку.

А нуте, напилась!
Наша, наша придалась!
Червоніє хвартушина;
Роду чесного дитина».

—

Отак ордою йшли придани,
Співали п'яні; а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те.

Щоб без мене доглядали
Тебе, самотню.
Серед степу одпочину».
«Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз?» «Я жартую.
Тепер Україну
Ні москалі, ні татари —

Ніхто не воює».
 «А я чула, що ляхи йдуть».
 — «То вони жартують.
 Розійдемося, моє серце,
 Поки не світає.
 Чого ж знову заплакала?»
 — «І сама не знаю».

[С.-Петербург.
1841].

* *
 *

За що любимо Богдана?
За те, що москалі його забули,
У дурні німчики обули
Великомудрого гетьмана.

[1845 (?)].

N. N.

О, думи мої! о, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!...
Люблю, як ширу, вірну дружину,
Як безталанну свою Україну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,
Тільки не кидай, в пекло з тобою
Пошкандибаю.....

Ти привітала

Нерона лютого, Сарданапала,
Ірода, Каїна, Христа, Сократа,
О, непотребная! Кесаря-ката

І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько!.. бо заплатили.
А я, убогий, що принесу я?
За що, сірому, ти поцілуеш?
За пісню-думу?.. Ой гаю, гаю,
Й не такі, як я, дармо співають.
І чудно, й нудно, як поміркую,
Що часто кóтяться голови буї
За тее диво! мов пси, гризуться
Брати з братами — й не схаменуться.
А тее диво, всіми кохане:
У шинку покритка, а люди — п'яні!

[1847.
Орська кріпость].

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!..
Похилившись,
Не те щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв

І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду... Із туману,
Як кажуть, стала виглядати
Червонолицая Діана...
А я вже думав спать лягати —
Та й став, щоб трохи подивитись
На круглолицю молодицю
Чи тее... дівчину!.. Матрос,
Таки земляк наш з Островної*),

*) Оренбур [зької] губ. [Прим. Шевченка].

На вахті стоя,
Журився сам собі чогось
Та й заспівав, — звичайне, тихо,
Щоб капітан не чув, бо злиха
Якийсь лихий, хоч і земляк.
Співа матрос, як той козак,
Що в наймах виріс сиротою,
Іде служити в москалі!..

Давно, давно колись
Я чув, як, стоя під вербою,
Тихенько дівчина співала,
І жаль мені, малому, стало
Того сірому-сироту,
Що він утомився,
На тин похилився,

На ниву в жито уночі,
На полі, на роздоллі,
Зліталися поволі
Сичі.
Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить,
Орлине царство затопить
І геть спалить.
Орла ж повісить на тичині
І при такій годині
Республіку зробить!
І все б, здавалося? — А ні!
Щоб не толочили пашні...
(Воно було б не диво,

Люди кажуть і говорять:
— Мабуть, він упився. —
І я заплакав, жаль малому
Було сіроми-сироти.
.

Чого ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі, старому,
У цій неволі стало жаль —
Що світ зав'язаний, закритий,
Що сам еси тепер москаль,
Що серце порване, побите,
І що хороше-дороге
Було в йому, то розлилося,
Що ось як жити довелося, —
Чи так, лебедику?! — Еге... —

[1848, Кос-Арал].

* *
*

Якби хто інший) на тій ниві
Сільце поставив. А то зирк!
Таки голісінький мужик
Поставив любо. Та й пішов
В копиці спать собі, а рано,
Не вмившись, зайшов
Гостей довідать... — Та й погані!
Усі до одного сичі, —
Оце тобі вари й печи! —
Щоб не нести додому
Таке добро, то повбивав,
А інших гратися оддав,
Приборканих, воронам
І не сказав нікому.

[1848, Кос-Арал].

* *
*

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилось недавно —
Ще був тойді... От як на те
Не вбгаю в віршу цього слова...
Тойді здоровий-прездоровий.
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали

За те, що шапки не ламали
У Острій Брамі. Дурня знать
По походу. Отже назвать,
Ій-богу, я його не вмію,
Того студента, — що ж нам діять?
То синок був литовської
Гордої графині.

І хороше і багате,
І одна дитина,
І училось не паничем,
І шапку знімало
В Острій Брамі. Добре було,
Та лихо спіткало!
Улюбилось, сердешне,
Було молодее,
У жидівку молодую
Та й думало з нею,
Щоб цього не знала мати,
Звичайне побратись,
Бо не можна ради дати,
Що то за проклята!
Мов змальована, сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі,
Бо й вона таки любила;
І страх як любила!
Та на бульвар виходила
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати.
І банкір якийсь із Любська*)
Жидівочку сватав.
Що тут на світі робити?
Хоч іти топитись
До Закрету: не хочеться
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий
Ніби тее знає,
Дочку свою одиноку
В хаті замикає,
Як іде до лавок вранці,
І найма сторожу,
Стару Рухлю. — Ні, небоже,
Рухля не допоможе.
Уже де вона на світі
Роман сей читала
З шовковою драбинкою —
І Рухля не знала.
Може, сама догадалась.
Тіль[ко] заходилась

Та сплела й собі таку
І вночі спустилась
До студента на улицю.
І де б утікати,
А вони — звичайне, — діти —
Любо цілуватись
Коло воріт заходились.
А жид ізнадвору,
Мов скажений вибіга[є]
З сокирою! Горе!
Горе тобі, стара мати.
Нема твого сина,
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати.
Жидівочка... Де та сила
Взялася в дитяти?
Вихватила ту сокиру
І батькові в груди
Аж по обух вгородила.

Отаке то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вільні сталось.
Дивувались довго люди,
Де вона сховалась,
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила.
А вона вночі любенько
В Вілії втопилась,
Бо найшли її в Закреті,
Там і поховали.
А графиня без дитини,
Сердешна, осталась;
Поїхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
Та з маркізом якимсь голим,
Кажуть, одружилась.
Може й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люди:
І вдовицю не забу[ду]ть,
І тую осудять!

[1848, Кос-Арал].

*) Любськ — замок над Вілією [Прим. Шевченка].

* *

*

Хіба самóму написати
Таки посланіє до себе
Та все дочіста розказати,
Усе, що треба, що й не треба.
А то не діждешся його,
Того писанія святого,
Святої правди ні од ко́го,
Та й ждати не маю од ко́го.
Бо вже б, здавалося, пора,
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.
Не похвали собі, громадо! —
Без неї, може, обійдусь, —
А ради жду собі, поради!
Та, мабуть, в яму перейду
Із москалів, а не діждусь!
Мені, було, аж серце мліло, —
Мій Боже милий! як хотілось,
Щоб хто-небúдь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?..
Бо хоч зостаріюсь затóго,
А ще не знаю, що роблю.
Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так,

Та іноді старий козак
Верзеться грішному, усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні!
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні.
Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене? Що я,
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає.
Отак-то я тепер терплю (
Та смерть із степу виглядаю,
А за що, їйбогу, не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий
(Бо, бачте, пари не найшов),
Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже, не журися!
В ду́левину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй!
Вона — капуста головата.
А втім, як знаєш, пане-брате,
Не дурень, сам собі міркуй.

[1849, Кос-Арал].

* *

*

Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по вс[і]й усюді,
А хвалимось, що ось то ми
І над землею і водою,
І од палат та до тюрми
Усе царі, а над собою
Аж деспоти — такі царі,
І на престолі і в неволі.
І все то те по добрій волі,
По волі розуму горить,

Як той маяк у си[ні]м мор[і],
Чи те... в житейськ[і]м. Само так
У нас у костяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм —
Чи то в годину, чи в напасть.

Орли, орли ви сизокрилі,
Поки вам лихо не приснилось,

Хоч невеличке, хоч на час!
А там — під лавою в шиночку
Сховається у холодочку.
Огонь небесний той погас,
І в тую косяну комору
Полізли свині ізнадвору,
Мов у калюжу, та й сопуть.
І добре роблять, що кують
На руки добрії кайдани
Та чарки в руки не дають

Або ножа, а то б заранне
Гарненько з лиха б напились,
А потім з жалю заридали
Та батька, матір прокляли
І тих, що до хрест[а] держали.
А потім ніж — і потекла
Свиняча кров, як та смола,
З печінок ваших поросячих.
А потім...

[Кос-Арал. 1849 (?)].

* *
*

Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті летячи
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею, — живучи
З людьми в паскуді, опаскуdiv
І душу чистую?.. А люди!
(Звичайне, люди, сміючись)
Зовуть її і молодого,
І непорочною, святою,
І ще якоюсь... Вороги!!
І люті! люті! Ви ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою, колись святую душу!
Та й смієтесь. Нехристияни!
Чи не меж вами ж я, погані,
Так опоганився, що й не знать,

Чи й був я чистим коли-небудь.
Бо ви мене з святого неба
Взяли меж себе — і писать
Погані вірші научили.
Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху... і розбили
О його... Бога боячись!
Мое малее, та убоге,
Те серце праведне колись!
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого... а ви!
Дивуєтесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжкої, і, як ви...
Душі убогої цураюсь,
Своєї грішної душі!

[1850, Оренбург].

* *
*

Мій Боже милий, знову лихо!..
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувати
Своїм невольникам кайдани.

Аж гульк!.. І знову потекла
Мужицька кров! Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову.

[1854 (?) Новопетровський форт].

ЮРОДИВИЙ.

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Україну правили. Добра

Таки чимало натворили,
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра,
А надто стрижений Гаврилич

З своїм єфрейтором малим
Та жвавим, на лихо лихим.
До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою і всім
І «благосклонні пробували
Всегда к єфрейторам своїм».
А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!
О роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!
Не сотні вас, а мільйони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих киян,
І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам і байдуже. А меж вами
Найшовсь таки якийсь проява,
Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала, —
Та ще у церкві, і пропало,
Як на собаці.
Тоді, дурні, і вам було б
На його вийти з рогаками,
А ви злякалися...

Так то, так!

Найшовсь таки один козак
Із мільйона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви — юродиві — тим часом,

Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря! а бивий
Фельдфебель ваш, Сарданапал,
Послав на каторгу святого;
А до побитого старого
Сатрапа «навсегда» оставсь
Преблагосклонним.

Більш нічого

Не викроїлось, і драму
Глухими, темними рядами
На смітник винесли, а я...
О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!
А ти, всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло. Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
Ти спиш в кіюті, а царі...
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темнії і в норі,
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада і з неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

[1857. Нижній Новгород].

* *

*

Во Іудеї в о д н і ѓ н и,
Во время Ірода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
Паскудились. А у царя,
У Ірода таки самого,
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори, а цар...
Самодержавний государ!
Лизав у ліктора халяву,
Щоб той йому на те, на се...
Хоч півдинарія позичив;
А той кишенею трясє,
Виймає гроші і не лічить,
Неначе старцеві дає.
І п'яний Ірод знову п'є!
Як ось, не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі
Марія сина привела,
І в Вифлієм з малим пішла...
Біжить почтар із Вифлієма,
І каже: — Царю! так і так!
Зіновать, кукіль і будяк

Ростє в пшениці! Кляте плем'я
Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!
— Так що ж, — промовив Ірод п'яний,
По всьому царству постинать
Малих дітей; а то, погані,
Нам не дадуть доцарювать. —
Почтар, нівроку, був підпийлий,
Оддав сенатові приказ,
Щоб тільки в Вифліємі били
Малих дітей.

Спаси Ти нас,
Младенче праведний, великий,
Од п'яного царя-владики!
Од гіршого ж Тебе спасла
Твоя преправедная Мати.
Та де ж нам тую матір взяти?
Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі!
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
Его величества. Та й годі.

24 Жовтня [1859].

С.-Петербург.

* *

*

Тихе поле аж [хрок]нуло,
Аж заридало, потряслось,
Тугу-журбу та ту неволю
На землю руську пронесло...

* *

*

К у м а м о я і я
В Петрополіськім лабіринті
Блукали ми — і тьма, і тьма...
— Ходімо, куме, в піраміду,
Засвітим світоч. — І зайшли,
Єлей і миро принесли.
І чепурненький жрець Ізиди

Чорнявенький і кавалер,
Скромненько длань свою простер,
І хор по манію лакея,
Чи то жерця: — Во Іудеї
Бисть цар Саул. — Потім хор
Ревнув з Бортнянського: — О скорбь,
О скорбь моя! О скорбь велика!..

[1860, С.-Петербург].

XI. ІНШІ РЕДАКЦІЇ ТА ВАРІАНТИ.

В першій редакції поема «Княжна» починалась так:

Село!.. і серце замірає.
Неначе в раї [в] темнім гаї
Сади вишневі зацвіли.
А що там робиться в селі,
У тім веселім тихім гаї?
Там — воля, рай, та що й казати!

Лани, і люди, і корови,
І передковічні діброви
І все моє — все можна брать
І можна жидові продати
З душею й тілом; правда, воля!
А ми ще й Бога гнівимо.

Цей початок, переписуючи до «Малої книжечки», Шевченко закреслив і переробив на «Село!.. і серце одпочине»...

Первісне закінчення поеми «Чернець».

Молися, старче, бий поклони,
Поки й мадиx дітей погонять
Гатить глибокі болота...
На світі все, бач, суєта.
Молися ж, бий собі поклони!..

Моливсь чернець за Україну;
Зробив і хрест, і домовину,
Та смерть барилася, не йшла,
Поки гармата заревла
Із Глухова по Україні.

Почув чернець, недохристився,
Тільки на небо подивився
Та щось промовив, застогнав
І душу Богові послав,
А сам з труною одружився.

Стогнали дзвони, завивали.
Кияни гори укривали:

Ченця Семена Палія
Ченці, мов гетьманів, ховали.
І нині, братія моя,
Стоять твердині на Україні —
Все Паліївські на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати.
Нащо та й нікому їх доставати.
Захрясли жидом хвастівські гори,
Хвастяни погані на ксьондза орють;
Інколи, інколи ченця згадають,
А де похований? в якому краю? —
Вони не знають, може й не чули!
Кияни бачили, та й ті забули.
Отак-то сталося, батьку козачий!
Все занехаяли діти ледачі:
І свою волю, і твою славу.
Москалі рознесли вали в Полтаві,
Розруйнували і Січ, і Спаса,
А над тобою глину товкмають.

1847, Орська кріпость.

В поезії «А. О. Козачковському» в автографі «М.» є пара уступів, які Шевченко закреслив і не переписав до автографу «Б.». Подаємо їх тут. Отже після рядка «Не раз постелю омочу» є такий уступ:

Не малодушіє в неволі
Вночі сльози точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть.

Не виллються, не покинуть
Душу катувати...
Страшно мені, друже-брате,
Смерти сподіватись.

Після ж слів — «Щоб знав, що дурня всюди б'ють» отсі рядки:

Так день і тиждень так минає,
І може, друже мій, отак
Минуть останні літа! ..
Як перед Богом сповідаюсь:

За правду на світі караюсь
І не клену долі,
Тільки Господа благаю:
«Не дай, Боже, в чужім краю
Згинути в неволі».

В поемі «Москалева криниця» в першій її редакції [р. 1847] Шевченко викреслив олівцем цілий уступ, а саме — після слів: «То легше й буде зароблять», було ще:

Першій.
Спочинем трохи, поговорим...
Що, ярині ще не зійшла?

Як німці сіяли траву,
А потім вижали серпами!..
І все написано стихами,
Та не такими, як у нас...

Другий.
Та де та ярині взялась?
У мене ще на жито орють.
Отим то й ба, що живеє
Відколи, дядьку, а не чули, —
А може й чули, та забули:
Журнал друкують.

Першій.
Як би ти, брате, свині пас...
За слово вибачай.

Першій.
Те! те! те!

Другий [мов не чує].
Гей, хлопче!
(Ходить, посвистує, а потім співає)
«Хлопче-молодче,
З карими очима,
Нащо тобі жінка,
Камінь за плечима».

Другий.
Та що ви думаєте, польський
Або Хазяїн той московський?
Не та ловись! Журнал Реву!
Чи те... Ла-мод, — купив для
Паші
Вторік в Ромні...

Першій.
Та годі вже тобі співать!

Першій [нишком].
Так от як наші!
Не чув, як на світі живу.

Другий.
Що, може хочете кончать?
А я, признаться, думав тее...

Другий.
У самому тому журналі
Моя Пашета начитала,

Першій.
А я так думаю інеє,
Що вип'ємо та поснемо,
А там і ладу не дамо;
Сідай лиш та пиши, небоже,
Та кончимо, як Бог допоможе.

Перша редакція заспіву до поезій 1848 р.

А нумо знову віршовать,
(Звичайне, нишком). Нумо знову,
Поки новинки на основі,
Старинку Божу лицювать.
А сиріч... як би вам сказати —

Щоб не збрехавши... Нумо знову
Людей і долю проклинать,
Долю за те, що[б] не спала
Та нас доглядала,
Людей за те, щоб вітали,

Та нас поважали.*)
 А то й поезія зав'яне,
 Як кривди не стане.
 Заходімося ж ми знову
 Святее поганить.
 Ні не до ладу, не до складу,
 І кому завадить
 Моя кривда лукавая?
 Нікому. А зрадить,
 Самому зрадить на чужині,
 І на далекій Україні
 Старому віри не поймуть,
 Старого дурнем назовуть.
 — Нехай стара собака гине,
 Коли не вміє шанувать
 Людей та Бога пресвятого,
 Не вміє правдоньки сказать,

То й цур йому. Нехай блукає,
 Дурний свій розум проклинає,
 На старість учитись брехать.
 А ми не будемо читать
 Його скаженої брехні. —
 Правда ваша, люди,
 Брехнею, бач, вийдеш всюди,
 А не вийдеш в люди.
 Так цур же їй! Нехай собі
 Кого знає шиє
 Брехня в дурні. А я собі,
 Поки море вие
 Та гризе високий берег,
 Чи не вдам я знову
 Про щонібудь тихенького
 Та благого слова.

1848, Кос-Арал.

Перша редакція прологу до «Царів».

Дев'ята сестро Аполона!

.

Якби, буває, хоть на час
 Ви, кинули отой Парнас,
 Та в степ таки пришкандибали
 (Коли не в наймах де застряли,
 Або не хилите в шинку
 З пропий-волами чумаками?)
 Та древніми тими речами
 Хоть нищечком якби мені
 Ви розказали б про царя —

Або якого короля,

З їх фон-баронами-князями
 І їх високими страстями,
 Бо вже остили мужики,
 Та безталанні покриткі,
 Та й тих уже не стало.
 А про журбу та про печаль
 Остило... і паперу жаль.
 Чи є поганше що на світі,
 Як та дрюкована нудьга?
 Про марне страчання літа,
 Та про чорнявого в рага,
 З очима ясними як небо...

Голубчики, пишіть для себе,
 Та не дрюкуйте...

Вже смеркало,

Дивлюсь, шкандибає
 На милицях, з торбиною
 Бабуся сідая
 І п'яненька, нівроку їй...
 — «Добривечір, сину!» —
 — «Добривечір, кажу, тітко!...»
 — «Ох, мабуть, я згину...»
 Чи далеко до Парнаса,
 Я так утомилась...
 Ледве, ледве несучи ноги! —
 Літа мої — крила,
 Де ви ділись, молодії?
 Згинули — пропали,
 Як ті славнії піти,
 Що оди писали...
 Отойді було завчестя...»
 — «Пострівай, бабусю!»
 Хіба й справді ти з Парнасу?» —
 — «І справді, дідусю!...»
 Я до тебе поспішала,
 Та в шинку зостріла
 Веселого бакаляра...

*) Спочатку за цим рядком ішли такі, закреслені потім рядки:

Як же його і не клясти!
 І поезії не буде.
 І не буде соня.

Як то кажуть, а без неї
 І борщ, мов помні,
 І вірші... вірші, та цур їм!

Трохи одпочила,
Та випили по чарочці...
Чого ж ти бажаєш,
Мій голубе? Я до тебе...»
— «Сама, кажу, знаєш!» —
— «Отже, далєбі, забула...
Пристрїт, чи бєшиха...
Пошепчемо... Чи на старість
Непевного лиха —
Чорнобривки забажалось!...»
— «Цур тобі, злий гаде!

Стара паплюго, паскудо,
От тобі й порада!
От тобі й сестра з Парнаса,
Морька та й годі!...
Іди ж собі, де взялася,
А я трохи згодом
Захожуся коло царів
Та штилем високим
Розмалюю помазаних
І спереду й збоку».

1848, Кос-Арал.

П. С. [«Не жаль на злого»] в «М.» після слів — «То оддасте» ще стоїть:

Зовуть світилом
Кривого п'яного Петра
І покровителем добра
І патріотом... Боже милий!
А де-ж та правда на землі?..

«Не для людей, тієї слави...» в «М.» після — «Щоб не приспав моїх діток» стоїть:

А іноді... нагадаю.
Мою Україну
І заплачу... Боже милий!
Нехай я загину

У цій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітей моїх безталанних
В широкий пустині.

«Коло гаю в чистім полі» в «М.» докладніше описана сцена отруїння, — після «Заплакали заридали», стоїть:

Зілля наварили...
А на завтра вранці рано
Йвана отруїли.
Поховали коло гаю
В полі на могилі
Того Йвана сердешного,
І сестри ходили
Що день Божий вранці рано
Плакати за Йваном.

«По улиці вітер віє» в «М.» кінець поезії ширший:

Та Пречистій поставила
Свічечку... За кого?
За кого ти б'єш поклони?
За сина! За сина!
За Івана єдиного,
За мою дитину.

«У нашім раї на землі» в першім автографі [«М.»] є ще дальший текст:

Отим мені жалє стане
Матері небоги,
Що вона його так любить,
Так гине за його,
За те чадю поганеє
Занапастить в світі
Найкраще добро своє,
Молодії літа.
А воно, буває, з його
Не вийде нічого,
Або вийде недолюдок,
Сатана безрога!

І ніколи із байстри
Не матиме мати
Собі доброї дитини,
Хоч вона й багата!

Добре отим панам жити:
Нічого не знають!
І не знають, як ті діти
У їх виростають, —
Бо матері там не маю[ть],
А мамку наймають.

ШВАЧКА.

— «Ой не п'ється горілочка,
Не п'ються меді,
Не будете шинкувати,
Прокляті жиди.
Ой не п'ється тее пиво,
А я буду пить,
Не дам же я вражим ляхам
В Україні жить.
Ходім, батьки-отамани,
У Хвастов в неділю,
Та надінем вражим ляхам
Кошуленьку білу.
Ні, не білу, а червону...
Ходім, погуляєм,
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм —
Полковника хвастовського,
Славного Семена.
Ходім, брати! Не згинете,
Хлопці, коло мене!» —

В Переп'яті *) гайдамаки
Нишком ночували;
До схід сонця у Хвастові
Хлоп'ята гуляли.

Прийди з того Межигор'я,
Наш славний Палію, —
Подивися, що той Швачка
У Хвастові діє!
Добре діє!.. У Хвастові,
У славному місті,
Покотилось ляхів, жидів
Не сто та й не двісті,
А тисячі. А майдани
Кров почервонила,
А оранди з костьолами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую,
Не спалено. Отам Швачка
Співа: «алилуя!»
Хвалить Господа, в[е]селий,
І каже сидлати
Коня свого вороного —
Має погуляти
У Бихові, славнім місті,
З Левченком укупі,
Потоптали жидівського
Й шляхетського трупу.

[1848, Кос-Арал].

Перша редакція другої половини поезії «Якби тобі довелося».

Ішов етап із городу
Та й став під корчмою
Одпочити в холодочку,

Та води напиться,
Як то дадуть! бо бува[є]
Далеко носити,

*) Могила (Прим. Шевченка).

То й вибачить таки треба!
А тим часом стали
Коло корчми аж три тройки,
Дзвоники бряжчали,
Грала музика троїста,
Люди гомоніли
Та весільної співали,
Бо було весілля.
Молодую везли в хутір
Та так опинились
Коло корчми. Коні бідні,
Бачте, потомились.
Он як хропуть! Що ж це сталося!
Плакать перестала
Молода їх? Вона того
В залізах пізнала
Того хлопця молодого,
Що заколов пана.
Та нікому й не сказала,
А придани п'яні
Не пізнали... й не бачили,
Як перелякалась
Молода їх арестанта,
І як потім стала
Розмовлять з ним — і оддала
Перстень молодого
Рестантові! Не бачили
Придани нічого!
Це та сама молодая,

Що сей безталанний
Вирвав вилами у пана.
І несе кайдани,
У Сибір несе за неї!..
Якби хоч любились,
То й не жаль було б сіроми,
А то так случилось,
Просто з запалу, та й годі...
Молодії сіли
Та й поїхали додому,
І етап в дорогу
Забрязкотав кайданами,
Помолившись Богу
За молоду, бо молода
Всіх почастиувала.
Приїхали. — Заспівали
Та затанцювали
До вечора, а ввечері
Молоду шукали!
Та не найшли, не дознались,
Де вона поділась!
І сльозами умилося
Веселе весілля!
Молодий той у коморі
Сам собі ночує,
А молода за етапом
У Сибір мандрує.

1849, Кос-Арал.

«Ми в купочці колись росли» — первісний варіант другої половини поезії в «М.» був інший:

«А що пак, брате, чи жива
Ота Оксаночка чорнява,
Що з нами бігала гулять» —
— «Еге! вдовівна кучерява,
Не знаю, як тобі й сказать.
Вона була помандрувала
За москалем — та знов верталась.
Така острижена прийшла,
В старій шинелі, та змарніла,
Либонь уже і одуріла,
Та знову десь собі пішла, —
Казали, в Київ у черниці.

Сидить було та чепуриться,
Та о[т]ченаш собі чита,
Як той школяр, та розпліта
Неначе коси. У черниці,
Казали, в Чигирин пішла,
Та, думаю, таке ледащо
І там н[е] треба. Так ні за що
Занапастилася, звелась.
А що за дівчина була!
Так-так що краля — і не вбога
Собі була — та талану
Господь не дав!

Перша редакція заспіву до поезій 1850 р.

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю.
О Господи, як то тяжко
Тії дні минають.
А літа пливуть меж ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро, і лихо!
Забирають не вертають
Ніколи нічого!
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати, — змережаю
Кров'ю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слов
В' далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити.
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити.
Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?
Не варт вона того жалю...
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани!
Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими!

З темними лугами!
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люди,
Що на цій чужині!
Гуляв би я пона[д] Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи,
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий!
На лані тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!
Я за неї гину!
Може мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий!
Або хоч надію
Пошли в душу... бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холодне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, — і ці думи
Зо мною сховають!..
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну... і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодее
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою,
І буде плакати зо мною,
І, може, Господи, мене

В своїй молитві пом'яне!
Нехай як буде, так і буде.
Чи то плисти, чи то брести.

Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

[1850, Оренбург].

Остання редакція поезії «Пророк».

ПРОРОК.

Моїй любій кумасі Н. В. Тарновській.
На пам'ять 17 декабля 1859 року.

Неначе праведних дітей,
Господь, любя отих людей,
Послав на землю їм пророка;
Свою любов благовіс[ти]ть!
Святу правду возвістить!
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі. Полюбили
Того пророка, скрізь ходили
За ним і сльози, знай, лили
Навчені люди. І лукаві!

Господню святу славу
Розтлили... І чужим богам
Пожерли жертву! Омерзились!
І мужа свята... Горе вам!
На стогнах каменем побили.
І праведно Господь великий,
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми покопав,
І, роде лютий і жестокий!
Вомісто кроткого пророка...
Царя вам повелів надать!

1859. 18. XII. С.-Петербург.
[Кос-Арал, 1848].

Поема «Петрусь» в першій редакції має багато одмін. Подаємо найбільш цікаву: Після слів «А лихо, кажуть, перескоч» — було:

Не Бог судитиме, а люди.
Вони, вони тебе осудять
Своїм неправедним судом!
Петрусю! добрая дитино!
Ти ще не знаєш, неповинний,
Як тяжко на світі любить!
Любить... і марне... марне гинуть,
І згинуть, віку не дожить!
Вона твоя свята мати,
Твоя єдина сестра!..
За неї рад ти умирати
Хоч тричі на день, рад оддати
За неї рай свій молодий!

А більш нічого не даси...
Бо серце гріх їй оддавати:
То мати бідная твоя!

Неначе лютая змія,
За серце грішнее впилася
Любов нечистая... не раєм,
А лютим пеклом розлилася
По грішній крові! І не знає,
Сама не знає, що робить
І що їй діяти з собою?
Чи то сховатись під водою,
Чи то їй голову розбити?..

«Сон» [На панщині пшеницю жала]. Перший запис цієї поезії в «Журналі» поетовому має такий кінець:

Ще копу дожинать пішла...
Останню може; Бог допоможе —
Той сон твій справдиться.

МАРІЯ.

Текст першої редакції з Чернігівського автографу № 52, стор. 1, 6—25. [ст. 460—469, II].

Все упованіє мов
На тебе мій єдиний раю
На серце чистее твоє,
На тебе мати возлагаю
Все упованіє моє!
Прибіжище, святий покров
Ограблених людей рабов
За всіх скорбящая, ридаю,
Молюся плачучи, подай
Невольникам святую руку,
Сліпцям окраденим. Згадай!
Свою свою святую муку
І муку праведного сина,
Твою єдиную дитину,
І всепречистая подай
Рабам німим святую силу,
Щоб Іроди не ворушились.
Та більш нічого не давай.

У бондаря, чи тесляра,
У Йосипа того старого
Убога, до снаги небога!
У наймах Марія росла,
Росла собі, і виростала,
І на порі Марія стала,
Рожевим квітом процвіла
В убогій і чужій хатині.
На ранню квіточку в гаю,
Неначе на свою дитину,
Тесляр на наймичку свою
Теслу було і струг покине
Та й дивиться; і час мине
А він і оком не мигне
І думає: — Ані родини!
Ані хатиночки нема!
Як та билиночка одна!
Хіба... ще ж смерть не за плечима —
А та стоїть собі під тином
Та вовну білую пряде
Йому на той бурнус святешний.
Або на берег поведе
Козу з козятчком сердешним
І попасти і напоїть.
А він сидить собі, сидить,

За струг сердега на береться.
Коза нап'ється та й пасеться,
А дівчина собі стоїть,
Неначе вкопана під гаєм
І сумно-сумно позирає
На той широкий тихий став
Чи озеро Тиверіяду.
І мовила: Моя порадо?
Якая доля буде нам?
З старим Іосифом. О доле!
Та й похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру.
— Йому я стану за дитину —
Плечми моїми молодими
Його старії підопру.
І кинула кругом очима
Аж іскри сипнули з очей!
А з добрих молодих плечей
Хітон полатаний додолу
Тихенько зсун[у]вся. Ніколи
Ніхто не зрів краси такої!
Такої божої краси!
Тихесенько понад водою
Пішла собі. Лопух рясний
Широ[ки]й вирвала, й накрила
(Щоб сонце, бачте, не палило),
Неначе бриликом, свою,
Головоньку свою смутную,
Свою головоньку святую.
І заховалася в гаю.

О світе наш незаходимий,
О ти пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине,
В яких ярах? в яких лісах
В якім незнаємім вертепі
Ти заховаєшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, затопить
Святії думоньки твої.
Огонь заклонувся вже, годі
Уже розжеврівся і шкода
Замарне сила пропаде

До крові дійде, до кости
Огонь той лютий, негасими[й],
І ти сердешная за сином
Повинна будеш перейти
Огонь пекельний! Вже пророчить
Тобі вже зазирає в очі
Твоє грядущее, не зри,
Сльозу пророчую утри,
Уквічай голову дівочу
Лілеями, і заспівай,
Поки Едем, твій тихий рай
Ще не підпалював Єгова!
Сердитий іудейський Зевс.
Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквічана, а Іордан
І сніговерхий той Ліван
Пурпуром золотом сяють
Аж очі сліпнуть. А Марія
Очищі кроткіє святіє
Тихенько тихо підняла
На Іордан, і усміхнулась,
Козу зпід гаю зайняла,
На руки козеня взяла,
Кругом весела озирнулась
І з козенятчком пішла
В оазис бондарів убогий.
А йдучи, козеня небога
Дитину ніби на руках
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козеня,
І не кричало й не пручалось,
Неначе тее кошеня,
На лоні пестилося, гралось.

Прийшла додому. На порозі,
Отерши радостніє сльози,
Її господар привітав,
Неначе любую єдину
Свою кохану дитину.
— І де ти гаїлась? — спитав,
Моя пещеная дитино? —
Ходімо в кущу — опочий. —
І повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим. —
Ходімо, доненько. — З яким,
З яким се... — Гость уже роззутий,

Умитий з кущі вихожав
В одному білому хітоні,
Мов намальований сіяв
І тихим ласкавим уклоном
Марію молодик вітав.
Марія на його зирнула
І стрепенулась. Пригорнулась,
Неначе злякане дитя,
До Йосипа свого старого
І в кущу гостя молодого
Вступить просила

Принесла

Води погожої з криниці,
Опрісноки і сир козлиці
Їм на вечерю подала.
Сама ж не їла й не пила,
В куточку мовчки прихили[ла]сь
Та дивувалася дивилась,
І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його живіє
На серце падали Марії
І серце мерзло і пеклось.
— Во Іудеї не було! —
Промовив гость. — Того ніколи
Що нині узреться, раві,
Раві великого глаголи
На ниві сіються новій.
І виростуть, і пожнемо,
І в житниці соберемо
Зерно святее. Я Мессію
Іду народу возвістити! —
І помолилася Марія
Перед апостолом. Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Йосип праведний сидить
І дивиться, як на кабиці
Огонь то гасне, то горить.

Зірниця

На небі ясно зайнялась,
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці,
А гость — за нею, і в ярочку
Догнав Марію.

Холодочком

До сходу сонця провели,
До самої Тіверіяди
Того апостола, і раді

Радісінькі собі прийшли
Додому.

Жде його Марія
І ждучи плаче. Молодії
Ланіти, очі і уста
Марніють марне. — Ти не та,
Не та тепер Марія стала,
Цвіт зельний, наша красота! —
Тесляр промовив. — Диво сталось
З тобою, доненько моя! —
Ходімо в церков повинчаймось,
А то цеглиною уб'ють
На улиці. І заховаймось
В своїм оазисі. — Ідуть...
Несе з торбиною на плечах
Нову коновочку старий.
Продать би то та молодій
Купить хустиночку до речі;
І за повинчання оддать.
О старче праведний! Багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістилася. Якби
Ти не подав їй грішній руку,
Рабами б подлие раби
І досі б кисли. О муко!
О тяжкая душі печаль!
Не вас мені сердешних жаль,
Сліпі ви нищіє душою
Не бачите перед собою
Анічогісінько. А тих
Великих, сильних і гла[д]ких
І отолстєвших серцем малим,
От їх так жаль, смердяче сало,
Годованих добром живим
Людською кровію. Невдяки
Смердітимуть, як та собака
Убита й кинута в рові...

А де ж той молодик лукавий,
Дивочний гость то[й], де подівсь?
Хоть би прийшов та подиви[в]сь
На брак той славний і преславни[й],
На брак окрадений. Не чуть,
Ані його, ані Мессії,
А люди ждуть чогось, і ждуть
Чогось непевного. Маріє!
Ти ж, безталанная, чого

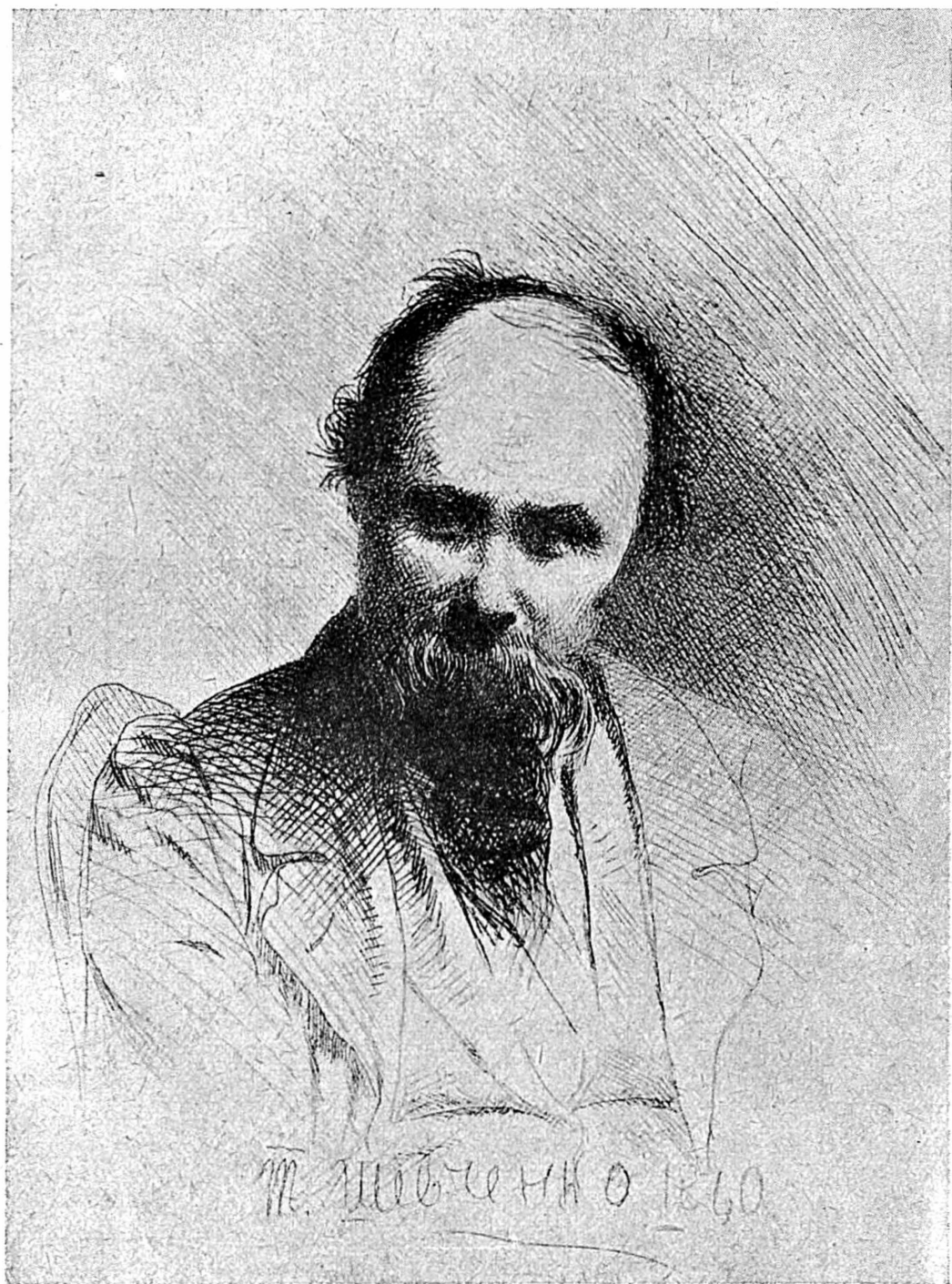
І ждеш і ждатимиш од Бога
І од людей й[о]го? Нічого.
Ніже апостола свого,
Благовістителя святого
Тепер не жди, тесляр убогий
Тебе заручену веде
В свою убогую хатину.
Молися й дякуй. Тяжко жить.
Настане гірше, одпочить
У бур'яні, не то під тином,
З твоїм святим єдиним сином
Спочити сісти не дадуть.

Отож вони собі живуть
Повінчані та невеселі,
Родин отих потроху ждуть.
Старий колисочку дебелу
У сінях робить. А вона
Пренепорочная Марія
Сидить собі коло вікна
Та плачучи небога шие
Манесеньке сорочиня
Комусь то ще? — Хозяїн дома!
На дворі крикнуло. — Указ
Од кесаря таки самого
Чтобы сегодня, сей же час
Ви на ревізію у город
У город Вифлієм ішли. —
І змовк і зник той тяжкий голос.

Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлієм. — Святая сило!
Спаси мене, мій Боже мили[й] —
Тільки промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обое,
І вбогії перед собою
Козу з козяточком женуть,
Бо дома ні на кого кинуть.
А може Бог пошле дитину;
То матиме і молоко
До коржиків недужня мати.
Ідуть вони собі рядком
І починають розмовляти
Поволі стиха. — Семіон
Протопресвітер, — Йосип мовив,

— Такеє то пророче слово
Сказав мені. Святий закон
Возобновлять мужі есеї,
Возобновлять закон Мойсея —
І каже: поти не умру,
Поки Месію не узрю.
Чи чуєш ти, моя Маріє?
Месія прийде! — Вже прийшов,
І ми вже бачили Месію! —
Марія мовила. Найшов
Опріснок мовчки із торбини
І дав Марії. — Погодуйсь! —
До Вифлієма не близенько —
Та й сіли на шляху гарненько
Полудновать. Сидять, сидять...
А сонечко уже низенько
На степ спустилося, і глядь,
Сховалося, і смеркло в полі. —
І диво дивнее! Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива. Аж здригнув
Старий тесляр. Таки з востоку
Над самим Вифліємом, боком
Звізда хвоста[та]я зійшла.
Марія тут же й привела
Того возлюбленого сина,
Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла!
За нас святая розп'ялась!
А недалеко повз дороги
Отару гнали чабани
Та й їх побачили, небогу,
Дитя, і тесляра старого
Взяли з собою й привели
У свій курінь. І Бог той з нами
Чи Емануїл нарекли.
Дитя невмитее. А рано
До сходу сонця, на майдані
У Вифліємі, люд зійшовсь
І мовить нищечком. — Збулось
Пророчество Ієремія,
Ісаїя... у нас Месі[я]
У Вифліємі народивсь
Учора ввечері. — Хто бачив?
Як сходила ота мітла?
Над Вифліємом? — Всі ми! всі ми! —
Громада крикнула — і глас
Неначе той огонь погас,

Пропав і зник. — О диво! й диво!
Непевне робиться у нас! —
У Вифліємі. — І осанна! —
Співали люди, через час
Прийшов од Ірода указ
І легіон. —
Ще діточки сповиті спали,
Ще купіль гріли матері,
Нагріли вже та не купали,
Ножі салдати полоскали
В їх чистій праведній крові...
Дивітесь добре, матері,
Що роблять на світі царі!
Марія навіть не ховалась
Та вже спасибі чабани
Вітали їх і день ховали,
А ввечері кожух дали,
Ослицю на козу змінiali
І манівцями провели
На шлях ме[м]фіський — і світила
На шлях огненная мітла.
І ніби гріла і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І народженого Месію.
Ослиця ще й дійна була
І матір з сином і несла
І, несучи їх, годувала
І не спочивш, донесла
Аж у Єгипет. Слава б стала
По всьому світу про ослицю,
Якби вона яку царицю,
Хоча грузинськую, несла
В гарем з царем розкошувати,
Од сна і власти одпочить.
Тебе ж сердешну копт убогий,
А ти несла живого Бога,
Хотів у Йосипа купить
Та здохла ти. Мабуть дорога
Швидка завадила тобі?
У Нилі скупа[н]ее спить
Під пальмою і під вербою
Дитяточко, а меж лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,

Т. ШЕВЧЕНКО.
Автопортрет. Офорт 1860 р.

А сфінкси, мов сичі вночі
Зза Ніла мертвими очима
На теє дивляться. За ними
На чермному піску стоять,
Мов фараонова сторожа,
Мов фараонові сказать
Хотять, що правда божа
Встає, встає вже на землі,
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
У копта вовну. А старий
Іосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік, у тесляра
Під вербами коло хатини
Коза пасеться, а дитина
Й мале біленьке козеня
У сінях граються. А мати
Сидить на призбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
Аж ось і сам старий іде
Із города, носив продати
Барилко добре та шаплик,
Несе малому медяник,
А їй немудрую хустину,
Собі ж приніс на постолі
Ременю доброго. В хатину
Ввійшов та й каже. — Чути скрізь,
Що Ірод цар уже опрігсь.
Ходімо в Назарет, дитино! —
Марії каже. — То й ходім,
Вона промовила, і прати
На Ніл сорочечки пішла,
А Йосип заходився в хаті
В дорогу морщить постолі.

Отож вони собі й пішли,
На плечі взявши по торбині,
І сина, божую дитину,
Додому вкупі понесли.
Приходять ввечері додому,
Аж страшно стало. Благодать,
Одна єдина їх доля
Садочок тихий! і не знать,

Де він кохався. І хатина,
Усе сплюндровано, в пустині
Ім довелося ночувать.
В ярочок тихий до криниці
Марія кинулася. Там
Колись то з нею яснолиций
Зострівся гость отой! Бур'ян
Та кропива там з лободою
Коло криниці поросли,
Маріє! Горенько з тобою!
Пошли їй, Господи, пошли!
Свою любов, любов і силу...
Марія трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б іскупленим рабам,
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
Святої волі на землі —
Святої правди! Схаменулась,
І тяжко тяжко усміхнулась
Та й заридала. Полились
На цямрину святіє сльози,
Та й висохли, а їй небозі
Мов легше стало. Єлисавета,
Стара вдова у Назареті
З малим предтечею жила.
Вона рідня якась була
Святому бондареві. Рано,
Свою дитину безталанна
Нагодувала, сповила
І за святим своїм пішла
У Назарет той, до вдовиці
В сусіди у наймі проситись.

Дитяточко собі росло,
З Івасем удовенком гралося:
Уже чимале підросло.
Якось вони собі гуляли
Удвох на улиці й найшли
Дві палички, та й понесли
Додому матерям на дрова, —
Звичайні дітки.
Марія мовчки утішалась,
Бо страх розумнее було
І преласкавее до того,
За золотого за гіркого,
Буквар списали їй. Взяла,
(Сама письма вона не знала).

У школу хлопця оддала,
У ієсейську. Доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась
Таки вдовенко в його вдавсь.
То вдвох собі ходили в школу.
Укупці вчились, і росли,
І вирости, і прорекли
Святие божії глаголи,
Святу волю на землі!
Іван пішов собі в пустиню,
А твій меж люди. А за ним,
За сином праведним своїм
І ти пішла. В старій хатині,
В чужій, покинула його,
Старого Йосипа свого.
Пішла хилитись попід тином,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи!

Розп'яли.

Як розп'януть його вели,
Ти на розпутті стояла
З учениками, і сказала
— Нехай іде! — Нехай іде!
І вас отак він поведе. —
Промовила і трупом пала
На улиці, і розп'ялась
Твоя єдина дитина.
А ти, спочинувши під тином,
У Назарет собі пішла.
Вдову давно вже поховали,
В чужій позиченій труні
Чужії люди, а Івана
Її зарізали в тюрмі.
І Йосипа твого не стало

І ти, як палець той, осталась
Одна однісінька. Такий
Талан твій латаний, небого.
Брати ж його, ученики
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались,
Сховалися та й розійшлись.
І ти їх мусила збирати.
Отож вони якось зійшлись
Вночі круг тебе сумовати,
І ти, великая в женах!
І їх униніє і страх
Розвіяла як ту полову
Своїм святим огн[ен]ним словом,
Ти дух святий свій пролила
В їх душі вбогії. Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
Мужі возпрянули святие,
По всьому світу розійшлись
І іменем твого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу. Ти ж під тином,
Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

27 октябрю.

—

А потім ченці одягли
Тебе в порфіру, і вінчали
Як ту царицю... Розп'яли
Й тебе як сина, наплювали
На тебе кроткую кати.
Розтлили честную. А ти?
Мов золото в тому горнилі
В людській душі возродилась.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА.

(Хронологічна канва).

Склав Вол. Дорошенко.

- 1814, 25. II. ст. ст. (10. III. нов. ст.) в с. Моринцях Звенигородського повіту на Київщині в убогій сім'ї кріпака, що була власністю пана Енгельгардта, народився Тарас Шевченко.
1816. Сім'я Шевченка переїхала на життя з с. Моринців у с. Кирилівку (по народному — Керелівка).
1822. Тарас учиться в керелівського дяка Совгира (Губського).
- 1823, 29. I. старша сестра Тараса Катерина, що його виняньчила, одружилася з Антоном Красицьким і переїхала до чоловіка в с. Зелена Діброва.
- 20. VIII. Вмерла мати Шевченкова Катерина на 32-му році життя. (Народилася 1792 р.).
1824. Батько Шевченків Григорій жениться з удовою Оленою Терещенчихою.
- На місце дяка Совгира приходить новий «стихарний» дяк Богорський. Разом із іншими школярами покинув школу й Тарас.
- Літо. Тарас чумакує з батьком.
- 1825, 21. III. Помер батько Шевченків на 44 році життя (народився 1781 р.).
- По смерті батька Тарас був якийсь час за наймита у дядька Павла, старшого брата батькового, в якого жив дід Іван, а потім пішов у школярі-робітники до Богорського.
1826. Шевченко кинув Богорського й подався до дяка маляра у Лисянку, а потім до іншого дяка-маляра у с. Тарасівку.
- Втративши надію стати «хоч абияким малярем», Тарас вертається додому.
1827. Шевченко стає пастухом громадської череди. Перше кохання з Оксаною Коваленківною.
- Шевченко пішов у найми до керелівського священика о. Григорія Кошиця.
- Шевченко два тижні перебуває в науці у Хлипнівського маляра.
1828. Шевченко usługувє і вчиться у Вільшані в Яна Димовського, помічника управителя маєтку пана Енгельгардта, а від нього попадає на панську кухню.
1829. Весна. Шевченко за козачка у пана Павла Енгельгардта.
- Осінь. Шевченко разом із паном у Вільні.
- 6. XII. Енгельгардт, вернувшись з балу, застав Тараса, як той, засвітивши свічку, копіював образки; пан намяв хлопцеві вуха й надавав ляпасів.
- 7. XII. Тараса з панського наказу січуть на стайні різками за те, що «малюючи вночі при свічці, міг спалити не тільки дім, а ціле місто».
- Пан дає Шевченка в науку до маляра Рустема.
- Шевченко намалював портрет свого батька.
1830. Тарас переїздить із паном із Вільни до Варшави, де стояв лейб-гвардії уланський полк, в якому служив П. Енгельгардт.
- Енгельгардт віддає Шевченка в науку спершу до pokojового маляра, а опісля за його порадою, до відомого портретиста Франца Лямпі молодшого.
- Листопад. Польське повстання. Шевченко дивиться з горища на бійку повстанців із царським військом.
- З 1830 р. дійшов до нас прегарний малюнок Шевченка жіночої голови.
- 1831, кінець лютого. Шевченка відправляють разом із іншими пааськими слугами з Варшави у Петербург, де він знову за козачка у свого пана.
1832. Енгельгардт на «невідступні просьби» Шевченка, що хотів учитись малювати, законтрактовує його на чотири роки «різних живописних справ майстрові» Шияєву.

- 1835, літо. Шевченко знайомиться з земляком-художником Іваном Сошенком, а через нього з Євгеном Гребінкою, російським поетом Василем Жуковським, секретарем Академії Мистецтв Василем Григоровичем, земляком із Пирятина, та малярами Карлом Брюловим і Олексієм Венеціановим.
- 4. X. Комітет Товариства сприяння художникам, розглянувши малюнки «стороннього учня Шевченка», вирішив їх та ухвалив мати його на увазі в майбутньому.
 - Шевченко між ін. нарисовував «Смерть Лукреції», «Смерть Богдана Хмельницького», портрет К. Брюлова (олівцем) та ін.
- 1836, літо. Шевченко розмальовує пляфон Великого театру в Петербурзі.
- 1. VII. Шевченко відвідує народне свято у Петергофі.
 - Шевченко нарисовував тушем картини: «Олександр Македонський виявляє довір'я своєму лікареві Филипові», «Смерть Олега, князя древлянського».
1837. Шевченко почав писати поезії, з яких дійшла до нас тільки поема «Причинна».
- Шевченко намалював тушем «Смерть Сократа», аквареллю портрет Є. Гребінки і т. д.
- 1838, 22. IV. Визволення Шевченка з кріпацтва: розіграно в лотерії за 2500 рублів портрет В. Жуковського, намальований К. Брюловим, і за цю ціну куплено Тарасові волю.
- Шевченко відвідує малярські класи Академії Мистецтв і стає улюбленим учнем Брюлова; знайомиться й заприятельшується з малярами: Михайловим, Мокрицьким, Петровським, Степановим, Штернбергом та іншими.
 - Від жовтня Шевченко мешкає разом із Сошенком.
 - 18. XI. Гребінка в листі до Квітки-Основ'яненка дуже прихильно відзивається про Шевченкові поезії.
 - 16. XII. Комітет Товариства сприяння художникам, розглянувши малюнки Шевченка, ухвалив узяти його під свою опіку й призначити йому при першій вакансії удержання.
 - За 1838 р. написав Шевченко отсі поезії: «Вітре буйний», «Тече вода в синє море», «На вічну пам'ять Котляревському», думку «Тяжко-важко в світі жити», поему «Катерина» та низку інших творів, що не дійшли до нас.
- 1839, 13. I. Гребінка пише Квітки-Основ'яненкові про Шевченка, як про «чудового помічника, чоловіка такого, що не надивуєшся».
- 20. I. Комітет т-ва сприяння художникам ухвалив призначити худ. Шевченкові по 30 карб. місячно від 1-го січня. Таким чином Шевченко став пенсіонером Товариства.
 - Кінець січня. Шевченко розходитьсЯ з Сошенком і до літа живе разом із Штернбергом, а потім до повороту Штернберга 16. XII. з студентом поляком Леонардом Демським.
 - 3. V. Академія Мистецтв нагороджує Шевченка срібною медаллю другого ступня за шкід з натури «Борець».
 - 3. VI. Шевченко просить Раду Академії Мистецтв видати йому білет на вільне проживання в Петербурзі.
 - 15. XI. Шевченко пише з Петербургу листа до брата Микити, де скаржиться на туту за батьківщиною та просить писати до нього рідною мовою, а не московською. За рік Шевченко написав: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами», «Перебендю», «Тополю», «До Основ'яненка», «Івана Підкову», «На що мені чорні брови» й «Тарасову ніч». Намалював: «Жінка в ліжку», «Хлопчик, що спить» та ін.
- 1840, 12. II. Цензура дозволяє збірку Шевченкових поезій під наголовком «Кобзар».
- 2. III. Шевченко пересилає братові Микиті 50 рублів асигнаціями і просить допомагати сестрам.
 - травень. Вийшов із друку Шевченків «Кобзар» (1-е видання), куди увійшли: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами»; «Перебендя»; «Катерина»; «Тополя»; «На що мені чорні брови»; «До Основ'яненка»; «Іван Підкова» і «Тарасова ніч».
 - травень - червень. Рецензії на Шевченків «Кобзар» по журналах і газетах (прихильні й неприхильні).
 - весна й літо. Шевченко ходить із Штернбергом на Смоленське кладовище робити етюди.
 - 27. IX. Шевченко одержує від Академії Мистецтв срібну медалю за малюнок — «Хлопчик дає хліб собаці».

1840. 23. XI. Квітка пише листа до Шевченка, з захопленням озираючися про «Перебендю» й «Кобзар».
- 25. XI. Товариство сприяння художникам висловлює Шевченкові на письмі своє вдовolenня за його успіхи в малярстві.
 - В цьому році Шевченко написав поему «Гайдамаки» й поезії: «М. Маркевичу», В. Штернбергу; намалював свій портрет, картину «Сама собі господиня» й ін.
1841. 19. II. В листі до Квітки Шевченко просить прислати дівочу сорочку, плахту й стрічок зо дві — хоче намалювати українську дівчину.
- Літо. Шевченко знайомиться з Яковом Кухаренком та Семеном Артемовським-Гулаком.
 - 26. IX. Шевченко одержав срібну медалью 2-го ступня за малюнок «Циганка».
 - 22. XI. Шевченко написав поезію «Оксані К[овален]ко» — присвяту до поеми «Мар'яна Черниця».
 - 29. XI. Цензура, по довгих заходах, дозволяє друкувати поему «Гайдамаки».
 - 8. XII. Шевченко в листі до Квітки сповіщає його, що «сьогодні скомпонував «Ганнусю» й посилав йому «кацапські вірші своєї роботи» («Песня караульного у тюрьмы» із драми «Невеста»).
 - Кінець грудня. Вийшла в світ поема «Гайдамаки».
 - В 1841 р. Шевченко написав поеми «Мар'яна Черниця», «Утоплена» та вірш «Човен»; працював над російською драмою «Слепая красавица». Намалював олійними фарбами картину «Циганка-ворожка» та ін. і вперше виступив як мистець-ілюстратор у виданнях «Наши, списанные с натуры» (малюнок «Знахар» до оповідання Квітки) і «Сто русских литераторов» («Католицький чернець» до оповідання Надеждіна).
1842. 26. III. В листі до Гр. Тарновського Шевченко розповідає про цензурні непорозуміння з «Гайдамаками».
- 16. V. Комітет т-ва сприяння художникам ухвалив припинити видавати Шевченкові удержання від місяця липня.
 - 29. V. В листі до Шевченка Квітка з захопленням озирається про «Гайдамаків».
 - Червень. Шевченко одержав листа від Штернберга з Риму із згадками про їх спільне життя в Петербурзі.
 - 30. IX. В листі до Я. Кухаренка Шевченко згадує про свої російські твори, поему «Слепая» і драму чи трагедію в 3 актах «Данило Рева».
 - Жовтень. Неудачна подорож Шевченка морем до Швеції й Данії — через хворобу мусів він висісти у Ревелі. Під час цієї подорожі написав поему «Гамалія».
 - В цьому ж році Шевченко намалював олійними фарбами картини: «Катерина», «Судня рада», «Гамалія» й ін.; виконав ілюстрацію «Король Лір» (гальваноплястика).
1843. 25. I. В листі до Гр. Тарновського Шевченко, згадуючи про глузування з нього петербурзьких критиків-росіян з приводу «Гайдамаків» (ворожа рецензія В. Бєлінського), пише: «Нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет».
- 8. II. Шевченко продає право на видання своїх творів («Кобзар» 1840 р. і «Гайдамаки» 1841 р.) петербурзькому видавцеві Ів. Лисенкову.
 - 27. II. Дозвіл цензури друкувати «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки».
 - Кінець лютого. В листі до Я. Кухаренка Шевченко просить його прислати козацький одяг — хоче намалювати Головатого на тлі Петропавлівської кріпости, де конав Павло Полуботок, та повідомляє, що збирається їхати в березні за кордон.
 - 7. III. Цензура дозволила друкувати поему «Гамалія».
 - Весна. Перша подорож Шевченка на Україну.
 - Червень. Шевченко знайомиться і заприятельюється в Києві з П. Кулішем.
 - 29. VI. Шевченко разом із Гребінкою приїздить у Мосівку на бал до Т. Вільхінської, де знайомиться з Закревськими, де-Бальменами та інш.
 - Липень. Шевченко познайомився з родиною Рєпніних у Яготині.
 - Серпень. Шевченко знайомиться з українським етнографом П. Лукашевичем і читає у нього «Русалку Дністрову» та листи Ів. Вагилевича.
 - Вересень. Шевченко у своїй рідні в Керелівці по 14-літній розлуці.
 - 18. IX. Шевченко хрестить сина свого брата Йосипа — Трохима.
 - 9. X. Шевченко в Березані на Полтавщині написав поезію «Розрита могила».
 - Листопад. Шевченко перебуває в Яготині у Рєпніних. Тут він написав російською мовою поему «Тризна», присвятивши її кн. Варварі Рєпніній.

1843. 28. XII. В листі з Яготина до Вас. Григоровича просить вислати йому безрецензований атестат на ім'я Гр. Тарновського та сповіщає, що коли не збере грошей, щоб поїхати за кордон, то збере хоч стільки, щоб приїхати в Академію, «бо ей-богу хочеться вчитися».
- У 1843 р. Шевченко написав російською мовою також драму «Назар Стодоля», яку пізніше переробив на українську. Крім того намалював кілька портретів (За-кревських, Зауервельда, Маєвської, Репніних та ін.), автопортрет, картини: Вдовина хата, Межигірський монастир, Бандурист, Селянська родина, Шлях під Києвом, Хата, в якій народився, У гаремі (акварель), та ін., зладив ілюстрації до книги Н. Полевого «История Суворова».
1844. 10. I. Шевченко покидає Яготин.
- 22. I. Гумористичний «універсал» Шевченка до Миколи Маркевича.
 - Початок лютого. Шевченко по короткому побуті в Києві виїздить до Петербургу.
 - 19. II. Шевченко в Москві. Написав поезію «Чигирин».
 - В Москві Шевченко познайомився з славними земляками: актором Мих. Щепкиним і вченим Йосипом Бодянським.
 - 20. II. Цензура дозволила поему «Безталанний» («Тризна») у журналі «Маяк».
 - Кінець лютого. Шевченко приїздить до Петербургу.
 - 3. IV. Цензура дозволила окреме видання поеми «Тризна» (первісна назва «Безталанний»).
 - 6. V. Шевченко написав поему «Сова».
 - 13. V. В листі до Й. Бодянського Шевченко пише, що хоче «рисувати нашу Україну» в трьох книгах: види, побут, історія. Просить Бодянського писати по українськи текст до історичних малюнків, а до інших писатиме сам або проситиме писати Куліша.
 - 18. V. Шевченко написав у Петербурзі «Дівичії ночі».
 - 29. VI. Пише знову до Й. Бодянського в справі «Живописної України»; згадує, що звертається також до Будкова, Стороженка і Грабовського. Куліш компонуватиме текст до теперішнього народного побуту.
 - 8. VII. Шевченко написав у Петербурзі поему «Сон».
 - 23. IX. Шевченко в листі до кн. М. Цертелева сповіщає, що посилав йому три картини з «Живописної України» та просить князя помагати йому в його підприємстві.
 - 18. X. Шевченко написав поезію «У неділю не гуляла».
 - 30. X. «Товариство сприяння художникам» ухвалило асигнувати Т. Шевченкові 300 рублів на видання «Живописної України».
 - 13. XI. Шевченко написав поезію «Чого мені тяжко, чого мені нудно».
 - 26. XI. В листі до Я. Кухаренка Шевченко згадує, що був «уторік на Україні», у Межигорського Спаса, на Хортиці, «скрізь був і все плакав» — сплюндрували її москалі. Сповіщає, що заходився гравірувати й видавати пам'ятки України та просить прислати «Чорноморський побут»: земляки з Медичної Академії влаштовують українські вистави.
 - 13. XII. Шевченко написав поезію «Заворожи мені, волхве», присвячену М. Щепкину.
 - 30. XII. Шевченко написав поезію «Гоголю» («За думою дума»).
 - В цьому ж таки році вийшли з друку отсі Шевченкові твори: «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», «Гамалія», «Тризна» та шість офортів «Живописної України»: «Судня рада», «У Києві», казка «Солдат і смерть», «Дари в Чигирині», «Старости» та «Видубецький монастир». Крім того намалював портрет кн. Репніна (копія з портрету маляра Горнунга), картину «Коло Седнева» й ін.
1845. початок року. Шевченко познайомився у Гребінки з петрашевцем Момбелі.
- 22. III. Рада Академії Мистецтв надає Шевченкові звання «неклясного художника».
 - 23. III. Канцелярія Академії Мистецтв видала Шевченкові подорожню на виїзд на Україну для художньої праці.
 - 25. III. Шевченко виїхав із Петербургу. (Друга подорож на Україну).
 - Весна й літо. Шевченко мандрує по Пирятинщині, Миргородщині, Прилуччині, Роменщині, Хорольщині, Лубенщині, Полтавському повіту.
 - 13. IV. Шевченко в околицях Яготина.

1845. 29. VI. Шевченко у Галагана на Прилуччині.
 — 20—22. VII. Шевченко на ярмарку у Ромні.
 — 19. VIII. Шевченко в Переяславі у Козачковського, деклямує в присутності численних гостей свої поезії.
 — Вересень. Шевченко на Київщині, в Потоках.
 — 26. IX. Шевченко в Керелівці.
 — 4. X. Шевченко в Миргороді. Написав поезії: «Не завидуй багатому» й «Не жемися на багатій».
 — 10—26. X. Шевченко в с. Мар'їнському у Лукіяновича. Тут написав він поеми: «Єретик» (10. X.), «Сліпий» (Невольник) (16. X.) і «Суботів» (21. X.).
 — 23. X. В листі до А. Родзянка Шевченко скаржиться, що, приїхавши до Миргорода, через простуду не виходив із хати й нудився, бо крім Біблії нема чого читати.
 — Листопад. Київський генерал-губернатор Бібіков відряджає Шевченка на Полтавщину розшукувати пам'ятки старовини.
 — 13. XI. Шевченко в Переяславі, написав поему «Наймичка».
 — 18. XI. На публичних зборах Академії Мистецтв за Шевченком стверджено звання «неклясного художника».
 — 18. XI. Шевченко в Переяславі написав поему «Кавказ».
 — 10. XII. Київська археографічна комісія запрошує Шевченка на свого співробітника для зрисовування предметів старовини.
 — 10. XII. Академія Мистецтв видає Шевченкові атестат, з правом «користуватися з потомством його вічною й повною свободою й вільністю та вступати на службу, в яку він сам, як художник, схоче».
 — 14—22. XII. Шевченко у В'юнищах у Самойлових. Тут написав він: Посланіє «І мертвим і живим» (14. XII), «Холодний Яр» (17. XII), Псалми (19. XII), Маленький Мар'яні (20. XII), «Минають дні, минають ночі» (21. XII) і «Три літа» (22. XII).
 — 25. XII. Шевченко в Переяславі. Тяжко хворий, у ліжку написав «Заповіт». За час своїх поїздок по Полтавщині й Київщині зробив Шевченко цілу низку малюнків: «На Орелі», «В Густині», «У В'юнищах», «Андруші», «Будинок Котляревського в Полтаві», «У Василівці», «Церква св. Михайла в Переяславі», «Комора в Потоках», та ін. Портрети олівцем: Товбича, Ясевича, тощо. В цьому ж році вийшла в Петербурзі книга Н. Полевого «Русские полководцы», де 12 портретів виконав Шевченко. В Миргороді написав Шевченко поему «Великий Лях».
1846. Зима. Шевченко перебуває в Ісківцях (у Афанасієва-Чужбинського, в лютому), Лубнях, Ніжені, Чернигові (23. II) та в Седневі у Лизогубів.
 — Середина квітня. Шевченко в Києві. Знайомиться з Мик. Костомаровим та іншими членами Кирило-Методіївського Братства.
 — Травень-червень. Шевченко разом із художником Сажиним малює види Києва.
 — Липень. Шевченко бере участь в археологічній експедиції проф. Іванишева, що розкопував могилу Перепета на Васильківщині поблизу Хвастова.
 — 25. VII. Шевченко в Києві, написав поему «Лілея».
 — 26. VII. Лист П. Куліша до Шевченка з критичним розглядом «Кобзаря» й «Гайдамаків». Високо оцінюючи Шевченкові твори, Куліш пропонує видати їх за кордоном разом із перекладом на німецьку мову.
 — 9. VIII. Київ. Шевченко написав поезію «Русалка».
 — 14. VIII. Шевченко, виїхавши на Слобожанщину, спинається в Охтирці.
 — 21. IX. Ген.-губернатор Бібіков відряджає Шевченка від Археографічної Комісії в різні місця Правобережної України описувати старовинні будівлі, могили та збирати народні пісні й перекази.
 — 20. X. Шевченко в Почаєві.
 — 27. XI. Шевченко подає кураторові Київської шкільної округи прохання дати йому посаду вчителя малювання в Київському університеті.
 — 10. XII. Шевченко пише в цій самій справі до ген.-губ. Бібікова.
 — 25. XII. У Миколи Гулака відбулися збори Кирило-методіївців (Костомаров, Білозерський, Савич, Маркович) із участю Шевченка.

1846. 26. XII. Приїзд П. Куліша до Києва і збори на його честь братчиків у Костомарова. Між ін. обговорювано видавничу справу (видання укр. часопису для народу, тощо). Опісля про цю справу говорено ще на зборах у Куліша.
- 31. XII. Шевченко подає ген.-губ. Бібікову звіт про свою подорож разом із рисунками й зібраним етнографічним матеріалом.
- В 1846 р. Шевченко між ін. намалював: Дівчина українка (олійними фарбами), В Решетилівці (акварель), Воздвиженський монастир у Полтаві, Костел у Києві, Почаївська лавра, портрети Катериничів (акварель) та ін.
1847. 9. I. Шевченко разом із М. Гулаком виїжджають із Києва: Шевченко на Чернягівщину, Гулак до Петербургу.
- Січень і лютий. Шевченко на Чернягівщині (у Забілі, Білозерських, тощо).
- 24. I. Шевченко в Оленівці, Борзенського пов., за боярина на весіллі П. Куліша, що женився з сестрою В. Білозерського Олександром.
- 1. II. В листі до Костомарова з Борзни Шевченко згадує про Кирило-методіївське братство («О братстві не пишу, бо й нічого писати: як зйдемося, то поплачем») та про своє бажання влаштуватися на Київському університеті.
- 3. II. Студент Ол. Петров подав кураторові Київської шкільної округи ген. Траскіну донос про існування в Києві таємного Слов'янського Товариства серед українських студентів.
- 7—8. III. Шевченко в Седневі у Лизогубів. Тут написав він поему «Осика» («Вільма») (7/III) і передмову до задуманого 2-го видання «Кобзаря» (8/III).
- 15. III. Міністер народної освіти повідомляє ген.-губ. Бібікова про призначення Шевченка вчителем малювання в Київському університеті.
- 17. III. Третій відділ царської канцелярії (для політичних справ) дістав від ген.-губ. Бібікова донесення про викриття «Слов'янського Товариства».
- 18. III. Арештовано в Петербурзі Миколу Гулака.
- 22. III. Лист 3-го відділу до ген.-губ. Бібікова — вчинити трус і арештувати в Києві Костомарова, Посяду, Марковича, Тулуба, Андрузького й Шевченка й разом із паперами доставити їх у Петербург.
- 23. III. Ген.-губернаторові Долгорукову наказано арештувати В. Білозерського й Т. Шевченка.
- 26. III. Арештовано М. Костомарова.
- 30. III. Арештовано студ. Андрузького.
- Початок квітня (1—3. IV) Шевченко виїжджає з Седнева.
- 3. IV. Арештовано у Варшаві В. Білозерського й П. Куліша.
- 5. IV. Арештовано Шевченка, як він переїхав поромом через Дніпро на київський берег.
- 6. IV. Шевченко, перебувши ніч в арешті, виїхав з Києва до Петербургу під ескортою поліцейного старшини й жандарма.
- 17. IV. О 3-й годині вдень Шевченка привезено до 3-го відділу. Після першого усного допиту жандарми поставили Шевченкові питання, на які він мав відповісти на письмі.
- 21. IV. Відповіді Шевченка на питання, поставлені в 3-му відділі.
- 15. V. Зводина («очна ставка») Шевченка з студ. Андрузьким. Шевченко, признаючися до авторства відібраних у нього творів, заперечує свідчення Андрузького, який на допиті 12. V. твердив, що Шевченко належав у братстві до партії «непоміркованих» і вороже висловлювався про царя.
- 30. V. Оголошено братчикам «височайший присуд». Шевченка присуджено віддати рядовиком в Оренбурзький корпус «під найсуворіший догляд, з заборобою писати й рисувати» (резолуція самого царя Миколи I). Того самого дня Шевченка передано в розпорядження воєнного міністра.
- 31. V. Шевченко опівдні, перебувши ніч у військовому арешті, був вивезений під доглядом фельд'єгера до Оренбургу.
- В тюрмі при 3-му відділі Шевченко написав цикл поезій «В казематі» (14 поезій).
- 8. VI. Шевченко, пройшовши 2110 верстов, прибув уночі до Оренбургу й був розміщений у «пересильній казармі», де пробув два дні.
- 9. VI. Шевченка відвідує в казармі Федір Лазарєвський.
- 10. VI. Шевченка зачислено саплатом в Оренбурзький лінійний № 5 батальйон.

1847. 11. VI. Командир Окремого Оренбурзького Корпусу подав рапорт воєнному міністрові про прибуття Шевченка до Оренбургу й зачислення його рядовим у 5-й батальйон.
- 12. VI. Шевченко на квартирі у Ф. Лазаревського й Сергія Левицького читає напам'ять свої поеми «Сон» і «Кавказ» та співає українських пісень.
 - 18. VI. Шевченко виїхав із Оренбургу до Орської кріпости.
 - 23. VI. Шевченко прибув до Орської кріпости, де його зачислено в 3-ю роту 5-го батальйону, як рядового ч. 191.
 - 22. X. В листі до А. Лизогуба Шевченко скаржиться на нудьгу: читати нема що, а малювати й писати, крім листів, заборонено.
 - 24. X. В листі до кн. В. Рєпніної Шевченко просить прислати йому «Чтения» Общества Історії і Древностей, що їх редагував у Москві Й. Бодяїнський, та «Переписку о друзьях» Гоголя.
 - Листопад-грудень. Шевченко хорує на ревматизм і цингу.
 - 11. XII. В листі до А. Лизогуба Шевченко просить прислати йому Шекспіра в перекладі Кетчера та «Одисею» в перекладі Жуковського.
 - 20. XII. В листі до Мих. Лазаревського Шевченко просить допомогти вирватися з смердючої казарми та прислати «Одисею» Жуковського й твори Лермонтова, бо крім Біблії не має ніяких книжок.
 - В 1847 р. до арештування Шевченко намалював портрет Іллі Лизогуба, кн. Кейкуатової й ін.
 - В Орській кріпості, не вважаючи на неможливі умови життя й заборону писати та малювати, Шевченко написав отсі твори: Думи мої, думи мої, ви мої єдині; Княжна; Сонце заходить, гори чорніють; Мені тринадцятий минало; Не гріє сонце на чужині; Сон (Гори мої високі); Іржавець; О думи мої, о славо злая; Ще як були ми козаками; Чернець; Один у другого питаєм; Самому чудно, а де ж дітись; Ой стрілочка до стрілочки; Хустина; Козачковському; Москалева криниця (2-га ред.); То так і я тепер пишу, разом 17 поезій, в тім чотири поеми. Крім того переписав і наново зредагував 16 давніх поезій. Намалював олівцем свій автопортрет; тушем — казарму в Орській кріпості.
1848. 1. II. В листі до А. Лизогуба Шевченко просить прислати йому твори Лермонтова й Кольцова, паперу та «малярську справу».
- 25—29. II. В листі до кн. В. Рєпніної Шевченко описує обстанову казарми, згадує, що хорує на скорбут, просить прислати книжок (Томи Кемпійського, Наслідкування Христа), бо «книжка — єдиний рятунок від одеревіння».
 - 5. III. Ол. Бутаков приїхав до Оренбургу.
 - 7. III. В листі до А. Лизогуба Шевченко дякує йому за прислані речі: папір, фарби, пензлі, олівці й переклад Шекспіра.
 - 5. V. Командир Оренбурзького Корпусу ген. Обручов наказує перевести Шевченка з Орської кріпости на службу в Раїм у другу роту четвертого батальйону: Шевченко мав бути за рисівника при експедиції О. Бутакова.
 - 9. V. В листі до А. Лизогуба Шевченко, дякуючи йому за папір і лист, сповіщає, що йому дуже ніколи, бо вибирається на Аральське море з експедицією Бутакова; почував себе веселим, хоч не знає, чи вернеться. Бере з собою усю прислану Лизогубом малярську справу.
 - 11. V. вранці Шевченко в складі 3-ої роти, що мала за завдання супроводити й охороняти експедицію Бутакова, вирушив із Орської кріпости до Раїму.
 - 19. V. Шевченко прибув до Раїму, пройшовши більшу частину походу (702 версти) пішки. Тут його приділено, як рисівника, до складу команди шкуни «Константин».
 - 25. VII. Шевченко вирушає з експедицією Бутакова на вітрильнику «Константин» з гирла Сир-Дар'ї до Аральського моря.
 - 27. VII. Експедиція прибула на острів Кос-Арал.
 - 30. VII. Експедиція виплила в море й почала свою працю. Шевченко зрисовує краєвиди.
 - 23. IX. Експедиція закінчила літню кампанію опису Аральського моря і стала на зимівлю на острові Кос-Арал. За час плавання експедиція оглянула береги моря, відкрила й описала багато невідомих островів та з'ясовувала астрономічні пункти. Зокрема Шевченко намалював чимало краєвидів акварелею та олівцем.
 - Кінець вересня. Шевченко на якийсь час виїздить до Раїму, де довідується про всякі новини зі світу.

1848. Жовтень - грудень. Шевченко живе в бараку на Кос-Аралі.
- З написаних протягом 1848 р. 57 творів аж 54 припадає саме на час цієї зими.
 - З більших речей у 1848 р. написані: Варнак, Царі, Титарівна, Марина. Крім того під час експедиції Шевченко виконав цілу серію рисунків та малюнків: автопортрет (сепія), Становище аральської експедиції, Бутаков і Істомін на Кос-Аралі, Форт Кара-Бутак, За малюванням у шатрі, В юрті, Байгуші, Киргиз на коні, Острів Миколи, Місячна ніч на Кос-Аралі, Пожежа в степу, Раїм із заходу, Рослини над Аралом, Шкуна «Константин» та ін.
1849. Січень - квітень. Шевченко на Кос-Аралі, звідки навідується до Раїму.
- 5. V. Експедиція вирушає в море.
 - 22. IX. Вітрильник «Константин» вертається до Кос-Аралу.
 - Початок жовтня. Поворот експедиції Бутакова до Раїму.
 - 10. X. Шевченко вирушає з експедицією з Раїму до Оренбургу.
 - 6. XI. Шевченко прибув до Оренбургу, як про це сам пише в листі до А. Лизогуба 8. XI: «Друже мій єдиний! Позавчора вернувся я із того степу Киргизського та моря Аральського», і оселився на приватній квартирі, спочатку у Бутакова, а потім у Ф. Лазаревського.
 - Початок листопада. Шевченко знайомиться з Бр. Залеським, якого на прохання Бутакова приділив Обручов до поміччя Шевченкові для опрацювання художніх матеріалів експедиції, та іншими поляками-засланцями.
 - 8. XI. В листі до А. Лизогуба Шевченко, сповіщаючи про свій поворот до Оренбургу, пише що він «живий-здоровий і, коли не дуже щасливий, то принаймені веселий».
 - 20. XI. Обручов запитує шефа жандармів графа Орлова, чи не міг би Шевченко займатися малюванням під доглядом найближчого начальства.
 - 29. XI. Шевченко намалював в Оренбурзі свій автопортрет.
 - Кінець грудня. Орлов повідомляє Обручова, що цар не дав згоди, щоб Шевченкові дозволили малювати.
 - 29. XII. В листах до кн. В. Рєпніної й А. Лизогуба Шевченко згадує за своє тяжке й нудне життя в степу й на морі та посиляє Рєпніній на пам'ять свій автопортрет, а Лизогубові киргизського «Баксу» (Кобзаря) на продаж.
 - В 1849 р. Шевченко написав у Кос-Аралі 19 творів, між ними поему «Сотник» (У Оглаві) та зробив низку малюнків із життя й побуту киргизів та калмиків.
1850. 1. I. В листі до кн. В. Рєпніної Шевченко, повідомляючи, що відмовлено представити його до помилування за минулий похід та підтверджено заборону писати й рисувати, просить її поробити заходи, щоб йому дозволили малювати.
- Початок січня. Шевченко оселяється у капітана Герна на оренбурзькому передмісті Нова Слобідка.
 - 10. I. В листах до В. Жуковського Шевченко просить клопотатись, щоб йому дозволили малювати.
 - 10. I. Шевченко просить гр. Орлова про дозвіл малювати.
 - 16. II. В. Жуковський клопочеться в 3-м відділі, щоб Шевченкові дозволили писати й малювати.
 - 20. II. Начальник 3-го відділу Дубельт повідомляє командира Оренбурзького корпусу, що гр. Орлов вважає за неможливе клопотатися перед царем за Шевченка, бо цар нещодавно відмовив Шевченкові в такому дозволі.
 - 7. III. В листі до В. Рєпніної Шевченко високо ставляє Гоголя та просить її прислати «Мертві душі».
 - 14. III. В листі до А. Лизогуба Шевченко дякує за прислані гроші, речі й Тому Кемпійського.
 - 26. IV. Прапорщик Мик. Ісаєв доносить ген. Обручову, що Шевченко, не вважаючи на заборону, ходить у цивільнім одязі, пише вірші й малює.
 - 27. IV. З наказу ген. Обручова у Шевченка зроблено трус та арештовано його при гавитвахті.
 - 12. V. Шевченка переведено в Орську кріпость з наказом комендантові пильно за ним стежити.
 - 23. V. Ген. Обручов подає рапорт воєнному міністрові Чернишову про наслідки трусу у Шевченка.

1850. 8. VI. З наказу царя мін. Чернишов велить віддати Шевченка під найсуворіший арешт до скінчення слідства в справі порушення ним заборони писати й малювати, а опісля перевести його під суворий догляд із 5-го Оренбурзького батальйону в інший віддалений батальйон.
- 27. VI. Командир Оренбурзького лінейного № 2 батальйону підполковник Чигир одержав повідомлення від ген. Обручова про кару, призначену царем Шевченкові.
- 28. VI. Підполковник Чигир садить Шевченка в каторжну тюрму, де він пробує 2½ місяця.
- 1. VII. Підполк. Чигир допитує Шевченка в присутності священика Орської кріпости.
- 5. IX. Ген. Обручов наказує перевести Шевченка на службу в Новопетровську кріпость під суворий догляд начальства.
- 8. X. Шевченка відвозять у супроводі унтер-офіцера в Гуріїв-городок.
- 13. X. Шевченко прибув до Гурієва-городка.
- 14. X. Шевченка відіслано поштовим човном із Гурієва-городка до Новопетровської фортеці.
- 17. X. Шевченка привезено в Новопетровську кріпость, що знаходилася на пустинному піщаному півострові Мангішлаку, і приділено до 4-ої роти під догляд штабс-капітана Потапова, який замучував його муштрою.
- Г р у д е н ь. На різдвяних святах Шевченко виступає як декоратор і актор в аматорській виставі комедії Островського «Свои люди — сочтемся».
- Перебуваючи в Оренбурзі, Шевченко написав кілька портретів і 12 поезій: «Лічу в неволі дні і ночі», «Як би ви знали, паничі», «Чи то недоля та неволя», «І досі сниться» й ін., в тім одну поему — «Петрусь».
- 1851, 12. I. В листі до кн. Репніної Шевченко пише, що «начальники мої — добрі люди, здоров'я моє, Богу дякувати, добре, тільки читання дуже обмежене, що подвоює нудьгу одноманітності».
- П о ч а т о к т р а в н я. Прибуття до Новопетровської фортеці геологічної експедиції для досліду зложив кам'яного вугілля в горах Кара-Тау. З нею приїхали Шевченкові приятелі поляки-засланці: Бр. Залеський і Л. Турно та привезли йому купу новин, книжки й журнали. Шевченка приділено до експедиції в складі військового відділу, призначеного до гірських робіт.
- Т р а в е н ь - ж о в т е н ь. Похід у Кара-Тау. Шевченко живе в похідній кібідці разом із Бр. Залеським і Л. Турно, та зарисовує краєвиди й пам'ятки (акварелі: Ак-Миш-Тау, Чир-Калі-Тау, сепія: Шевченко з товаришами в наметі, й ін.).
- 1852, 1. VI. В листі до С. Артемовського-Гулака пише Шевченко, що про новини з літератури, музики й театру не має поняття; крім урядового «Русского Инвалида», нічого нема.
- 1. VII. В листі до С. Артемовського-Гулака Шевченко згадує за минуле життя й колишніх спільних знайомих та нарікає на нудне життя у фортеці.
- 16. VII. В листі до А. Лизогуба Шевченко скаржиться на свою самотність та заборону малювати, а в листі до Козачковського на поганий фізичний і моральний стан, на «публічне життя» в казармі, муштру й ходження на варту.
- 1. X. відвідав фортецю молодий учений-природознавець А. Головачов, в розмові з яким про всяку всячину Шевченко провів кілька годин до 9-ої години вечера, коли мусів вернутися до казарми.
- 15. XI. В листі до Й. Бодяньського Шевченко нарікає на муки від заборони малювати, просить прислати Історію Русів або літопис Величка, бо «від часу заслання й букви про нашу вбогу Україну не прочитав». «У форті один тільки лікар виписує дещо літературне; так ось, як у нього щонебудь випрохаш, те тільки й прочитаєш».
- Впродовж року Шевченко 63 рази був у караулах.
- 1853, 17. I. На коменданта Новопетровської фортеці призначено майора І. Ускова. За нього становище Шевченка значно покращало.
- 15. VI. В листі до С. Артемовського Шевченко пише, що знайшовши коло фортеці глину й алябастер, почав займатися скульптурою та зліпив невеликий ба-
рельєф.
- О с і н ь. В листі до Бр. Залеського Шевченко нарікає, що й досі бояться дозволити йому притулитися де-небудь поза казармою.

1853. 6. X. В листі до С. Артемовського Шевченко оповідає, що передав йому своє тріо (скульптура: киргиз, його жінка й корова) та просить okazією передати який-небудь барельєф.
- В Новопетровському написав Шевченко російською мовою повість «Княгиня».
1854. березень. Шевченко намалював портрет А. Ускової з донькою.
- 1, 10, 16/IV. В листі до Я. Кухаренка, писаному з перервами, Шевченко описує своє арештування і заслання, просить прислати «Чорноморський побут» та кланятися А. Метлинському і сказати йому, що він згадує його за його «Думки».
- 7. IV. Майор Усков просить командира Оренбурзького Корпусу ген. Перовського дозволити Шевченкові малювати запрестольний образ для кріпосної церкви.
- 14. IV. В листі до Козачковського Шевченко, сповіщаючи його про свій намір перекласти «на нашу задушевну, прекрасну мову «Слово о Полку Ігоря», просить прислати оригінал.
- 26. IV. Ген. Перовський не дав Шевченкові дозволу малювати запрестольний образ для церкви.
- 1. V. В листі до Й. Бодяньського Шевченко дякує за передані літописи і просить прислати «Слово о Полку Ігоря», літопис Величка та помолитися за душу Гоголя.
- 6. VI. В листі до Бр. Залеського Шевченко скаржитися, що Перовський не дозволив йому намалювати образ для церкви, та дякує за переслані поезії Сови (Желіговського).
- 9. X. В листі до Бр. Залеського Шевченко згадує про приїзд до Новопетровської фортеці з експедицією акад. К. Бера природознавця М. Данилевського, в товаристві з яким почував він себе дуже щасливим.
- 28. X. Генерал Фрейман, що був на інспекції в Новопетровському, просить В. Перовського підвищити Шевченка в унтер-офіцери.
- 8. XI. В листі до Бр. Залеського Шевченко, згадавши про заприятелювання з М. Данилевським, що пробув у фортеці коло двох місяців, пише: «Відпровадивши його, я мало не одурів».
- 18. XI. Майор Львов, командир батальйону, в якому служив Шевченко, на запит В. Петровського про поведінку і службу Шевченка, відповів, що поведінки він гарної, але слабкий у фронтовій муштрі, тому не заслуговує підвищення в унтер-офіцери.
- 28. XI. Шевченко почав писати повість «Музика».
1855. Початок року. Шевченко посилав ред. «Отечественных Записок» А. Кравецькому повість «Княгиня», прохаючи помістити в журналі.
- 15. I. Шевченко скінчив повість «Музика».
- 24. I. Шевченко почав писати повість «Нещасний».
- 10. II. В листі до Бр. Залеського Шевченко захоплюється Агатою Усковою, та сповіщає, що ліпить «Івана Христителя».
- 20. II. Шевченко скінчив повість «Нещасний».
- 15. III. Шевченко розпочав повість «Капітанша», яку закінчив не пізніше початку червня.
- 6. IV. В листі до поета О. Плещевського Шевченко нарікає, що майор Львов завзявся зробити з нього зразкового фронтовика й тепер його мучать муштрою по вісім годин на добу.
- 12. IV. В листах до Вас. Григоровича і гр. Федора Толстого Шевченко просить їх клопотатися про визволення його з заслання.
- 10. VI. Шевченко розпочав повість «Близнята».
- 7. VII. Майор Львов подає начальству рапорт, прохаючи підвищити Шевченка в підстаршини.
- 20. VII. Шевченко закінчив повість «Близнята».
- 25. IX. В листі до Бр. Залеського Шевченко згадує за свої скульптурні праці й висловлює думку про правдиво-мистецький твір та голландське малярство XVII в.
- Впродовж року Шевченко багато ліпить і малює.
1856. 25. I. Шевченко почав писати повість «Художник».
- 21. IV. В листі до Бр. Залеського Шевченко просить звернутися до різних людей, щоб клопоталися про звільнення його з салдатчини.
- 20. V. В листі до М. Осіпова Шевченко скаржитися, що його забули виставити в унтер-офіцери з приводу маніфесту царя Олександра II про вступлення на престол; оповідає, як у жовтні 1850 р., прибувши до Новопетровська, засадив у гар-

- нізоновому городі вербу й тепер розкошує в її густому затінку. З цього приводу розповідає легенду про схимника й розбійника.
1856. 4. X. Шевченко закінчив повість «Художник».
- 30. XI. Шевченко скінчив першу частину повісти «Мандрівка з приємністю та й не без моралі» (первісна назва «Матрос»), зачавши її після закінчення «Художника». 8. XII. пише про цю повість Мих. Лазаревському.
- В 1856 р. Шевченко багато ліпить і малює.
1857. 7. IV. Шевченко на Великдень одержав листа від Мих. Лазаревського зі звісткою про звільнення його з військової служби.
- 22. IV. В листах до Я. Кухаренка, Мих. Лазаревського й А. Маркевича Шевченко хвалить «Записки о Южной Руси» П. Куліша, як «дуже розумну й щирю книгу». «Такої розумної книги, такого чистого слова я ще не читав», пише він до Лазаревського і просить його та Маркевича поцілувати Куліша.
- 22. IV. В листі до М. Лазаревського Шевченко сповіщає, що написав уже й другу частину «Матроса» (чи то пак «Мандрівки»).
- 8, 10, 13 і 20. V. В листі до Бр. Залеського, писаному з перервами, повідомляє його, що висилає йому свої малюнки («рукоділья») — кільканадцять штук: для нього, для гр. Н. Толстої й на продаж.
- 16. V. Шевченко написав поему «Москалева криниця» (друга редакція — «Не на Україні, а далеко»).
- 12. VI. Шевченко почав писати свій щоденник («журнал»).
- 19. VII. Шевченко записує в своєму щоденнику, що задумав поему «Сатрап і дєрвіш» — сатиру на Миколаївських сатрапів.
- 29. VII. Комендант кріпости Усков одержав офіційне повідомлення про звільнення Шевченка з військової служби.
- 31. VII. Усков видав Шевченкові посвідчення на проїзд до Петербургу.
- 2. VIII. О 9-й годині вечора Шевченко виїхав із Новопетровської кріпости.
- 5—22. VIII. Шевченко в Астрахані. Оглядає місто, відвідує місцеву «публичну бібліотеку-читальню», зустрічається з земляками: Ів. Клопотовським, Ст. Незабитовським та ін.
- 22. VIII. Шевченко виїхав із Астрахані на пароплаві «Князь Пожарський» разом із Ол. Сапожниковим, якого знав ще як молодого хлопця в Петербурзі в 1842 р.
- 31. VIII. Шевченко в Саратові. Відвідує Тетяну Костомарову, матір Миколи.
- 1. IX. Шевченко відпливає з Саратова.
- 6—7. IX. Шевченко в Самарі.
- 13—14. в е р е с н я. Шевченко в Казані. Оглядає пам'ятки старовини, малює краєвиди Казані й Волги, розпитує про Посяду й Андрузького.
- 17. IX. Шевченко малює портрет лікаря Панченка.
- 20. IX. В 11-й годині дня Шевченко прибув до Нижнього Новгороду. Того ж дня довідується, що йому не дозволено жити ні в Москві, ні в Петербурзі і він мусять вертатися до Оренбургу.
- 22—23. IX. Шевченко читає «Богдана Хмельницького» Костомарова. «Чудова книга, записує він у щоденнику, — корисна, повчальна книга».
- 1. X. Поліцмейстер Лапа й поліційний лікар Гартвіг відвідують Шевченка й визнають його хворим, а тому й нездатним їхати до Оренбургу.
- 13. X. Шевченко відвідує театр, де йому припала до вподоби гра артистки Васілевої, а особливо Піунової.
- 16. X. Шевченко стрічається й знайомиться з декабристом Ів. Анненковим, що повернувся з Сибіру.
- 18. X. В листі до Мих. Лазаревського хвалить «Богдана Хмельницького» Костомарова («От цей вчистив книгу так так!») і просить, щоб Куліш прислав 2-й том «Записок о Ю. Руси».
- 22—31. X. Шевченко переглядає й поправляє повість «Матрос» («Мандрівка»).
- 23. X. В канцелярії губернатора знайомиться Шевченко з письмом командира Оренбурзького Окремого Корпусу до Нижегородського воєнного губернатора, що йому заборонений в'їзд до обох столиць і він має бути під тайним доглядом поліції.
- 3. XI. Шевченко знайомиться з «Полярною Звездою» Ол. Герцена.
- 10. XI. Шевченко одержав від Куліша «Записки о Ю. Руси» (обидва томи) й «Чорну Раду».

1857. 18. XI. В листі до Мих. Лазаревського Шевченко просить подякувати «доброму і розумному» Кулішеві за «Чорну Раду» й «Записки о Ю. Руси» та прислати збірник укр. дум Метлинського.
- 5. XII. В листі до П. Куліша Шевченко дякує йому, «своєму богумилому другові» за прислані подарунки і особливо за «Чорну Раду». «Я її вже двічі прочитав».
- 8. XII. Шевченко написав поему «Неофіти».
- 24—30. XII. У Нижньому Новгороді перебуває Мих. Щепкин, що приїхав побачитися з Шевченком.
- 29. XII. Президент Академії Мистецтв звертається до міністра царського двору гр. Адлерберга з проханням про дозвіл Шевченкові жити у Петербурзі.
- Пробиваючи в Нижньому Новгороді, Шевченко малював види міста й нарисовав низку портретів різних осіб та свій власний.
1858. 4. I. В листі до П. Куліша Шевченко, посилаючи йому поему «Неофіти», називає його «своїм другом єдиним», бажає йому успіхів у всіх добрих починаннях і просить його «не забувай мене, твого щирого рідного брата».
- 21. I. Шевченко приїздить на бенефісі К. Піунової.
- 21. I. В листі до М. Лазаревського Шевченко просить його купити Шекспіра в перекладі Кетчера й пісні Беранже в перекладі Курочкина.
- 30. I. В листі до К. Піунової Шевченко освідчується їй і просить її стати йому за дружину.
- 1. II. В ч. 5 «Нижегородских Губернских Ведомостей» появилася стаття Шевченка «Бенефіс п. Піунової».
- 6. II. Шевченко вперше побачив газету Герцена «Колокол».
- 9. II. Шевченко написав поезії: «Доля», «Муза», «Слава».
- 10. II. Шевченкові дозволено жити в Петербурзі під доглядом поліції й відвідувати академічні класи.
- 21. II. Шевченко почав переписувати для друку свої поезії з рр. 1847—1858.
- 1. III. Нижегородський губернатор Муравйов одержав повідомлення про дозвіл Шевченкові виїхати до Петербургу.
- 4—5. III. Шевченко переробив для друку поему «Відьма».
- 7. III. Шевченко прощається з своїми нижегородськими друзями.
- 8. III. О 3-й годині дня Шевченко виїхав із Нижнього Новгорода.
- 10. III. В 11-й годині вечора Шевченко прибув до Москви.
- 11. III. Шевченко оселився у Щепкина.
- 11—17. III. Шевченко хоругує на очі.
- 12. III. Шевченко відвідує Мих. Максимовича.
- 16. III. Шевченко рисує олівцем портрет Щепкина.
- 17. III. Увечері Шевченко відвідав кн. В. Рєпніну.
- 18. III. Шевченко скінчив переглядати свої поезії з 1847 р. — Відвідав земляків: М. Максимовича, А. Мокрицького й Й. Бодяньського.
- 22. III. Шевченко відвідав С. Аксакова.
- 24. III. Шевченко відвідав Аксакових, кн. В. Рєпніну; увечері був на бенкеті у книгаря й видавця Щепкина, сина актора.
- 25. III. На Благовіщення урочистий обід у Мих. Максимовича на честь Шевченка, де крім самого поета та Щепкина й Галагана були російські вчені — Погодін і Шевирьов. Максимович прочитав свій вірш, присвячений Шевченкові.
- 25. III. Увечері Шевченко поїхав прощатися з Аксаковими, а потім був у Кошеляова, де познайомився з поетом Хомяковим і декабристом С. Волконським, рідним братом кн. Мик. Рєпніна.
- 26. III. О 2-й годині дня Шевченко відїхав залізницею з Москви до Петербургу.
- 27. III. О 8-й годині вечора Шевченко прибув до Петербургу і спинився в М. Лазаревського.
- 28. III. Шевченко по снігу та сльоті обїгав майже пів міста. Зустрічався з Гр. Галаганом, С. Артемовським, о 6-й пополудні відвідав Толстих — «зустріч сердечніша за всяку родинну зустріч» (запис Шевченка у щоденнику), а вечір провів у Вас. Білозерського, де стрїнувся з своїми оренбурзькими співвітчизниками: Сераковським, Станкевичем і поетом Согою (Желіговським).
- 31. III. Шевченко відвідує Ермітаж.
- 3. IV. Шевченко з приятелями на вечірці у поета Бенедиктова.

1858. 6. IV. Шевченко відвідав виставку в Академії Мистецтв. Увечері був у Толстих, де вперше почув гру Антона Контського й познайомився з поетом Щербиною.
- 11. IV. Шевченко доручає Каменецькому клопотатися в цензурному комітеті про дозвіл друкувати новим виданням «Кобзаря» й «Гайдамаків» під назвою: «Поезія Т. Шевченка».
 - 13. IV. Шевченко зустрічається із земляком математиком М. Остроградським.
 - 17. IV. Шевченко знайомиться з проф. Кавелінім і трьома братами Жемчужніковими.
 - 26. IV. Шевченко знайомиться з поетом В. Курочкінім.
 - 3. V. Шевченко познайомився в Ермітажі з гравером Йорданом, який пообіцяв помагати йому в роботі над акватинтою.
 - 10. V. Шевченко почав працювати в Ермітажі. Копіює картину Мурільйо «Свята родина».
 - 14—19. V. Зустрічі Шевченка з Щепкиним.
 - Червень. Шевченко переїздить від М. Лазаревського на власну квартиру в будинку Академії Мистецтв.
 - 4. VII. В листі до І. Ускова Шевченко пише: «В Пітері мені добре поки що. Квартирю в самій Академії. Товариші художники мене полюбили, а незліченні земляки мене просто на руках носять. Одним словом, я цілком щасливий».
 - 12. VII. Шевченко подарував М. Лазаревському в день його іменин свій «Щоденник».
 - 13. VII. Останній запис у «Щоденнику»: «Сон» («На панщині пшеницю жала»).
 - 15. VII. В листі до С. Аксакова Шевченко критикує картину Іванова.
 - 22. X. Шевченко почав переглядати й поправляти повість «Матрос» («Мандрівка»).
 - 27. X. Шевченко подає шефові жандармів кн. Долгорукову прохання про дозвіл видати наново видруковані раніше твори.
 - 13. XI. В листі до М. Щепкина Шевченко каже, що він, як віл, запрягся у роботу, спить на етюдах, з натурної кляси й не виходить; скаржиться, що запродав був свої твори видавцеві Кожанчикову за 2000 карб., але тільки облизався. (Кожанчиков відмовився сплатити умовлену суму й давав значно менше через те, що цензура сильно перечистила Шевченкові твори).
 - 22. XI. В листі до М. Максимовича Шевченко відмовляється брати участь у газеті Івана Аксакова «Парус», бо він «у своєму універсалі перелічив усю слов'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому, — ми вже, бач, дуже близькі родичі: як наш батько горів, то їх батько руки грів».
 - 22. XI. У листі до Марії Максимовички просить її Шевченко оженити його й посилає поезію «Сон» («На панщині пшеницю жала»).
 - 4. XII. Канцелярія Міністра Народної Просвіти розпочала справу про дозвіл Шевченкові надрукувати новим виданням його «Кобзар і Гайдамаки».
 - 6. XII. В листі до М. Щепкина Шевченко захоплюється грою Ольріджа.
 - 23. XII. Шевченко пише листа до куратора Петербурзької шкільної округи з проханням про дозвіл випустити новим виданням його твори.
 - 25. XII. Шевченко нарисовував олівцем портрет Ольріджа.
 - Кінець грудня. Шевченко знайомиться з російським повістярем Ів. Тургеневим.
 - В 1858 р. Шевченко крім згаданих вище малюнків зробив портрет К. Шрейдерса.
1859. 16. I. Міністер просвіти Ковалевський запитує 3-й відділ, чи може цензура наново розглядати Шевченкові твори для нового їх видання.
- 17. I. В листі до Я. Кухаренка Шевченко просить його прислати щось до збірника «Хата».
 - 24. I. Шевченко познайомився з письменницею Марко Вовчок (Марією Марковичкою).
 - 28. I. Кн. Долгоруков повідомляє міністра просвіти, що 3-й відділ не противиться виданню Шевченкових творів під умовою нового їх розгляду цензурою.
 - 5. V. Шевченко подає заяву до управи Академії Мистецтв, прохаючи видати йому білет на 5-місячну подорож по Україні «для поправки здоров'я і змалювання етюдів з натури».
 - 20. V. Міністер царського двору Адлерберґ запитує шефа жандармів кн. Долгорукова, чи вважає він можливим задовольнити прохання Шевченка.

1859. 23. V. Долгоруков дає свою згоду на Шевченкову подорож, але наказує попередити місцеве жандармське начальство, щоб доглядало за Шевченком.
- 25. V. В листі до Марка Вовчка Шевченко скаржиться, що й досі не дають йому дозволу друкувати його твори, й хвалиться, що в осені буде у нього свій журнал під редакцією В. Білозерського й М. Макарова.
- — Шевченко дістав паспорт від петербурзького обер-поліцеймейстра на виїзд із Петербургу на Україну. Поїхав із Хрущовим до Москви залізницею, а далі кіньми. В дорозі спинився в Орлі, щоб побачитися з Ф. Лазаревським.
- 5. VI. Шевченко в Сумах.
- 6—9. VI. Шевченко в Лихвині у Хрущова.
- 7. VI. Шевченко написав у Лихвині поезію «Ой по горі ромен цвіте».
- 9. VI. Шевченко на «каші з варенухопитієм» на хуторі Хрущових Нов над Псьом у товаристві земляків.
- 10. VI. Шевченко в Пирятині, написав поезію «Ой маю, маю я оченята».
- 12. VI. Шевченко в Переяславі у Козачковського.
- 13. VI. Шевченко пливе дубом у Прохорівку до Максимовичів.
- 19—22. VI. Шевченко на Михайловії горі у Максимовичів. Тут намалював він портрети Мих. Максимовича й його дружини.
- К і н е ц ь ч е р в н я. Шевченко перебуває у Смиренка в Городищі. Відвідує цукроварню Яхненка й Смиренка.
- 28—30. VI. Шевченко відвідує свою рідню і знайомих селян-кріпаків у Керелівці та Моринцях.
- 1—9. VII. Шевченко перебуває в Корсуні у Варфоломія Шевченка.
- 5. VII. Шевченко в Межиріччі в справі придбання ґрунту у шляхтича Парчевського.
- 10. VII. Шевченко по обмірі ґрунту над Дніпром, за селом Пекарями, в урочищі Мотовилівщина розмовляє на богословські й інші теми.
- 13. VII. Шевченка арештовує поліція недалеко садиби Максимовичів за «блуднірські розмови».
- 13—18. VII. Шевченко в домашньому арешті в Мошнах на квартирі станового пристава під його доглядом.
- 14. VII. Шевченка допитують черкаський ісправник Табашников і жандармський офіцер.
- 15. VII. Ісправник Табашников повідомляє київського ген.-губернатора Васильчикова про інцидент із Шевченком.
- 18—21. VII. Шевченко в Черкасах.
- 18. VII. Лист київського ген.-губ. І. Васильчикова до київського губернатора — доставити арештованого Т. Шевченка з Черкас до Києва під догляд поліції.
- 20. VII. Шевченко написав у Черкасах поезію «Сестрі» («Минаючи убогі села»).
- 21. VII. Шевченко написав у Черкасах поезію «Колись дурною головою».
- 21—27. VII. Шевченко знов у Мошнах під доглядом «соцького».
- 27. VII. Шевченка відвезли з Черкас до Києва.
- 31. VII. Шевченко в Києві під доглядом поліції.
- 6. VIII. Шевченко дає пояснення на письмі урядовцеві Васильчикова Андрієвському про межиріцький інцидент.
- 11. VIII. Ген.-губернатор Васильчиков «порадив» Шевченкові повернутися до Петербургу.
- 13. VIII. Шевченко прощався з київськими земляками. Вечір провів у давніх Кулішевих приятелів Красковських.
- Перебуваючи в Києві, Шевченко через Сопенка познайомився з М. Чалим, о. П. Лебединцевим, о. Ю. Ботвиновським та ін., розшукав давніх своїх знайомих, між ін. товариша з Академії Гудовського.
- 14. VIII. Вранці на світанні Шевченко виїхав із Києва.
- 15. VIII. Шевченко в Переяславі на храмі.
- 18. VIII. Шевченко написав у Переяславі поезію «Якби то ти, Богдане п'яний».
- 21—25. VIII. Шевченко в Гирявці у Лазаревських.
- 25. VIII. Шевченко вранці виїхав із Гирявки й ночував у Кролевці у сестри Лазаревської Глафіри Огієвської.
- 26. VIII. Шевченко в Глухові у Огієвського.
- 27. VIII. Шевченко попрощався у Севську з Ф. Лазаревським.

1859. Початок вересня. Шевченко в Москві, де пробув 4—5 днів.
- 7. IX. вранці Шевченко приїхав до Петербургу.
 - 24. X. Шевченко написав у Петербурзі поезію «Во Іудеї во дні они».
 - 2. XI. В листі до В. Шевченка просить вислати за нього наймичку Харитю Довгополенківну.
 - 11. XI. Шевченко закінчив поему «Марія».
 - 19. XI. Шевченко написав поезію «Посажу коло хатини».
 - 26. XI. В листах до Пл. Симиренка та Ол. Хропалія Шевченко, повідомляючи, що «сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи, та так їх проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки», й через це «видавець (Кожанчиков) не дає й половини того, що я прошу», годиться прийняти пропозицію Симиренка видати його поезії.
 - 28. XI. Офіційний дозвіл цензури друкувати нове видання «Кобзаря».
 - Г р у д е н ь. Шевченко доглядає видання Кобзаря.
 - 6. XII. Шевченко написав поезію «Подражаніє Іезекіїлю».
 - 25. XII. Шевченко написав поезію «Осія, глава XIV».
 - В 1859 р. в Ляйпцігу вийшла збірка заборонених цензурою у Росії поезій Пушкіна й Шевченка. З Шевченкових творів тут надруковано: Кавказ, Холодний яр, Заповіт, Розрита могила, За думою дума (Гоголю) й «І мертвим і живим»...
 - В цій році Шевченко, крім низки портретів, намалював кілька краєвидів (В Корсуні, Коло Канева, Над Россю, В Черкасах, Дерево, Дівчата під вербою то що, портрети А. Лазаревської, Кочубея та зробив офорти: «Притча про виноградарів» (з картини Рембрандта), В корчмі (з картини Соколова), Ліс (з картини Лебедева), Старець на кладовищі, Верба, портрет Ольвіджа, Сама собі господиня. Зимом 1859/60 р. Шевченко майже щотижня стрічався з М. Костомаровим і через нього познайомився з М. Чернишевським, з яким бачився десь між 2. і 22. IX., та редакцією «Современника».

1860. Середина січня. Вийшов із друку «Кобзар» Шевченка.

 - 15. I. Шевченко написав поезії: «Дівча любе, чорнобриве» й «Ой діброво — темний гаю».
 - 13. II. У журналі «Народное чтение» надруковано автобіографію Шевченка, оформлену Кулішем.
 - 25. III. В листі до Я. Кухаренка Шевченко, повідомляючи його про посилку збірника «Хата», просить збирати чорноморську запорозьку старовину для журналу «Основа», що почне виходити з будучого року.
 - 7. IV. Петербурзький оберполицмейстер видав Шевченкові свідоцтво на право жити у Петербурзі із терміном на один рік.
 - 4. V. Шевченко написав поезію «Наїхали старости».
 - 15. V. В листі до В. Шевченка просить, «якщо Харитя не схаменеться», підшукати йому в Керелівці яку іншу «огрядну та чепурну дівчину або вдовицю».
 - 24—31. V. Шевченко написав чотири «Молитви» проти царів.
 - 28. V. Шевченко написав поезію «Колись то ще, во время оно».
 - 30. IV. В листі до Ф. Ткаченка Шевченко просить вишукати йому «полтавку кирцу чорнобривку».
 - 4. VI. Шевченко переклав «Плач Ярославни» із «Слова про похід Ігорів».
 - 17, 20, 24, 25, 27. VI. Шевченко написав поезії: «Умре муж велій», «Гимн черничий», «Над Дніпровою сагою», «Світе ясний».
 - 6. VII. Шевченко переклав уривок із «Слова про похід Ігоря» про бій над Каялою.
 - 27. VII. Шевченко освідчується Ликері Полусмаківній, наймичці Макарова.
 - 30. VII. Шевченко просить М. Макарова подружити його з Ликерею.
 - 5. VIII. Шевченко написав поезію, присвячену Ликері.
 - 7. VIII. Шевченко в листі до Вас. Вас. Тарновського просить переслати по 50 примірників «Кобзаря» на користь недільних шкіл у Чернигові й Києві.
 - 11. VIII. В листі до М. Чалого Шевченко просить його вислати 50 пр. «Кобзаря» продати якомусь київському книгареві, а гроші передати до каси київських недільних шкіл.
 - 2. IX. Рада Академії Мистецтв ухвалила признати Шевченка за академіка ритівництва.
 - 4. IX. Річні збори Академії Мистецтв затверджують за Шевченком звання академіка ритівництва.

1860. 14, 24, 27. IX. Шевченко написав поезії: «Барвінок цвів і зеленів», присвячену М. Макарову, «І Архімед і Галілей», «Поставлю хату і кімнату» та зладив другий варіант перекладу «Плачу Ярославни».
- 18. IX. Шевченко розходиться з Ликерею.
- 5, 13, 18, 19, 20, 30. X. Шевченко написав поезії: «Не нарікаю я на Бога», «Саул», «Минули літи молодії», «Титарівна-Немирівна», «Хоча лежачого й не б'ють», «І тут і всюди — скрізь погано».
- 31. X. Академія Мистецтв видала Шевченкові диплом на звання академіка.
- 3, 4, 5, 7, 13, 26. XI. Шевченко написав поезії: «О люди, люди небораки», «Якби з ким сісти хліба з'їсти», «І день іде, і ніч іде», «Тече вода зпід явора», «Якось то йдучи уночі», «Бували війни й військові свари».
- 5. XI. Академія Мистецтв видала Шевченкові свідоцтво як академікові на право за цим званням мати чин титулярного радника та легітимуватися перед поліцією під час проживання в Петербурзі.
- 6. XI. В листі до М. Чалого Шевченко просить його написати швиденько, що робиться в недільних школах.
- 11. XI. Шевченко бере участь у прилюдному літературному читанні на користь недільних шкіл.
- 21. XI. Цензура дає Шевченкові дозвіл друкувати його «Буквар».
- 23. XI. Шевченко, стрівшись у Мих. Лазаревського з лікарем Барі, скаржиться на біль у грудях. Від того часу його здоров'я гіршало з дня на день.
- 2, 5 й невідомого дня XII. Шевченко написав три поезії: Н. Тарнавській (Великомученице кумо), «Зійшлись, побрались, поєднались», «Кума моя і я».
- В 1860 р. Шевченко намалював портрет Ликері, «Жінка спить», виконав декілька офортів: два автопортрети, портрет Ф. Толстого; Ф. Бруні, Горностаєва, «Жінка спить».
- 1861, 4. I. В листах до Ф. Ткаченка й М. Чалого сповіщає, що посилає кожному по 10 пр. свого Букваря на показ, а по 1000 на продаж по сільських та повітових школах у користь недільних шкіл.
- 8. I. Педагогічна рада київських недільних шкіл висловлює Шевченкові подяку за подаровані 50 пр. «Кобзаря».
- 22. I. В листі до В. Шевченка каже, що «другий тиждень не вихожу з хати: чхаю та кашляю, аж обісіло».
- 29. I. В листі до В. Шевченка скаржиться: «Так мені погано, що я ледве перо в руках держу».
- 14—25. II. Шевченко пише свою останню поезію: «Чи не покинуть нам, небого».
- 24. II. Останній лист Шевченка до Ів. Мокрицького: «Я нездужаю, — другий місяць не тільки на вулицю, а й у коридор не пускають. І не знаю, чим скінчиться моє пустельництво».
- 25. II. День свого народження й іменин провів Шевченко в тяжких муках. Увечері одержав привітальну телеграму від громадян із Полтави.
- 26. II. вранці о пів до 6-ої Шевченка не стало.
- 28. II. Шевченка поховано на Смоленському кладовищі в Петербурзі.
- 26. IV. Тіло Шевченка перевозять із Петербургу на Україну.
- 10. V. Шевченка поховано над Дніпром, коло Канева на Чернечій горі.
- В 1861 р. Шевченко намалював олійними фарбами свій портрет, виконав офорт-портрет Ф. Бруні.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК ПОЕЗІЙ Т. ШЕВЧЕНКА.

	Стор.		Стор.
А нумо знову віршувать	187	Іржавець	177
Буває, в неволі іноді згадаю	241	Ісаія. Глава XXXV [Подражаніє]	267
Буває, іноді старий	233	І станом гнучим і красою	242
Бували війни й військові свари	290	І тут, і всюди — скрізь погано	288
Було, роблю що, чи гуляю	232	І широку долину	216
Варнак	189	Кавказ	132
Великий Лях	118	Катерина	19
Великомученице кумо! Н. Т[арнов- ській]	290	Княжна	169
Відьма	259	Козачковському А. О.	182
Вітер з гаям розмовляє	87	Колись дурною головою	269
Вітре буйний, вітре буйний!	81	Колись-то ще, во время оно	281
В неволі, в самоті немає	218	Коло гаю, в чистім полі	206
В неволі тяжко	163	Косар	163
Во Іудеї во дні они	306	Костомарову М.	162
Гайдамаки	39	Кума моя і я	306
Гамалія	73	Л. [Поставлю хату і кімнату]	285
Г. З. [Немає гірше, як в неволі]	198	Ликері	284
Гімн черничий	283	Лілея	147
Гоголю	105	Лічу в неволі дні і ночі	235
Готово! Парус розпустили	234	Макарову Н. Я.	285
Давидові псалми	138	Маленькій Мар'яні	141
Дівичії ночі	96	Марія	269
Дівча любе, чорнобриве	279	Маркевичу Н.	84
Добро, у кого в господі	194	Марку Вовчку	267
Доля	258	Мар'яна Черниця	295
До Основ'яненка	31	Мені здається, я не знаю	239
Думи мої, думи мої! Ви мої єдині!	169	Мені однаково	160
Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!	17	Мені тринадцятий минало	174
Думка [Нащо мені чорні брови?]	31	Ми вкупці колись росли	233
Думка [Тяжко, важко]	84	Ми восени таки похожі	234
Дурні та горді ми люди	303	Ми заспівали, розійшлись	235
Єретик	106	Минають дні, минають ночі	142
За байраком байрак	159	Минули літа молодії	287
Заворожи мені, волхве	105	Меж скалами, неначе злодій	203
Закувала зозуленька	209	Мій Боже милий, знову лихо!	304
Заросли шляхи тернами	230	Мов за подушне, оступили	197
За сонцем хмаронька пливе	227	Молитва	280
Заступила чорна хмара	219	Москалева криниця [«Не варт, їйбогу, жить на світі!..»]	184
Зацвіла в долині	231	Москалева криниця [Не на Україні, а далеко]	247
За що ми любимо Богдана	300	Муза	259
Згадайте, братія моя	159	На батька бісового трачу	243
Зійшлись, побрались, поєднались	291	Навгороді коло броду	216
І Архімед і Галілей	285	На Великдень, на соломі	232
І багата я	207	На вічну пам'ять Котляревському	82
Іван Підкова	32	Над Дніпровою сагою	283
І виріс я на чужині	205	Наймичка	126
І день іде, і ніч іде	289	На забув Штернбергові	295
І досі сниться	243	На ниву в жито уночі	301
Ізза гаю сонце сходить	212	На улиці невесело	210
І знов мені не привезла	218	На що мені женитися?	228
І золотої й дорогої	233	Нащо мені чорні брови?	31
І мертвим і живим і ненарожденим землякам моїм	134	Не вернувся із походу	219
І небо невміє, і заспані хвилі	205	Не гріє сонце на чужині	175

Не для людей, тієї слави	206	Слава	259
Не додому вночі йдучи	220	Сліпий	110
Не женися на багатій	106	Сова	94
Не завидуй багатому	106	Сон [Гори мої високії]	175
Не кидай матері!	160	Сон [На панщині пшеницю жала]	265
Не молилася за мене	236	Сон [У всякого своя доля]	97
Не нарікаю я на Бога	285	Сонце заходить, гори чорніють	174
Неначе степом чумаки	221	Старенька сестро Аполлона	191
Неначе цвяшок	199	Стоїть в селі Суботові	125
Неофіти	252	Та не дай, Господи, нікому	191
Не спалосся, а ніч, як море	164	Тарасова ніч	33
Не так тії вороги	212	Тече вода в синє море	83
Не тополю високою	215	Тече вода з-під явора	289
Не хочу я женитися	217	Титарівна	195
N. N. [О, думи мої! О, славо злая!]	300	Титарівна-Немирівна	287
N. N. [Така, як ти, колись лілея]	268	Тихе поле аж хрокнуло	306
Ну, що б, здавалося, слова	300	Тополя	28
Огні горять, музика грає	243	То так і я тепер пишу	187
Один у другого питаєм	180	Три літа	91
О, думи мої! О, славо злая! [N. N.]	300	Туман, туман долиною	213
Ой виострю товариша	209	У Бога за дверми лежала сокира	188
Ой, гляну я, подивлюся	191	У Вільні, городі преславнім	301
Ой діброво — темний гаю!	279	Умре муж велій в власниці	283
Ой крикнули сірі гуси	228	У нашім раї на землі	231
Ой люлі, люлі, моя дитино	212	У неділеньку та ранесенько	215
Ой, маю, маю я оченята	268	У неділеньку у святую	213
Ой не п'ються пива, меди	210	У неділю не гуляла	103
Ой одна я, одна	159	У Оглаві	221
Ой пішла я у яр за водою	212	У перетику ходила	214
Ой стрічечка до стрічечки	181	У тієї Катерини	211
Ой сяду я під хатою	209	Утоплена	85
Ой три шляхи широкії	161	Утоптала стежечку	215
Ой, умер старий батько	219	Хіба самому написати	303
Ой чого ти почорніло	213	Холодний Яр	137
Ой я свого чоловіка	208	Хоча лежачого й не б'ють	288
О люди, люди небораки!	288	Хустина [Чи то на те Божья воля?]	181
Осика	149	Черненку Ф. І.	268
Осії. Глава XIV. Подражаніє	278	Чернець	179
Перебендя	18	Чигрине, Чигрине!	93
Петрусь	236	Чи ми ще зійдемося знову	164
Плач Ярославни	281	Чи не покинуть нам, небого	291
Подражаніє Едуарду Сові	277	Чи то недоля та неволя	304
Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19	278	Чого мені тяжко?	105
Подражаніє XI псалму	266	Чого ти ходиш на могилу?	161
Подражаніє сербському	280	Чума	217
Полюблася я	208	Швачка	210
Породила мене мати	208	Ще як були ми козаками	178
По улиці вітер віє	209	Юродивий	304
Причинна	79	Якби ви знали, паничі	240
Пророк	203	Якби з ким сісти, хліба з'їсти	288
П. С. [Не жаль на злого]	197	Якби зустрілися ми знову	199
Рано вранці новобранці	162	Якби мені, мамо, намісто	216
Розрита могила	92	Якби мені черевики	207
Росли укупочці	284	Якби тобі довелося	229
Русалка	148	Якби то ти, Богдане п'яний	269
Садок вишневий коло хати	162	Як маю я журитися	228
Самому чудно. А де ж дітись?	180	Якось-то йдучи уночі	289
Саул	286	Як умру, то поховайте	142
Світе ясний! Світе тихий!	284	Я не нездужаю, нівроку	266
Сестрі	268		

Думи мої, думи мої! [Орська кріпость. 1847].
 Княжна [Орська кріпость. 1847].
 N. N. [Сонце заходить...] [Орська кріпость. 1847].
 N. N. [Мені тринадцятий минало...] [Орська кріпость. 1847].
 Не гріє сонце на чужині [Орська кріпость. 1847].
 Сон [Гори мої високії!] [Орська кріпость. 1847].
 Іржавець [Орська кріпость. 1847].
 Ще як були ми козаками [Орська кріпость. 1847].
 Чернець [Орська кріпость. 1847].
 Один у другого питаєм [Орська кріпость. 1847].
 Самому чудно [Орська кріпость. 1847].
 Ой стрічечка до стрічечки [Орська кріпость. 1847].
 Хустина [Орська кріпость. 1847].
 А. О. Козачковському [Орська кріпость. 1847].
 Москалева криниця [Орська кріпость. 1847].
 То так і я тепер пишу... [Орська кріпость. 1847].
 А нумо знову віршувать! [Кос-Арал. 1848].
 У Бога за дверми лежала сокира [Кос-Арал. 1848].
 Варнак [Кос-Арал. 1848].
 Ой гляну я, подивлюся... [Кос-Арал. 1848].
 Та не дай, Господи, нікому... [Кос-Арал. 1848].
 Старенька сестро Аполлона [Кос-Арал. 1848].
 Добро, у кого є господа [Кос-Арал. 1848].
 Титарівна [Кос-Арал. 1848].
 Мов за подушне оступили [Кос-Арал. 1848].
 П[етро] С[коропадський] [Кос-Арал. 1848].
 Г[анні] З[акревський] [Кос-Арал. 1848].
 Якби зустрілися ми знову [Кос-Арал. 1848].
 Неначе цвяшок в серце вбитий [Кос-Арал. 1848].
 Пророк [Кос-Арал. 1848].
 Між скáлами, неначе злодій [Кос-Арал. 1848].
 І небо невміте, і заспані хвилі [Кос-Арал. 1848].
 І виріс я на чужині [Кос-Арал. 1848].
 Не для людей, тієї слави [Кос-Арал. 1848].
 Коло гаю, в чистім полі [Кос-Арал. 1848].
 Якби мені черевики [Кос-Арал. 1848].

І багата я [Кос-Арал. 1848].
 Полюбилася я [Кос-Арал. 1848].
 Породила мене мати [Кос-Арал. 1848].
 Ой я свого чоловіка [Кос-Арал. 1848].
 Ой виострю товариша [Кос-Арал. 1848].
 По улиці вітер віє [Кос-Арал. 1848].
 Ой сяду я під хатою [Кос-Арал. 1848].
 Закувала зозуленка [Кос-Арал. 1848].
 Швачка [Кос-Арал. 1848].
 Ой не п'ються пивá, меди [Кос-Арал. 1848].
 На улиці невесело [Кос-Арал. 1848].
 У тієї Катерини [Кос-Арал. 1848].
 Ізза гаю сонце сходить [Кос-Арал. 1848].
 Ой пішла я у яр за водою [Кос-Арал. 1848].
 Не так тії вороги [Кос-Арал. 1848].
 Ой люлі, люлі, моя дитино [Кос-Арал. 1848].
 Ой чого ти почорніло [Кос-Арал. 1848].
 Туман, туман долиною [Кос-Арал. 1848].
 У неділеньку у святую [Кос-Арал. 1848].
 У перéтику ходила [Кос-Арал. 1848].
 У неділеньку та ранéсенько [Кос-Арал. 1848].
 Не тополю високою [Кос-Арал. 1848].
 Утоптала стежечку [Кос-Арал. 1848].
 І широкою долину [Кос-Арал. 1848].
 Навгороді коло броду [Кос-Арал. 1848].
 Якби мені, мамо, намисто [Кос-Арал. 1848].
 Не хочу я женитися [Кос-Арал. 1848].
 Чума [Кос-Арал. 1848].
 І знов мені не привезлá [Кос-Арал. 1848].
 В неволі, в самоті немає [Кос-Арал. 1848].
 Ой умер старий батько [Кос-Арал. 1848].
 Не вернувся із походу [Кос-Арал. 1848].
 Заступила чорна хмара [Кос-Арал. 1848].
 Не додому вночі йдучі [Кос-Арал. 1848].
 Неначе степом чумаки [Кос-Арал. 1849].
 У Оглаві... [Кос-Арал. 1849].
 За сонцем хмаронька пливе [Кос-Арал. 1849].
 Як маю я журитися [Кос-Арал. 1849].
 Нащо мені женитися? [Кос-Арал. 1849].
 Ой крикнули сірі гуси [Кос-Арал. 1849].
 Якби тобі довелося [Кос-Арал. 1849].
 Зацвіла в долині [Кос-Арал. 1849].
 Заросли шляхи тернами [Кос-Арал. 1849].
 У нашім раї, на землі [Кос-Арал. 1849].
 На Великдень, на соломі [Кос-Арал. 1849].
 Було, роблю щó, чи гуляю [Кос-Арал. 1849].
 Буває, іноді старий [Кос-Арал. 1849].
 І золоті, й дорогої [Кос-Арал. 1849].

Ми вкупочці колись росли [Кос-Арал.
1849].
Готово! Парус розпустили [Кос-Арал.
1849].
Ми восени такі похожі [Кос-Арал. 1849].
Лічу в неволі дні і ночі [Оренбург. 1850].
Ми заспівали, розійшлися [Оренбург.
1850].
Не молилася за мене [Оренбург. 1850].
Петрусь [Оренбург. 1850].
[М. С. Щепкину] Мені здається, я не
знаю [Оренбург. 1850].

Якби ви знали, паничі [Оренбург. 1850].
Буває, в неволі іноді згадаю [Оренбург.
1850].
І станом гнучим, і красою [Оренбург.
1850].
Огні горять, музика грає [Оренбург.
1850].
На батька бісового трачу [Оренбург.
1850].
І досі сниться: під горою [Оренбург.
1850].

IX. На волі [1857—1861]: 245—292

Сестрі [1859. СПб.].
Колись, дурною головою [1859. СПб.].
Якби то ти, Богдане п'яний [1859. СПб.].
Марія [1859. СПб.].
Подражаніє Едуарду Сові [1859. СПб.].
Подражаніє Ізекіїлю [1859. СПб.].
Осії. Глава XIV [1859. СПб.].
Дівча любе, чорнобриве [1860. СПб.].
Ой діброво, темний гаю! [1860. СПб.].
Подражаніє сербському [1860. СПб.].
Молитви [1860. СПб.].
Колись-то ще, во время оно [1860. СПб.].
Плач Ярославни [1860. СПб.].
Умре муж велій в власняніці [1860.
СПб.].
Гімн черничий [1860. СПб.].
Москалева криниця [Друга редакція]
[1857. Новопетровська фортеця].
Неофіти [1857. Нижній Новгород].
Доля [1858. Нижній Новгород].
Муза [1858. Нижній Новгород].
Слава [1858. Нижній Новгород].
Відьма [1858. Нижній Новгород].
Сон [На панищині пшеницю жала] [1858.
СПб.].
Я не нездужаю, ніврєку [1858. СПб.].
Подражаніє XI псалму [1859. СПб.].
Марку Вовчку [Недавно я поза Уралом]
[1859. СПб.].
Ісаія. Глава XXXV [1859. СПб.].
N. N. [Така, як ти, колись лілея [1859.
СПб.].

Федору Івановичу Черненку. [Ой по горі
роман цвіте] [1859. СПб.].
Ой маю, маю я оченята [1859. СПб.].
Над Дніпровою сагою [1860. СПб.].
Росли укупочці, зросли [1860. СПб.].
Світе ясний! Світе тихий! [1860. СПб.].
Ликері. [Моя ти любо!] [1860. СПб.].
Н. Я. Макарову [1860. СПб.].
І Архімед і Галілей [1860. СПб.].
Л. [Поставлю хату і кімнату] [1860.
СПб.].
Не нарікаю я на Бога [1860. СПб.].
Саул [1860. СПб.].
Минули літа молодії... [1860. СПб.].
Титарівна-Немирівна [1860. СПб.].
Хоча лежачого й не б'ють [1860. СПб.].
І тут, і всюди — скрізь погано! [1860.
СПб.].
О люди, люди, небораки! [1860. СПб.].
Якби з ким сісти, хліба з'їсти [1860.
СПб.].
І день іде, і ніч іде... [1860. СПб.].
Тече вода зпід явора [1860. СПб.].
Якось-то йдучи уночі [1860. СПб.].
Бували війни й військовії свари [1860.
СПб.].
Н. Т. [Великомученице кумо!] [1860.
СПб.].
Зійшлися, побрались, поєдналися [1860.
СПб.].
Чи не покинуть нам, небого... [1861.
СПб.].

X. Поезії принагідні, невикінчені та уривки: 293—306

На незабудь [1840. СПб.].
Мар'яна-черниця [1841. СПб.].
За що ми любимо Богдана? [1845. СПб.].
N. N. [О думи мої! О славо злая!] [1847.
Орська кріпость].
Ну, що б здавалося, слова [1848. Кос-
Арал].
На ниву в жито уночі [1848. Кос-Арал].
У Вільні, городі преславнім [1848. Кос-
Арал].

Хіба самому написати [1849. Кос-Арал].
Дурні та горді ми люди [1849. Кос-Арал].
Чи то недоля та неволя [1850. Оренбург].
Мій Боже милий, знову лихо! [1853—54.
Новопетровський форт].
Юродивий. [1857. Нижній Новгород].
Во Іудеї во дні они [1859. С.-Петербург].
Тихе поле аж хрокнуло [1860. С.-Петер-
бург].
Кума моя і я [1860. С.-Петербург].

Княжна. [Уступ першої редакції — «М»].
 Чернець [первісне закінчення поеми].
 А. О. Козачковському. [Два уступи з автографу «М»].
 Москалева криниця. [Уступ з першої редакції. 1847].
 А нумо знову віршувать! [Перша редакція].
 Дев'ята сестро Аполлона. [Перша редакція прологу].
 П[етро] С[коропадський] [варіант].
 Не для людей, тієї слави [варіант з «М»].
 Коло гаю в чистім полі [варіант з «М»].
 По улиці вітер віє [варіант з «М»].

У нашім раї на землі [варіант з авт. «М»].
 Якби тобі довелося [перша редакція поезії].
 Ми вкупочці колись росли [первісний варіант з «М»].
 Лічу в неволі дні і ночі [перша редакція].
 Пророк. [Остання редакція поезії].
 Петрусь [один уступ з першої редакції].
 Сон [На панщині пшеницю жала], кінець першої редакції.
 Марія [початок поеми в одному з автографів].
 [Марія] [автограф] перша редакція [Чернігівської збірки].

